

ศึกษาคารสร้างวัดตามแนวพระราชดำริในรัชกาลที่ ๙

พจนานารถ ตูพรธณกุล

๘๕๘ ๔
ตำราพิมพ์เป็นต้นเป็นต้นของกรรมการศึกษาตามหลักสูตรศาสตราจารย์บัณฑิต

สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา

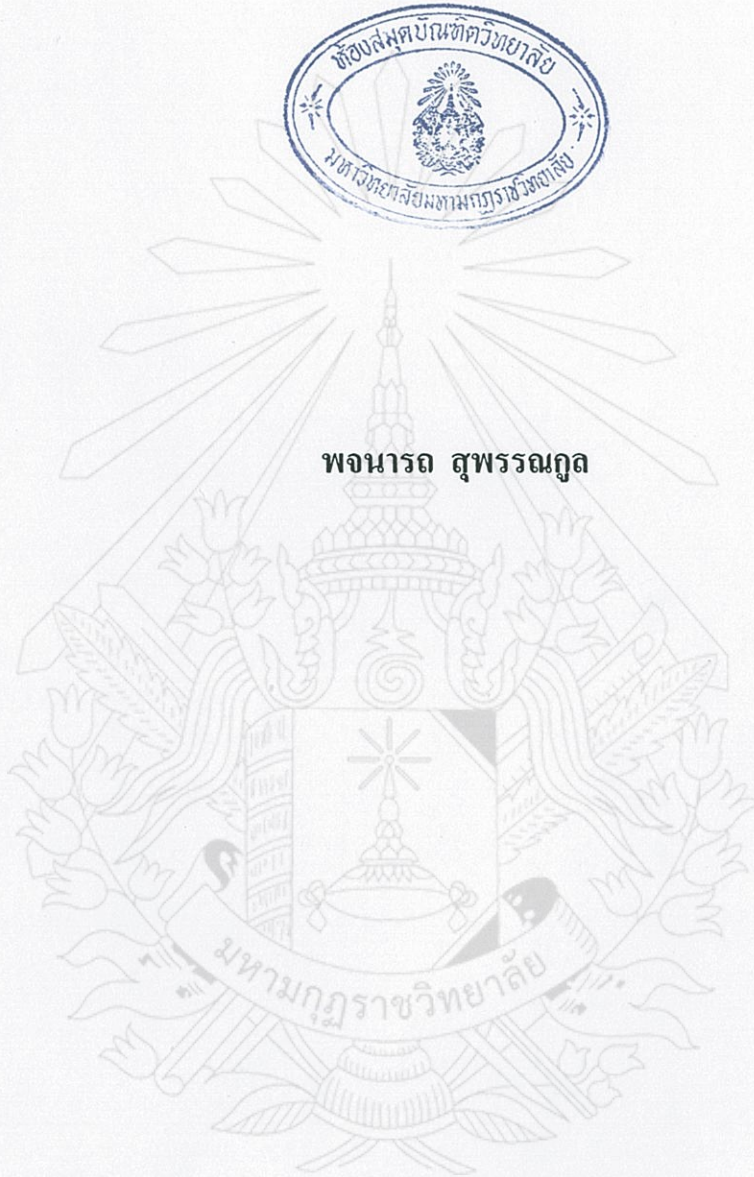
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๕๓

ศึกษาการสร้างวัดตามแนวพระราชดำริในรัชกาลที่ ๔

พจนารถ สุพรรณกุล

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสตรมหาบัณฑิต

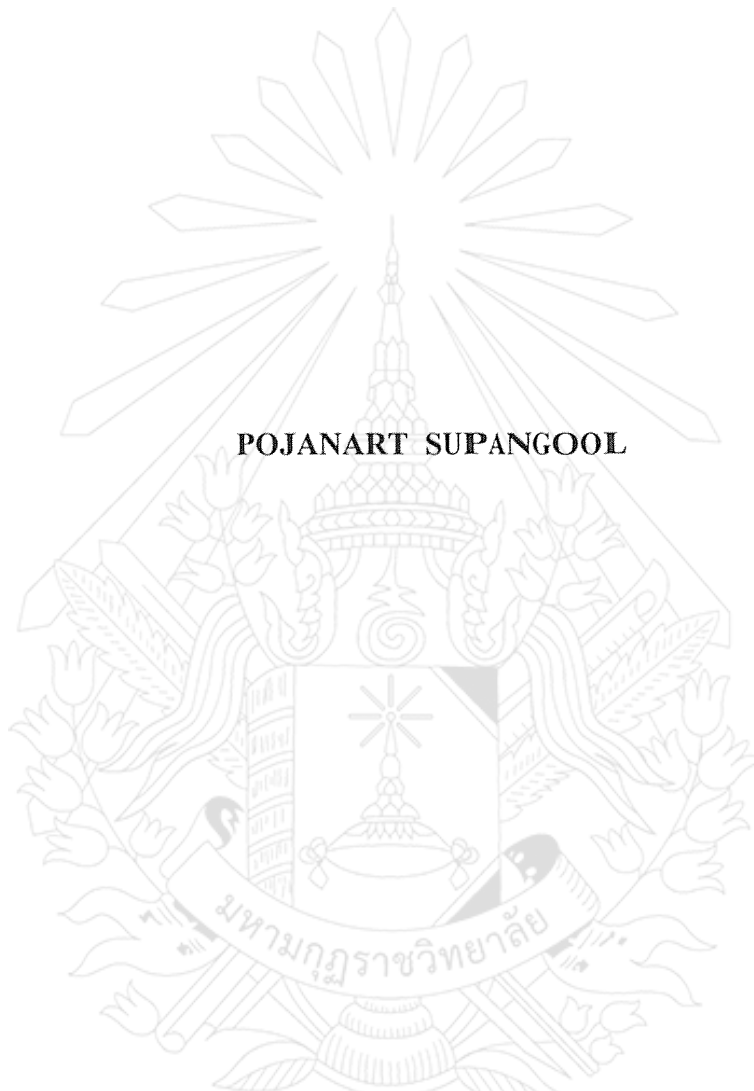
สาขาวิชาพุทธศาสน์ศึกษา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๕๓

B 17156

**A STUDY OF KING MONGKUT'S INITIATIVE ON
CONSTRUCTING BUDDHIST MONASTERIES**

POJANART SUPANGOOL

A THEMATIC PAPER SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE REQUIREMENTS

FOR THE DEGREE OF MASTER OF ARTS

DEPARTMENT OF BUDDHIST STUDIES

GRADUATE SCHOOL

MAHAMAKUT BUDDHIST UNIVERSITY

B.E. 2553 [2010]

หัวข้อสารนิพนธ์ : ศึกษาการสร้างวัดตามแนวพระราชดำริในรัชกาลที่ ๔

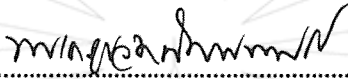
ชื่อนักศึกษา : พจนารต สุพรรณกุล

สาขาวิชา : พุทธศาสนศึกษา

อาจารย์ที่ปรึกษา : รองศาสตราจารย์ สุเชาวน์ พลอยชุม

อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม : พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย อนุมัติให้นำสารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรศาสตรมหาบัณฑิต

..... กณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

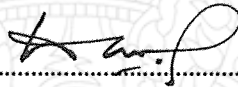
(พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์)

คณะกรรมการสอบสารนิพนธ์

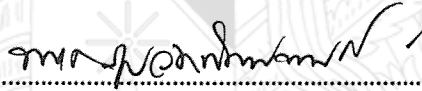
..... ประธานกรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สุวิญ รักษัตย์)

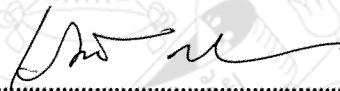
..... อาจารย์ที่ปรึกษา

(รองศาสตราจารย์ สุเชาวน์ พลอยชุม)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม

(พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์)

..... กรรมการ

(ดร. เสน่ห์ เดชะวงศ์)

..... กรรมการ

(ดร. สุชาติ หงษา)

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

Thematic Title : A Study of King Mongkut's on Constructing Buddhist
Monasteries
Student's Name : Pojanart Supangool
Department : Buddhist Studies
Advisor : Assoc. Prof. Suchao Ploychum
Co-Advisor : Phrakupaladsampipattanaviriyajarn

Accepted by the Graduate School, Mahamakut Buddhist University Partial
Fulfillment of the Requirements for the Master's Degree.

P. Sampipattanaviriyajarn
..... Dean of Graduate School
(Phrakhrupaladsampipattanaviriyajarn)

Thematic Committee

P. Suvin
..... Chairman
(Asst. Prof. Dr. Suvin Ruksat)

S. Ploychum
..... Advisor
(Assoc. Prof. Suchao Ploychum)

P. Sampipattanaviriyajarn
..... Co-Advisor
(Phrakhrupaladsampipattanaviriyajarn)

Saneh Dechawongse
..... Member
(Dr. Saneh Dechawongse)

Suchart Hongsa
..... Member
(Dr. Suchart Hongsa)

หัวข้อสารนิพนธ์ : ศึกษาการสร้างวัดตามแนวพระราชดำรินิรัชกาลที่ ๔
ชื่อนักศึกษา : พจนารถ สุพรรณกุล
สาขาวิชา : พุทธศาสนศึกษา
อาจารย์ที่ปรึกษา : รองศาสตราจารย์สุเชาว์ พลอยชุม
อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม: พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์
ปีการศึกษา : ๒๕๕๒

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์ดังต่อไปนี้ ๑) เพื่อศึกษาพระราชประวัติของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ๒) เพื่อศึกษาวัดที่สร้างขึ้นตามแนวพระราชดำริเกี่ยวกับการสร้างวัดของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ และ ๓) เพื่อศึกษาพระราชดำริเกี่ยวกับการสร้างวัดของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ สารนิพนธ์นี้เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ โดยได้ค้นคว้าจากพระไตรปิฎก จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พระราชพงศาวดาร ประวัติวัด และเอกสารทางวิชาการอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

ผลการวิจัยพบว่า

๑) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงผนวชเป็นเวลา ๒๗ ปี ก่อนขึ้นครองราชสมบัติ เมื่อครองราชสมบัติแล้ว จึงทำให้ทรงได้ทำนุบำรุง ส่งเสริม และฟื้นฟูพระพุทธศาสนาเป็นอันมาก

๒) การสร้างวัดในพระพุทธศาสนาได้มีคติเป็นแบบอย่างมาแต่ครั้งพุทธกาลเป็น ๒ แบบ คือ วัดพุทธเจดีย์ และวัดอนุสาวรีย์ ซึ่งคติการสร้างวัดทั้งสองแบบนี้ ได้สืบทอดมาถึงการสร้างวัดในประเทศไทยนับแต่ครั้งกรุงสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา ตลอดมาจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น การสร้างวัดในรัชกาลที่ ๔ นั้น เป็นการผสมผสานระหว่างคตินิยมทั้ง ๒ แบบ คือ วัดพุทธเจดีย์และวัดอนุสาวรีย์เข้าด้วยกัน หรือรวมวัดทั้ง ๒ แบบเป็นวัดเดียวกัน กล่าวคือ สร้างวัดพุทธเจดีย์ พระราชนามอุทิศเป็นอนุสาวรีย์แก่บุคคลต่าง ๆ ตามพระราชประสงค์ โดยมีรูปแบบการสร้างวัด ๔ แบบ คือ แบบคู่ขนาน คือ วางเขตพุทธาวาสไว้ตรงกลาง เขตสังฆาวาสขนานสองข้าง แบบซ้ายขวา คือ วางเขตพุทธาวาสไว้ด้านหนึ่ง เขตสังฆาวาสไว้อีกด้านหนึ่ง เรียกว่าซ้ายขวา หรือตะวันออก ตะวันตกก็ได้ แบบหน้าหลัง คือ วางเขตพุทธาวาสไว้ด้านหน้า เขตสังฆาวาสไว้ด้านหลัง และแบบครึ่งวงกลม คือ วางเขตพุทธาวาสไว้ตรงกลาง เขตสังฆาวาสโอบล้อมเป็นครึ่งวงกลม

๓) แนวพระราชดำริในการสร้างวัดของรัชกาลที่ ๔ เป็นการรักษาคตินิยมแบบเดิมให้คงอยู่ พร้อมทั้งทรงทำสิ่งใหม่ให้เป็นแบบอย่างสำหรับคนรุ่นหลังจะได้ปฏิบัติตามได้อย่างถูกต้องเหมาะสมต่อไป โดยเน้นความถูกต้องตามพุทธบัญญัติเป็นสำคัญ โดยเฉพาะเรื่องนิมิตและสีมาและอนุรักษคตินิยมอันดีที่มีมาแต่โบราณให้คงไว้อย่างมีระเบียบแบบแผน เพื่อเป็นแบบอย่างแก่อนุชนรุ่นหลัง

Thematic Title : A Study of King Mongkut's Initiative on Constructing Buddhist Monasteries

Student's Name : Pojanart Supangool

Department : Buddhist Studies

Advisor : Assoc. Prof. Suchao Ploychum

Co-Advisor : Phragrupaladsa Pipattanaviriyajarn

Academic Year : B.E. 2552 (2009)

ABSTRACT

The objectives of this thematic paper were as follows :-1) to study the royal biography of King Mongkut, the King Rama IV, 2) to study Wats or Buddhist monasteries constructed according to the royal initiatives of King Mongkut, and 3) to study the royal initiatives of King Mongkut on constructing Buddhist Wats. This is a qualitative research based on the Pali Canon, Royal Annals and Collections of Royal Announcements of King Mongkut, Royal writings of King Mongkut, histories of Wats and other relevant academic texts.

The results of the study found that :

1) King Mongkut ordained as a Buddhist monk for 27 years before his enthronement. After ruling the country, King Mongkut then supported, promoted and revived Buddhism in a great number.

2) The study found that there were two styles of constructing Buddhist monasteries which had been inherited from the time of the Buddha. They were sacred (or Wats with Buddhist pagodas) and monumental (Wats with monumental purpose). Both concepts of construction were inherited from the time of Sukhothai period to Ayutthaya and early Ratanakosin period. The King Mongkut's style of constructing Wats were both sacred and monumental or mixture between the two. This meant the construction of sacred Buddhist pagodas in tributes to persons of the royal wishes. There were four layout styles of Wats : 1. Parallel style i.e. constructing the sacred zone (Buddha or pagoda zone) in the middle and constructing residential or monastic zone (sangha zone) on both sides of left and right, 2. Left-Right style i.e. placing the sacred zone on one side and residential zone on the other. This style was sometimes called Left-Right style or East-West style, 3. Front-Rear style i.e. placing the sacred zone at the front and residential zone at rear, and

4. Semi-circle style i.e. placing the sacred zone in the middle and surrounded by residential zone in the shape of a semi-circle.

3) Therefore, the royal initiatives of King Mongkut's model on constructing Buddhist monasteries was to preserve traditional belief as well as initiating some new styles as models for future generations to follow the tradition correctly and appropriately. Moreover, it had to be properly constructed according to the monastic rules set by the Buddha particularly on symbol and boundary stones and also to treasure traditional belief for future generations to able to follow properly and correctly.

กิตติกรรมประกาศ

สารนิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยดี ก็เพราะความช่วยเหลือของบุคคลหลายท่านซึ่งผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้ คือ พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์ คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย รองศาสตราจารย์สุเชาวน์ พลอยขุม อาจารย์ที่ปรึกษา ที่กรุณาช่วยเหลือให้คำแนะนำ ตรวจสอบ แก้ไข สารนิพนธ์นี้ด้วยดี และบุคคลที่เกี่ยวข้องในการทำสารนิพนธ์นี้ได้แก่ พลตรี หม่อมราชวงศ์สุภวัณย์ เกษมศรี ศาสตราจารย์ หม่อมราชวงศ์แน่น้อย สักดิ์ศรี และผู้ช่วยศาสตราจารย์ หม่อมหลวงนิพาดา เทวกุล ที่ช่วยกรุณาแนะนำข้อมูลที่เป็นประโยชน์แก่ผู้วิจัย

ขอกราบขอบพระคุณ พระธรรมบัณฑิต (อภิพล อภิปโล) เจ้าอาวาสวัดพระราม ๕ กาญจนภิเษก ที่เมตตา และกรุณาช่วยสนับสนุนในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่หอสมุดแห่งชาติ ท้าวสุกรี รวมถึงท่านผู้เป็นเจ้าของผลงานวิชาการอันทรงคุณค่าทุกท่านที่ผู้วิจัยได้นำมาประกอบงานวิจัยฉบับนี้

ความดี และคุณประโยชน์ของสารนิพนธ์นี้ผู้วิจัยขอบูชาคุณคุณบิดามารดา ครูบาอาจารย์ ผู้มีอุปการคุณ ตลอดจนญาติสนิท มิตรสหายทุก ๆ ท่าน ขออำนาจคุณพระศรีรัตนตรัย และคุณความดีบารมีธรรมจงปกปักรักษาคุ้มครองผู้มีพระคุณทุกท่านได้สมหวังในสิ่งที่มุ่งหวัง ได้มีปัญญารู้แจ้ง ส่องทางในการดำเนินชีวิต ประสบความสุขในระดับที่ต้องการ และถึงความสุขในระดับสูง คือ พระนิพพาน

พจนารถ สุพรรณกุล

สารบัญย่อ

พระไตรปิฎกที่ผู้วิจัยใช้ค้นคว้าอ้างอิงสำหรับเขียนสารนิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าจากพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสยามรัฐ โดยมีคำย่อและคำเต็มชื่อคัมภีร์ที่ใช้อ้างอิง ดังนี้

คำย่อ	คำเต็ม
พระวินัยปิฎก	วินยปิฎก
วิ.จ.	จูฬกถก
พระสุตตันตปิฎก	สุตตฺตปิฎก
ที.ม.	ทีฆนิกาย มหาวคค

สำหรับตัวเลขที่อยู่หลังชื่อย่อของคัมภีร์ใช้ ๒ แบบ ดังนี้

- ๑) แบบ ๓ ตอน คือ เล่ม/ชื่อ/หน้า ใช้อ้างอิงพระไตรปิฎก เช่น ชุ.ธ. ๒๕/๓๕๕/๓๖๗. หมายถึง สุตตฺตปิฎก ชุทฺทนิกาย ธรรมปท เล่มที่ ๒๕ ข้อที่ ๓๕๕ หน้าที่ ๓๖๗ เป็นต้น
- ๒) แบบ ๒ ตอน คือ เล่ม/หน้า ใช้อ้างอิงพระอรรถกถา และคัมภีร์ หรือปกรณ์วิเสสอื่น ๆ เช่น กงฺขา.อ. ๖/๗๒. หมายถึง กงฺขาวิตรณิอฎฺฐกถา เล่มที่ ๖ หน้าที่ ๗๒ เป็นต้น

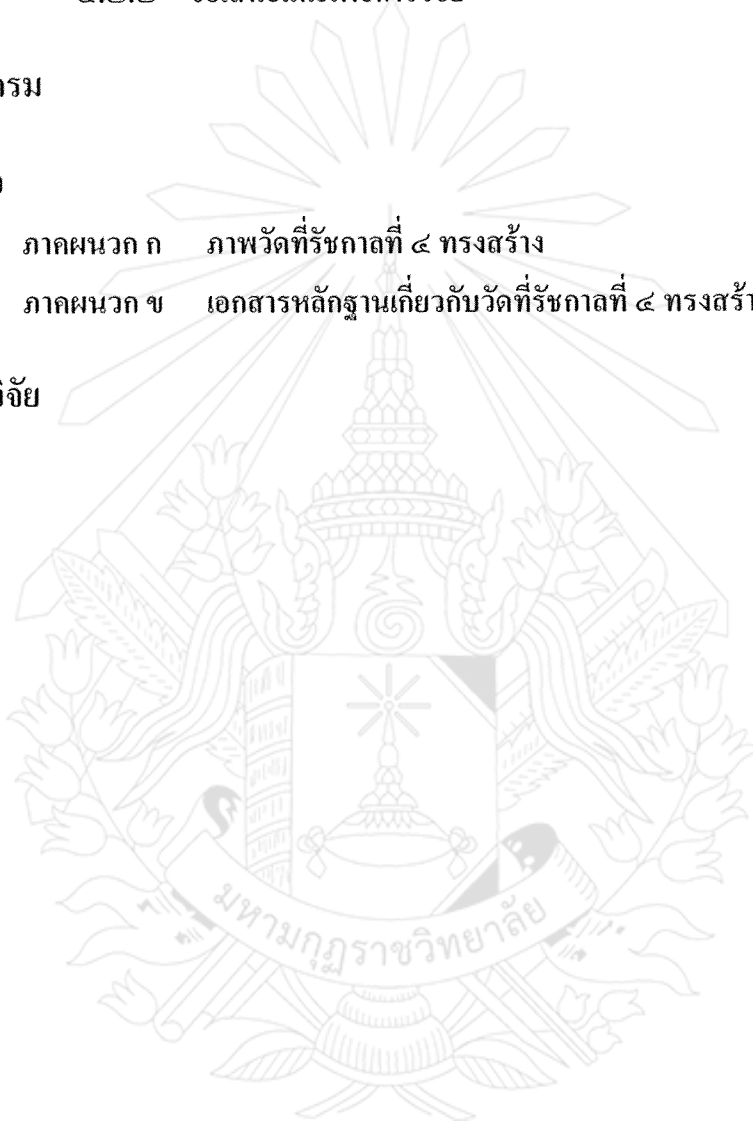
สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญคำย่อ	ฉ
สารบัญ	ช
สารบัญภาพ	ญ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๒
๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย	๒
๑.๔ วิธีดำเนินการวิจัย	๒
๑.๕ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๒
๑.๖ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๓
๑.๗ คำนิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๕
บทที่ ๒ พระราชประวัติของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔	๖
๒.๑ พระราชประวัติ	๖
๒.๒ บทบาทด้านศาสนจักร	๑๐
๒.๓ บทบาทด้านอาณาจักร	๑๕
๒.๔ สรุป	๒๒
บทที่ ๓ วัดที่สร้างขึ้นตามแนวพระราชดำริเกี่ยวกับการสร้างวัดของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔	๒๔
๓.๑ ความเป็นมาของการสร้างวัด	๒๔
๓.๒ การสร้างวัดในประเทศไทย	๒๕

๓.๒.๑	สมัยสุโขทัย	๓๒
๓.๒.๒	สมัยอยุธยา	๓๓
๓.๒.๓	สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น	๓๓
๓.๓	วัดที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง	๓๔
๓.๓.๑	วัดบรมนิวาส	๓๔
๓.๓.๒	วัดโสมนัสวิหาร	๓๘
๓.๓.๓	วัดปทุมวนาราม	๔๒
๓.๓.๔	วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม	๔๖
๓.๓.๕	วัดมกุฏกษัตริยาราม	๕๐
๓.๓.๖	วัดตรีทศเทพ	๕๓

บทที่ ๔	พระราชดำริเกี่ยวกับการสร้างวัดของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔	๕๓
๔.๑	การสร้างวัดของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔	๕๓
๔.๑.๑	แผนผังการสร้างวัด	๕๘
๔.๑.๒	รูปแบบการสร้างวัด	๖๐
๔.๑.๓	พระอุโบสถ	๖๑
๔.๑.๔	สีมา	๖๓
๔.๑.๕	นิมิต	๖๖
๔.๒	วัดที่สร้างขึ้นตามแนวพระราชดำริเกี่ยวกับการสร้างวัดของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔	๖๗
๔.๒.๑	แผนผัง	๖๗
๔.๒.๒	รูปแบบ	๖๘
๔.๒.๓	พระอุโบสถ	๖๘
๔.๒.๔	สีมา	๖๘
๔.๒.๕	นิมิต	๖๕
๔.๒.๖	เขตพุทธาวาสและเขตสังฆาวาส	๖๕
๔.๓	แนวพระราชดำรินการสร้างวัดของรัชกาลที่ ๔	๗๑

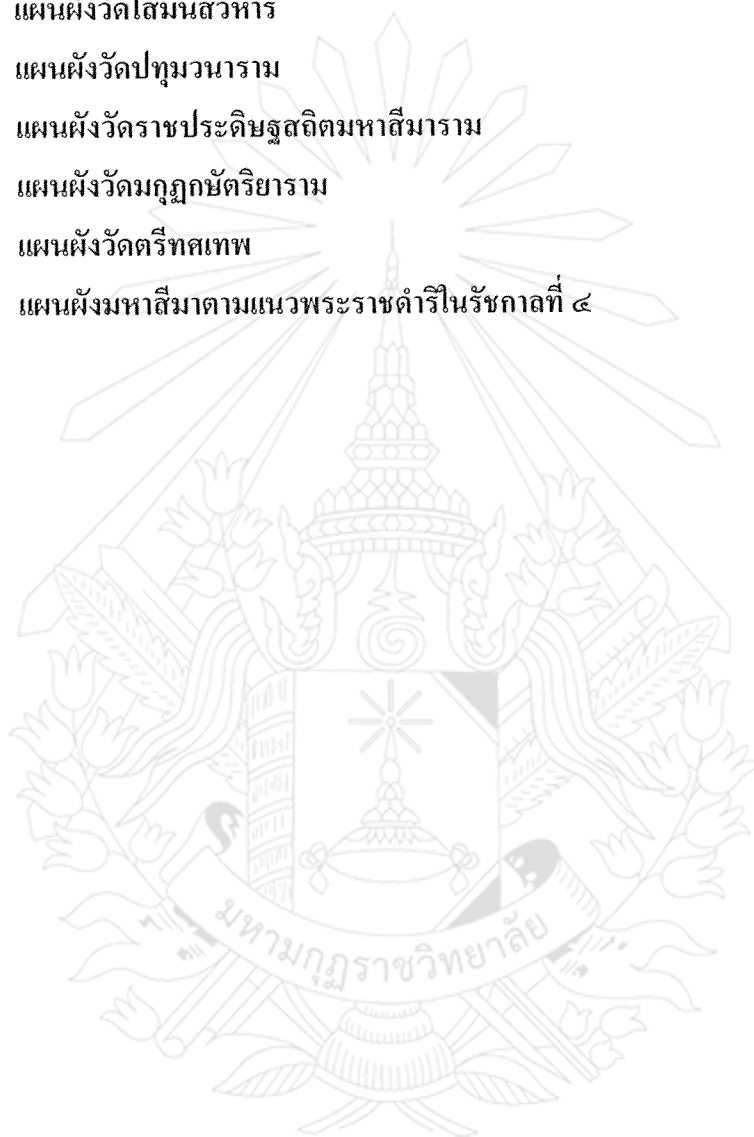
บทที่ ๕	บทสรุปและข้อเสนอแนะ	๗๕
๕.๑	สรุปผล	๗๕
๕.๒	ข้อเสนอแนะ	๗๕
๕.๒.๑	ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย	๗๕
๕.๒.๒	ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย	๗๐
บรรณานุกรม		๗๑
ภาคผนวก		๗๖
ภาคผนวก ก	ภาพวัดที่รัชกาลที่ ๔ ทรงสร้าง	๗๗
ภาคผนวก ข	เอกสารหลักฐานเกี่ยวกับวัดที่รัชกาลที่ ๔ ทรงสร้าง	๕๔
ประวัติผู้วิจัย		๑๐๓

สารบัญภาพ

หน้า

ภาพที่ ๑	แผนผังวัดบรมนิวาส	๓๕
ภาพที่ ๒	แผนผังวัดโสมนัสวิหาร	๓๗
ภาพที่ ๓	แผนผังวัดปทุมวนาราม	๔๓
ภาพที่ ๔	แผนผังวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม	๔๖
ภาพที่ ๕	แผนผังวัดมกุฏกษัตริยาราม	๕๑
ภาพที่ ๖	แผนผังวัดตรีทศเทพ	๕๔
ภาพที่ ๗	แผนผังมหาสีมาตามแนวพระราชดำริในรัชกาลที่ ๔	๖๕

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ให้กำเนิดพระพุทธศาสนามาได้กว่า ๒,๕๐๐ กว่าปีแล้ว ทำให้มีพุทธศาสนิกชนอยู่ทั่วโลก และยังก่อให้เกิดพุทธสถาน ถาวรวัตถุ และสถาปัตยกรรม ที่แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

ในสมัยพุทธกาลนั้น ผู้นับถือพระพุทธเจ้า พระธรรมคำสอน และพระสงฆ์สาวก ได้เริ่มก่อสร้างหรือถวายอาคารสถานที่สำหรับเป็นที่พักอาศัยของภิกษุสามเณรกันมากขึ้นตามลำดับ ซึ่งวัดแห่งแรกได้แก่ วัดเวฬุวนาราม พระเจ้าพิมพิสารแห่งแคว้นมคธเป็นผู้สร้างถวายเป็นวัดแรก โดยที่พระพุทธเจ้า และพระสาวกประทับ และอาศัยอยู่เป็นการชั่วคราว เมื่อเสด็จมาพำนัก ณ เมืองนั้น ๆ วัดจึงไม่มีพระสงฆ์อยู่เป็นการถาวร หลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้วจึงได้มีพระสงฆ์อยู่เป็นประจำ ทั้งนี้มีมูลเหตุมาจากพระสงฆ์สาวกที่ระลึกถึงพระพุทธเจ้า ได้ไปสักการะสังเวชนียสถาน จึงได้เกิดวัดที่มีพระสงฆ์อยู่ประจำขึ้น^๑ ต่อมาเมื่อมีการสร้างวัดขึ้นในสถานที่ต่างๆ จึงได้มีสิ่งก่อสร้างที่แสดงถึงการสักการะแทนองค์พระพุทธเจ้าและพระธรรม เช่น สถูป เจดีย์ โบสถ์ วิหาร หอไตร พระพุทธรูป นับเป็นเขตพุทธาวาส และสิ่งก่อสร้างที่แสดงถึงการสักการะสงฆ์สาวก เช่น กุฏิ นับเป็นเขตสังฆาวาส

วัดที่สร้างในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น มีรูปแบบความนิยมตามสมัยกรุงศรีอยุธยา ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ มีพระราชนิยมในการสร้างวัด โดยมีรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบไทยผสมจีน ส่วนในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ได้มีรูปแบบสถาปัตยกรรมของการสร้างวัดแบบไทย จีน และตะวันตก ซึ่งเป็นรูปแบบพิเศษเฉพาะของการสร้างวัดในรัชกาลที่ ๔ ดังนั้น จึงสมควรที่จะได้ศึกษาถึงวัดที่ทรงสร้างว่ามีที่มา รูปแบบ ความหมาย แนวคิด ในการสร้างวัดอย่างไรบ้าง

^๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ประชุมพระนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางพระพุทธศาสนา, (พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๑๔), หน้า ๒.

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาพระราชประวัติของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาวัดที่สร้างขึ้นตามแนวพระราชดำริเกี่ยวกับการสร้างวัดของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาพระราชดำริเกี่ยวกับการสร้างวัดของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

งานวิจัยนี้ เป็นการศึกษาเอกสาร (Documentary Research) โดยศึกษาข้อมูลจากจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ หนังสือพระราชประวัติรัชกาลที่ ๔ ประวัติวัดที่รัชกาลที่ ๔ ทรงสร้าง ๖ วัด ได้แก่ วัดบรมนิวาส วัดโสมนัสวิหาร วัดปทุมวนาราม วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม วัดมกุฏกษัตริยาราม และวัดตรีทศเทพ

๑.๔ วิธีดำเนินการวิจัย

- การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ซึ่งมีวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้
- ๑.๔.๑ รวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับพระราชประวัติและแนวพระราชดำริเกี่ยวกับการสร้างวัดของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 - ๑.๔.๒ รวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับประวัติวัดที่สร้างขึ้นตามแนวพระราชดำริเกี่ยวกับการสร้างวัดของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 - ๑.๔.๓ วิเคราะห์ข้อมูลที่ได้รวบรวมจากเอกสาร
 - ๑.๔.๔ อธิบายความ สรุปความพร้อมความคิดเห็นของผู้วิจัย เรียบเรียงเป็นสารนิพนธ์เชิงพรรณนา

๑.๕ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- ๑.๕.๑ ทำให้ทราบพระราชประวัติของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
- ๑.๕.๒ ทำให้ทราบรูปแบบ ความหมาย และที่มาของวัดที่สร้างขึ้นตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
- ๑.๕.๓ ทำให้ทราบพระราชดำริเกี่ยวกับการสร้างวัดของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
- ๑.๕.๔ สามารถนำผลการวิจัยไปเผยแพร่แก่สาธารณชน และเป็นประโยชน์ต่องานวิจัยต่อไป

๑.๖ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

นฤมล ชีรวัดน์ ได้ศึกษาเรื่อง พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สรุปได้ว่า พระองค์ทรงใช้การทำนุพุทธศาสนาเป็นแนวทางในการบริหาร ซึ่งสะท้อนให้เห็นพลังความสามารถของกษัตริย์ในด้านการใช้สติปัญญาและความเป็นผู้นำในศูนย์กลางอำนาจรัฐ ซึ่งเปลี่ยนรูปแบบการปกครองเดิมที่ใช้แบบจารีตมาใช้เป็นเหตุผล และใช้หลักฐานที่มาสนับสนุน ในส่วนของพระมหากษัตริย์นอกจากเป็นผู้ไฝ่ธรรมและเสียดลบริจาตกอยู่เป็นนิจ ยังทรงแนะนำให้ข้าราชการบริหาร ตลอดจนพระบรมวงศานุวงศ์สนับสนุนพระพุทธศาสนา โดยการถือศีล ๕ ศีล ๘ ในวันธรรมสวนะอีกด้วย^๒

สุจิตรา อ่อนค้อม ได้กล่าวไว้ในหนังสือ พระพุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ไทย สรุปได้ว่า พระมหากษัตริย์ไทยในอดีตจนถึงปัจจุบันทุก ๆ พระองค์ทรงศึกษาและปฏิบัติธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นการส่วนพระองค์ ซึ่งผลของการปฏิบัติธรรมได้แผ่มายังประชาชนและประเทศชาติผ่านการปกครองกันเรียกว่า การปกครองโดยพุทธธรรม โดยเฉพาะในรัชกาลที่ ๔ ได้แสดงผลงานของพระองค์ท่านในด้านการอุปถัมภ์บำรุงการสร้างสรรค์ศาสนทายาท การรักษาพระสัทธรรม การรักษาพิธีกรรม การเผยแผ่พระพุทธศาสนาไว้ ทำให้ไพร่ฟ้าประชาชนมีความสุข ประเทศชาติมีความเจริญมาจนถึงปัจจุบัน^๓

ประสิทธิ์ พงศ์อุดม ได้ศึกษาเรื่อง การถ่ายทอวิทยาคารตะวันตกในสังคมไทย : ศึกษาบทบาทของมิชชันนารีโปรเตสแตนต์ ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๗๑- ๒๔๑๑ สรุปได้ว่า เหตุผลการของปฏิรูปพระพุทธศาสนาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น จากพระราชหัตถเลขาและหมายประกาศรัชกาลที่ ๔ สะท้อนให้เห็นว่าสังคมไทยยังล้าหลัง “กึ่งดีกึ่งร้าย” ที่ต้องปรับปรุงให้มีความ “ศิวิไลซ์” อย่างชาติตะวันตก แต่โดยการแสดงพระราชจริยวัตรส่วนพระองค์แล้ว ทรง

^๒นฤมล ชีรวัดน์, “พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๒๕, ๓๖๖ หน้า.

^๓สุจิตรา อ่อนค้อม, พระพุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมิก, ๒๕๒๕), ๑๑๒ หน้า.

พยายามให้เห็นว่าทรงเป็นผู้นำในการสร้างสังคมไทยให้เป็นที่ยอมรับของนานาชาติ เช่น ทรงลด
ลักษณะความเคร่งครัดในจารีตปฏิบัติที่ขัดต่อความรู้สึกของชาติตะวันตก^๕

สันติ บัณฑิตพรหมชาติ ได้ศึกษาเรื่อง ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับสถาบัน
สงฆ์ : ศึกษากรณีพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สรุปได้ว่า พระราชกรณียกิจด้านการ
เผยแผ่และสั่งสอนพระพุทธศาสนาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้กล่าวไว้ใน
พระราชนิพนธ์เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตลอดสมัยนี้
มีทั้งภาษาบาลีและภาษาไทย แสดงให้เห็นว่า พระองค์ทรงมีพระราชนิพนธ์ทางพระพุทธศาสนา
ออกมาอีกมาก เพื่อเป็นการเผยแผ่และสั่งสอนให้ประชาชนปฏิบัติในเรื่องต่าง ๆ ตามหลักธรรม
ของพุทธศาสนา^๖

พงศ์ธิดา เกษมสิน ได้ศึกษาเรื่อง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการชำระฐานะ
พระมหากษัตริย์ สรุปได้ว่า พระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้านศาสนานั้น
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ความสำคัญกับการส่งเสริมการนับถือพระพุทธศาสนา
ซึ่งเป็นศาสนาที่คนไทยส่วนใหญ่นับถือและยังเป็นสิ่งที่แสดงถึงความแตกต่างระหว่างชาวไทย
และชาวตะวันตก ทั้งนี้ประกอบกับโดยส่วนพระองค์ทรงมีพระราชดำริว่าคริสต์ศาสนามีได้เป็น
ส่วนหนึ่งของวิทยาศาสตร์ เพราะคริสต์ศาสนาเผยแผ่ไปยังยุโรปก่อนที่จะเกิดความเจริญทาง
วิทยาศาสตร์ ยิ่งกว่านั้นคำอธิบายทางพระพุทธศาสนายังมีความถูกต้อง ชัดเจน และน่าเชื่อถือกว่า
ของคริสต์ศาสนาซึ่ง “เป็นเพียงแต่การมงายเชื้อลัทธิโบราณของพวกยิวผู้โง่จะเป็นมีลักษณะ”
ด้วยเหตุผลดังกล่าวพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้ทรงสนับสนุนการนับถือ
พระพุทธศาสนาโดยทรงออกประกาศเพื่อแนะแนวทางการนับถือพระพุทธศาสนาหลายฉบับ เช่น
ให้รักษาศีล ๕ มีความเมตตากรุณาช่วยเหลือผู้อื่นและปฏิสังขรณ์วัด^๗

^๕ประสิทธิ์ พงศ์อุดม, “การถ่ายทอดวิทยาการตะวันตกในสังคมไทย: ศึกษาบทบาทของ
มิชชันนารีโปรเตสแตนต์ ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๗๑- ๒๔๑๑”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต,
(บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๓๓, ๔๐๓ หน้า.

^๖สันติ บัณฑิตพรหมชาติ, “ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับสถาบันสงฆ์ : ศึกษา
กรณีพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”, วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต,
(บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๒๘, ๒๐๒ หน้า.

^๗พงศ์ธิดา เกษมสิน, “พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการชำระฐานะพระมหากษัตริย์”,
วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๓๑,
๑๕๔ หน้า.

๑.๗ คำนิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

รัชกาลที่ ๔ หมายถึง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ เสด็จพระราชสมภพเมื่อวันที่ ๑๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๔๗ ทรงมีพระนามเดิมว่า เจ้าฟ้ามงกุฎ ทรงผนวชเป็นพระภิกษุโดยตลอดในรัชกาลที่ ๓ (พ.ศ. ๒๓๖๗-๒๓๙๔) เป็นเวลา ๒๗ ปี เสด็จครองราชสมบัติเป็นรัชกาลที่ ๔ แห่งราชวงศ์จักรี พ.ศ. ๒๓๙๔-๒๔๑๑ เป็นเวลา ๑๗ ปี เสด็จสวรรคต เมื่อวันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๑๑ รวมพระชนมพรรษา ๖๔ พรรษา

พระราชดำริ หมายถึง ความคิดในด้านรูปแบบ ความหมาย และแนวคิดที่มีต่อวัดที่ทรงสร้างของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

การสร้างวัด หมายถึง การสร้างพุทธสถานทางพระพุทธศาสนา ปกติมีพระอุโบสถ พระวิหาร พระเจดีย์ เรียกว่า เขตพุทธาวาส และกุฏิเป็นที่พำนักอาศัยของภิกษุสงฆ์ เรียกว่า เขตสังฆาวาสที่มาของคำว่า วัด นี้มาจากคำว่า วตวา ในภาษาบาลี แปลว่า เป็นที่สนทนาธรรม บ้างก็กล่าวว่า มาจากคำว่า วัดร แปลว่า กิจปฏิบัติ หรือหน้าที่ของพระภิกษุที่พึงกระทำ หรือแปลอีกอย่างหนึ่งว่า การจำศีล อันหมายถึง สถานที่พระภิกษุสงฆ์ใช้เป็นที่พักผ่อนหรือสถานที่พระภิกษุสงฆ์ใช้ปฏิบัติภารกิจที่พึงกระทำ แต่ในอีกความหมายหนึ่ง มาจากคำว่า วัดวา หมายถึง การกำหนดขอบเขตของดินแดนที่สร้างเป็นศาสนสถาน

บทที่ ๒

พระราชประวัติของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔

๒.๑ พระราชประวัติ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ทรงเป็นพระราชโอรสพระองค์ที่ ๔๓^๑ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ และเป็นพระองค์ที่ ๒ ในสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี เสด็จพระราชสมภพสมัยรัชกาลที่ ๑ ขณะที่สมเด็จพระบรมชนกยังดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร^๒ ประสูติเมื่อวันพฤหัสบดี ขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๑๑ ปีวอกจศก จ.ศ. ๑๑๖๖^๓ หรือตรงกับวันที่ ๑๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๔๗ ทรงมีพระเชษฐาและพระอนุชาในพระราชมารดาเดียวกัน ๒ พระองค์ พระเชษฐานั้นสิ้นพระชนม์แต่แรกวันประสูติ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๔๔ ส่วนพระอนุชา คือ สมเด็จพระเจ้าจุฑาภิรมย์ หรือพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวในเวลาต่อมา มีพระราชสมภพเมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๑

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้าหลานเธอจวบจนสิ้นรัชกาลที่ ๑ ต่อมาภายหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้เสด็จครองราชสมบัติ พระองค์ก็ทรงอยู่ในฐานะของรัชทายาท เพราะทรงเป็นพระราชโอรสองค์ใหญ่อันประสูติแต่พระอัครมเหสี เมื่อพระชนมายุได้ ๕ พรรษา ปี พ.ศ. ๒๓๕๕ ก็ได้พระราชทานพระนามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎสมมติเทววงศ์ พงศ์อิศรภักดิ์ริย์ วรขัตติยราช

^๑ อารุง โภมลวรรณะ, เจ้าฟ้ามงกุฎแห่งกรุงสยาม, (พระนคร : โรงพิมพ์พัฒนาการพิมพ์, ๒๕๐๖), หน้า ๔๒๕.

^๒ สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒโน), พุทธศาสนวงศ์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑), หน้า ๓-๔.

^๓ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาธรรมาธิราชานุภาพ, ความทรงจำของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาธรรมาธิราชานุภาพ, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ปจำกัด, ๒๕๓๐), หน้า ๔๕.

^๔ กรมศิลปากร, ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม ๒ รัชกาลที่ ๔-พ.ศ. ๒๔๗๕, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๕), หน้า ๘.

กุมาร^๕ หากแต่คนทั่วไปมักจะเรียกว่า ทูลกระหม่อมเจ้าฟ้าพระองค์ใหญ่ หรือทูลกระหม่อมเจ้าฟ้าใหญ่ หรือเจ้าฟ้าพระองค์ใหญ่ หรือเจ้าฟ้าใหญ่ มาโดยตลอด และในขณะที่ยังทรงพระเยาว์นั้น ก็ทรงได้รับการศึกษาเกี่ยวกับศาสตร์แขนงสำคัญต่าง ๆ ที่กำหนดไว้ในราชสำนักตามโบราณราชประเพณี สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ทั้งทางด้านราชศาสตร์ อักษรศาสตร์ และวิชาอื่น ๆ อันเป็นธรรมเนียมปฏิบัติสำหรับขัตติยราชกุมาร^๖ ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความรู้ความสามารถและความพร้อมในการที่จะปฏิบัติภารกิจสำคัญ เพื่อแผ่นดินต่อไปในภายหน้า^๗ โดยทรงเริ่มต้นศึกษาเกี่ยวกับอักษรสมัยในสำนักของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ขุน) วัดโมลีโลการาม ศึกษาอักษรวิธี รวมทั้งพุทธวจนะจากสำนักของกรมพระปรมาธิบดีชิโนรส^๘ ศึกษาวิชาคหกรรมศาสตร์ อักษรศาสตร์ และพุทธพิชัยสงครามจากเจ้าพระยาศรีธรรมราช (บุญรอด)^๙ พระองค์ทรงใช้เวลาศึกษาถึง ๑๖ ปี สำหรับการเก็บเกี่ยวกระบวนความรู้ต่าง ๆ ดังกล่าวอย่างสมบูรณ์ทุกแขนงวิชา^{๑๐} ซึ่งนอกจากความรู้ที่ได้ศึกษาตามขัตติยราชประเพณี อันถือเป็นศาสตร์ที่ต้องเรียนรู้แล้วยังทรงได้รับการอบรมเลี้ยงดูถึงแนวทางที่เกี่ยวกับการปฏิบัติตน ความสัมพันธ์กับหมู่ราชวงศ์ ตลอดจนแบบอย่างพระราชพิธีและขนบประเพณีภายในพระราชสำนักอีกด้วย^{๑๑}

ด้วยเหตุที่ทรงเป็นถึงรัชทายาท ดังนั้นจึงเป็นที่รู้กันว่าพระองค์ควรจะเป็นผู้สืบราชบัลลังก์ต่อจากพระบรมชนก ถึงแม้กฏมณเฑียรบาลจะมีได้ระบุอย่างชัดเจนถึงหลักเกณฑ์การสืบต่อพระราช

^๕ สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒโน), พุทธศาสนวงศ์, อ้างแล้ว, หน้า ๔.

^๖ สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒโน), พุทธศาสนวงศ์, อ้างแล้ว, หน้า ๔๘.

^๗ นฤมล ศรีกิจการ, “พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”, อ้างใน รวบรวมบทความทางประวัติศาสตร์ไทย, (กรุงเทพมหานคร : คณะอักษรศาสตร์ และสมาคมนิสิตเก่าอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๑๑๓.

^๘ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๔ ภาคปกิณกะ ภาค ๑, (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๕๓), หน้า ๑๕.

^๙ นฤมล ศรีกิจการ, “พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”, อ้างใน รวบรวมบทความทางประวัติศาสตร์ไทย, อ้างแล้ว, หน้า ๑๑๖.

^{๑๐} สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒโน), พุทธศาสนวงศ์, อ้างแล้ว, หน้า ๔๘.

^{๑๑} นฤมล ศรีกิจการ, “พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”, อ้างใน รวบรวมบทความทางประวัติศาสตร์ไทย, อ้างแล้ว, หน้า ๑๑๕.

สมบัติที่แน่นอนว่าจะต้องหมายถึง เฉพาะแต่องค์รัชทายาทเท่านั้นก็ตาม แต่จากบทบาทของรัชทายาทในครั้งแผ่นดินก่อน คือ ครั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ผู้ทรงเป็นรัชทายาทในสมัยรัชกาลที่ ๑ ก็ได้เป็นผู้ครองแผ่นดินต่อจาก พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ความคิดเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวนี้ จึงน่าที่จะอยู่ในพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ในการที่จะทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้รัชทายาทของพระองค์ได้ครองราชย์ต่อจากพระองค์เช่นกัน ดังจะเห็นได้จากการเน้นบทบาทด้วยภารกิจต่าง ๆ ที่ล้วนเสริมพระเกียรติยศต่าง ๆ แต่เจ้าฟ้ามงกุฎหลายประการ อาทิเช่น ขณะที่ทรงมีพระชนม์เพียง ๑๒ พรรษา ทรงโปรดเกล้าฯ ให้เสด็จนำข้าราชการเดินทางไปรับครอบครัวชาวมอญที่อพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารทางด่านพระเจดีย์สามองค์ เพื่อเป็นการผูกมัดให้แก่กลุ่มชนชาวมอญเหล่านั้น ขณะเดียวกันก็เพื่อเป็นการเรียนรู้วิธีการจัดกระบวนการทศศึก และการควบคุมกำลังไพร่พลสำหรับการจะก้าวขึ้นเป็นจอมคนต่อไป^{๑๒} หรือเมื่อพระชนมายุครบ ๑๓ พรรษา ทรงจัดให้มีพระราชพิธีลงทรงและโสกันต์ ซึ่งถือเป็นครั้งแรกที่ได้ทำกันอย่างถูกต้องตามตำราเจ้าฟ้า^{๑๓} จากนั้นในปีถัดมาทรงผนวชเป็นสามเณร เสด็จประทับอยู่วัดมหาธาตุถึง ๗ เดือนแล้วจึงลาผนวช เมื่อสึกออกมาก็ได้รับโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งผู้บังคับบัญชากรมมหาดเล็กจวบจนพระชนมายุ ๑๘ พรรษา ก็ได้รับพระราชทานวังเดิมของเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีสำหรับใช้เป็นที่พัก โดยในช่วงเวลานั้นทรงมีหม่อมองค์หนึ่งชื่อน้อย ผู้เป็นพระญาติโดยตรงจากสายรัชกาลที่ ๑ และทรงมีโอรสกับหม่อมองค์นี้สององค์^{๑๔} จนกระทั่งปี พ.ศ. ๒๓๖๖ เมื่อมีพระชนมายุครบ ๒๑ พรรษา จึงได้เสด็จออกผนวชเป็นพระภิกษุตามอย่างพระราชประเพณีที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม โดยมีสมเด็จพระสังฆราช (ด่อน) วัดมหาธาตุฯ เป็นพระอุปัชฌาย์ แต่ในการเสด็จทรงผนวชครั้งนี้เป็นเวลาประจวบกับช่วงที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระประชวรพร้อม ๆ กันกับข้างเฝือกในพระราชสำนักที่มีอยู่สามเชือก เกิดล้มลงเสียสองเชือกภายในเดือนนั่นเอง ทำให้เกิดลือกันไปทั่วว่าเป็นนางบอกลเหตุอันไม่สู้ดีนัก^{๑๕} ซึ่งแม้แต่สมเด็จพระ

^{๑๒} ประยูรค์ สติพิพันธ์, สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม เล่มต้น, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มิตรสยาม, ๒๕๑๖), หน้า ๒๗.

^{๑๓} สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒโน), พุทธศาสนวงศ์, อ้างแล้ว, หน้า ๔.

^{๑๔} ส. ธรรมยศ, พระเจ้ากรุงสยาม, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (สหรัฐอเมริกา : ศูนย์ความรู้ไทย-อเมริกา, ๒๕๒๒), หน้า ๖๒.

^{๑๕} นฤมล ศรีกิจการ, “พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”, อ้างใน รวบรวมบทความทางประวัติศาสตร์ไทย, อ้างแล้ว, หน้า ๑๒๐.

บรมชนกนาถเองก็ถึงกับมีพระราชดำรัสว่าเป็นเวลาที่ทรงมีเคราะห์ร้ายยิ่ง^{๖๖} เหตุนี้การจัดพิธีผนวชเจ้าฟ้ามงกุฎจึงทำกันอย่างพอไม่ให้เสียฤกษ์ยามเท่านั้น และหลังจากทรงผนวชแล้วได้เสด็จไปประทับ ณ ตำหนักในวัดมหาธาตุฯ ทรงทำอุปัชฌาย์ ๓ วัน แล้วเสด็จไปจำพรรษาที่วัดสมอราย (วัดราชาธิวาส) เพื่อศึกษาทางวิปัสสนาธุระ แต่หลังจากผนวชได้ ๑๕ วัน สมเด็จพระบรมชนกนาถก็เสด็จสวรรคต โดยก่อนสวรรคตไม่ได้มีพระราชดำรัสชัดเจนในการตรัสมอบพระราชสมบัติแก่ผู้ใด พระบรมวงศานุวงศ์ และเหล่าเสนาบดีซึ่งมีเจ้าพระยาคลัง (ดิศ บุนนาค) เป็นประธาน ได้ประชุมพิจารณาเห็นพ้องต้องกันว่าควรอัญเชิญกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ (พระองค์เจ้าท้าย) พระราชโอรสองค์ใหญ่ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและเจ้าจอมมารดาเรียม ขึ้นเป็นกษัตริย์พระองค์ที่ ๓ แห่งราชวงศ์จักรีสืบไป^{๖๗} ด้วยที่ว่า ทรงมีพระชันษาเป็นผู้ใหญ่แล้ว คือ ๓๗ ปี ซึ่งมากกว่าเจ้าฟ้ามงกุฎถึง ๑๗ ปี ทรงมีสติปัญญาเฉลียวฉลาด มีพระทัยกว้างขวางโอบอ้อมอารี เป็นที่โปรดปรานของพระบรมชนกนาถ และเหล่าข้าราชการบริพาร และที่สำคัญคือทรงบังคับบัญชาว่าราชการต่างพระเนตรพระกรรณมาโดยตลอด มีความเชี่ยวชาญในราชการบ้านเมืองทั้งทางด้านปกครองและการค้า

ดังนั้น เจ้าฟ้ามงกุฎฯ จึงทรงตัดสินใจที่จะผนวชต่อไปอย่างไม่มีกำหนดเวลา เพื่อไม่ให้เกิดปัญหาทางการเมืองขึ้น การผนวชของพระองค์ครั้งนี้เองที่ทำให้ทรงต้องใช้เวลาอยู่ในเพศบรรพชิตนานถึง ๒๗ ปี^{๖๘} โดยประทับอยู่วัดมหาธาตุฯ และวัดราชาธิวาสเป็นเวลา ๑๓ ปี และไปครองวัดบวรนิเวศวิหารเป็นเจ้าอาวาสพระองค์แรกเป็นเวลา ๑๔ ปี จึงได้ลาผนวชในขณะที่มีพระชนมายุ ๔๗ พรรษา เพื่อออกมาครองราชสมบัติต่อจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าอยู่หัว ซึ่งเสด็จสวรรคตในปี พ.ศ. ๒๓๙๔ โดยเสด็จขึ้นครองราชสมบัติสืบต่อมาอีก ๑๗ ปี จึงเสด็จสวรรคตในวันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีมะโรง ตรงกับวันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๑๑^{๖๙} สิริพระชนมายุ ๖๔ พรรษา ทรงมีพระบรมราชินี ๒ พระองค์ คือ สมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี และสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี

^{๖๖} เรื่องเดียวกัน.

^{๖๗} กรมศิลปากร, ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม ๒ รัชกาลที่ ๔ - พ.ศ. ๒๔๗๕, อ้างแล้ว, หน้า ๘.

^{๖๘} วิลาสวงศ์ พงศบุตร, “การสืบราชสมบัติ”, ใน ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม ๒ รัชกาลที่ ๔-พ.ศ.๒๔๗๕, (กรุงเทพฯ มหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘), หน้า ๒๒.

^{๖๙} ประยูรค์ สิทธิพันธ์, สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม เล่มปลาย, (กรุงเทพฯ มหานคร : โรงพิมพ์มิตรสยาม, ๒๕๖๖), หน้า ๓๖๑.

มีพระราชโอรส ๓๕ พระองค์ พระราชธิดา ๔๓ พระองค์ รวม ๘๒ พระองค์ (ซึ่งที่จริงแล้วมีทั้งสิ้น ๘๔ พระองค์)^{๒๐}

สรุป พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระนามเดิมว่า เจ้าฟ้ามงกุฎ เสด็จพระราชสมภพ เมื่อวันที่ ๑๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๔๗ ในสมัยรัชกาลที่ ๑ ณ นิवासสถานในพระราชวังเดิม เป็นพระราชโอรสองค์ที่ ๔๓ และเป็นลำดับที่ ๒ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ กับสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี ทรงผนวชเป็นพระภิกษุโดยตลอดในรัชกาลที่ ๓ เป็นเวลา ๒๗ ปี จากนั้นเสด็จเสวยราชสมบัติ เป็นเวลา ๑๗ ปี (พ.ศ. ๒๓๙๔-๒๔๑๑) เสด็จสวรรคต เมื่อวันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๑๑ รวมพระชนมพรรษา ๖๔ พรรษา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชกรณียกิจต่าง ๆ มากมาย อันคงไว้ซึ่งคุณประโยชน์ต่อประเทศชาติอย่างใหญ่หลวง ทั้งขณะที่ทรงผนวชอยู่และขณะที่เสด็จครองราชสมบัติแล้ว แต่ที่เด่นเป็นพิเศษได้แก่ บทบาทด้านศาสนจักร และบทบาทด้านอาณาจักร

๒.๒ บทบาทด้านศาสนจักร

หลังจากการที่เจ้าฟ้ามงกุฎทรงตัดสินใจพระทัยที่จะผนวชต่อไป โดยมุ่งมั่นที่จะศึกษาพระพุทธศาสนาอย่างจริงจัง พระองค์ได้เสด็จประทับอยู่ ณ วัดสมอราย ทรงเริ่มตั้งศึกษาทางด้านวิปัสสนาธุระก่อน^{๒๑} ในไม่ช้าก็ศึกษาจนเข้าใจถ่องแท้ โดยทรงพบว่าคำสอนที่ได้จากคณาจารย์ที่อบรมนั้นไม่สู้ชัดเจนจนรู้แจ้งเป็นแนวทางที่วุ่นวายไปด้วยสัมโมหวิหារ เพราะไม่ได้ตั้งอยู่ในมุลกรรมฐานที่แท้จริง^{๒๒} เป็นเพียงแค่ข้อปฏิบัติที่เคยประพฤติกันมา ทรงเกิดความเบื่อหน่ายต่อแห่งจึงได้เสด็จกลับมายังวัดมหาธาตุอีกครั้งเพื่อศึกษาทางด้านคันถธุระแทน โดยปรารถนาที่จะเรียนรู้หลักธรรม และพุทธวจนะจากพระไตรปิฎกให้รู้จริง ทรงเริ่มศึกษาภาษามคธจากพระวิเชียรปรีชา (ภู) ซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญอย่างยิ่งในสมัยนั้น เป็นเวลา ๓ ปีเศษก็สามารถรอบรู้ภาษามคธและอ่านพระไตรปิฎกได้เข้าพระทัย ด้วยพระองค์เอง ทำให้พบว่าข้อวัตรปฏิบัติต่าง ๆ ที่เคยมีมาแต่ครั้งโบราณนั้น บัดนี้ได้วิบัติคลาดเคลื่อนไปจากความเป็นจริงดังที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติเอาไว้อย่างมาก

^{๒๐} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “พระนามพระราชโอรสพระราชธิดาในรัชกาลที่ ๔”, ใน เรื่องพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, (กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตการพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๕.

^{๒๑} การศึกษาเล่าเรียนในขณะนั้นมีอยู่ ๒ สาย คือ คันถธุระ หมายถึง การเล่าเรียนคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เพื่อการรอบรู้ทางพระธรรมวินัย และวิปัสสนาธุระ หมายถึง การเรียนรู้ถึงวิธีการชำระให้จิตของตนให้หลุดพ้นจากกิเลส

^{๒๒} ประยูร ธิธิพันธ์, สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม เล่มต้น, อ่างแล้ว, หน้า ๓๐.

ดังนั้น เมื่อทราบว่ามิพระภิกษุชาวมอญรูปหนึ่งชื่อ ชาย ฉายา พุทฺธวโโส^{๒๓} ที่บวชเรียนมาแต่เมืองมอญ มีความรู้ความชำนาญในพระวินัยปิฎก ทั้งเป็นผู้ประพฤติปฏิบัติในพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัดตลอดมา จึงได้เสด็จไปศึกษาและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นต่อกันเสมอ ที่สุดแล้วทรงพิจารณาเห็นว่าวัตรปฏิบัติของบรรดาเหล่าภิกษุชาวมอญไม่ห่างไกลจากพุทธบัญญัติเหมือนเช่นของพระภิกษุชาวไทย^{๒๔} ก็ทรงปีติยินดี ประารถนาที่จะยึดถือแนวทางปฏิบัติเช่นพระเถระชาวมอญนี้ จึงเสด็จกลับมายังวัดสมอรายอีกครั้งในปี พ.ศ. ๒๓๗๒ พร้อมทั้งทำทัฬหีกรรมอุปสมบทใหม่ทันที ตามแบบอย่างวิธีในศาสนวงศ์ของนิคายสีมาถลยานีของรามัญประเทศที่สืบทอดกันมาจากลังกา^{๒๕} จากนั้นทรงเริ่มศึกษาตรวจสอบพระคัมภีร์วินัยที่ปรากฏในพระไตรปิฎกอย่างละเอียดถี่ถ้วนอีกครั้ง ก่อนเริ่มวางกฎระเบียบขึ้นใหม่เพื่อใช้เป็นแบบแผนสำหรับให้ภิกษุสงฆ์ไทยยึดถือเป็นแนวทางปฏิบัติต่อไปอย่างเคร่งครัด ที่สุดแล้วก็ทรงดำริจะฟื้นฟูวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ให้ถูกต้องตรงตามพระธรรมวินัย โดยเรียกคณะสงฆ์นี้ว่า ธรรมยุติกนิกาย ซึ่งในช่วงแรกมีผู้เลื่อมใสเข้าร่วมด้วยราว ๖ รูป ต่อมาเพิ่มมากขึ้นเป็น ๒๐ รูป และเพราะด้วยความเคร่งครัดในพระธรรมวินัยนี้เอง ทำให้ทรงหวนกลับมาพิจารณาถึงเรื่องของพัทธสีมาอีกครั้ง โดยปรารถนาว่าในขณะนั้นล้วนแต่ทำกันอย่างหลวม ๆ จึงมีพระประสงค์ที่จะทำการตรวจตราสีมานิมิตของวัดสมอราย และพบว่ามิขนาดเล็กลงไปผิดจาก แบบอย่างดังที่แจ้งไว้ในพระบาลีคาถา^{๒๖} จึงสืบหาพระสงฆ์ที่บริสุทธิ์จำนวน ๑๘ รูป เพื่อมาเป็นการกสงฆ์สำหรับประกอบพิธีการทำทัฬหีกรรมของพระองค์ขึ้นใหม่อีกครั้ง ในครั้งนี้ทรงเลือกเอาการอุปสมบทในอุทกเขปสีมา หรือสีมาน้ำบน โปสถ์แพหน้าวัดสมอราย และนับแต่นั้นมาก็จะให้ความสำคัญต่อการผูกพัทธสีมา ด้วยทรงตระหนักถึงเหตุผลที่ว่าหากสีมาไม่ถูกต้องหรือไม่บริสุทธิ์แล้ว ความเป็นภิกษุซึ่งจะบังเกิดขึ้นมาแต่ภายในขอบเขตแห่งพัทธสีมานั้นก็ย่อมไม่บริสุทธิ์ด้วย

^{๒๓} พระศรีวิสุทธิกวี (พิจิตร จิตวณฺโณ), “พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”, โสมนัสสารฉบับพิเศษ, ครบรอบ ๒๕ ปี กันยายน ๒๕๓๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สุทธินิการพิมพ์, ๒๕๓๑), หน้า ๒๒.

^{๒๔} สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒโน), พุทธศาสนวงศ์, อ้างแล้ว, หน้า ๕๕.

^{๒๕} สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒโน), พุทธศาสนวงศ์, อ้างแล้ว, หน้า ๕๕.

^{๒๖} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, “เรื่องพระราชประวัติในรัชกาลที่ ๔ ตั้งแต่แรกทรงผนวชตลอดสวรรคาลัย”, ใน ขุมนุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค ๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๑), หน้า ๖.

ความละเอียดอ่อนในบทบัญญัติทางวินัยของพระองค์เช่นนี้ ทำให้ทรงเชื่อมั่นว่าจักทำให้พระพุทธานุศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองสืบไปได้ ดังนั้นจึงได้เริ่มพิจารณาแก้ไข ปรับปรุง และวางระเบียบแบบแผนของการปฏิบัติของสงฆ์ภายในคณะธรรมยุติกนิกาย โดยวางเป็นหลักสำหรับการปฏิบัติไว้ดังนี้^{๒๖} คือ วางระเบียบการทำวัตรเช้า-เย็น และจัดลำดับพระสูตรสำหรับสวดมนต์ทำวัตร ทรงจัดพระสูตรและปาฐะที่ใช้สวดในงานมงคลและอวมงคล โดยทรงพระนิพนธ์แบบทำวัตรเช้า-เย็น ขึ้นใหม่เป็นภาษาบาลี วางระเบียบธรรมสวณะและอุโบสถตามหลักฐานที่มีในพระบาลี ให้มีการรักษาสีตอุโบสถและฟังธรรมเช้า-เย็นในวันธรรมสวณะและวันอุโบสถ กำหนดให้มีเดือนละครั้ง วางระเบียบการบรรพชาอุปสมบทเรียกว่า อุปสมบทวิธี ให้ยุติด้วยสมบัติของอุปสมบทกรรมโดยอาศัยพระบาลีเป็นหลัก วางระเบียบการครองผ้า คือ การนุ่งห่มของพระภิกษุสามเณรตามหลักเสขียวัตรแห่งพระวินัย ที่เรียกว่า นุ่งห่มเป็นปริมณฑล คือเรียบร้อยตามสมณวัตร วางหลักปักขคณา เพื่อเป็นหลักในการคำนวณหาวันอุโบสถที่ถูกต้องแท้จริงกับวันที่พระจันทร์วันเพ็ญและวันพระจันทร์ดับตามหลักฐานทางพระบาลี วางระเบียบการอักษร ออกเสียงอักษรภาษาบาลีตามหลักของอินเดีย สิงห พม่า และอักษร โรมัน เพื่อเป็นผลดีต่อการชำระพระคัมภีร์ไตรปิฎกและอรรถกถาต่อไป วางระเบียบการทำวินัยกรรมต่าง ๆ ตามหลักพระวินัยจริง เช่น การแสดงอาบัติ การทำพินทุ การอธิษฐาน เป็นต้น วางระเบียบการทำวิสาขะและมาฆบูชาไว้เป็นแบบอย่างให้ถือปฏิบัติ วางหลักการปฏิบัติพระวินัยแห่งคณะธรรมยุติกนิกายให้ถือนักไปในทางเคร่งครัด

นอกจากข้อวัตรปฏิบัติสำหรับพระภิกษุสงฆ์แล้ว ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับฆราวาสก็ได้ทรงคิดแปลงแก้ไขหลายอย่าง^{๒๗} เช่น วิธีการแสดงพระธรรมเทศนาที่มุ่งแสดงถึงหลักธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ ซึ่งสามารถนำไปใช้ปฏิบัติได้จริง มากกว่าการแสดงชาดกนิทานที่ทรงมองเป็นเรื่องของความมกมาย เป็นต้น

นอกจากบทบาทที่ได้ทรงเข้ามาดำเนินการแก้ไขข้อบกพร่องทางศาสนา ประกอบกับเกียรติคุณด้านความเชี่ยวชาญทางพระไตรปิฎกและความมีปฏิภาณในการแสดงพระธรรมเทศนาที่เอง ทำให้ชื่อเสียงของพระวชิรญาณภิกษุขจรขยายไปอย่างรวดเร็ว มีพระภิกษุสามเณรของมหานิกาย

^{๒๖} พระศรีวิสุทธิกวี (พิจิตร จิตตวนุ โณ), “พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”, โสมนัสสาร ฉบับพิเศษ, อ้างแล้ว, หน้า ๒๔.

^{๒๗} วิลาศวงศ์ พงศบุตร, “การสืบราชสมบัติ”, ใน ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม ๒ รัชกาลที่ ๔-พ.ศ. ๒๔๓๕, อ้างแล้ว, หน้า ๑๒.

บางส่วนเริ่มพากันมาถวายตัวเป็นศิษย์ บ้างก็ขอบวชใหม่เป็นธรรมยุตมากขึ้น^{๒๖} ประชาชนทั่วไปก็พากันเลื่อมใสศรัทธามาฟังธรรมกันอย่างเนืองแน่น ที่สุดพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งพระวชิรญาณภิกขุเป็นพระราชาคณะ และโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญมาครองวัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๗๕ ซึ่ง ณ ที่นี้พระวชิรญาณภิกขุได้ทรงปรับปรุงวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ได้อย่างเต็มที่ โดยทรงฟื้นฟูวิธีการศึกษาพระปริยัติธรรม แก้ไขวิธีการเรียนการสอน และจากการปรับปรุงการปริยัติศึกษาอย่างเข้มงวดนี้เอง ทำให้ปรากฏว่าพระสงฆ์วัดบวรนิเวศวิหารสามารถสอบเปรียญธรรมได้มากกว่าวัดอื่น^{๒๗} พระวชิรญาณภิกขุเองก็ทรงเข้าสอบการแปลพระปริยัติธรรมต่อเบื้องพระพักตร์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วยเช่นกัน และเป็นเพราะพระปรีชาญาณจึงทำให้ทรงสามารถแปลได้ประโยค ๕ ภายใน ๓ วัน โดยไม่ถูกทักท้วงข้อผิดพลาดใด ๆ จากพระมหาเถระเลย แต่ปรากฏว่าภายหลังจากนั้นไม่ได้เสด็จไปทำการสอบอีก ด้วยเกิดมีผู้ไม่ปรารถนาดีได้กล่าวคำอันทำให้ต้องขุ่นเคืองพระทัย อย่างไรก็ตามด้วยความสามารถที่ได้ประจักษ์แก่องค์พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมาก่อนแล้วนั้น ก็ทรงได้รับพระราชทานพัดยศเป็นถึงเปรียญเอก ๕ ประโยคเลขที่เดียว^{๒๘} รวมทั้งได้รับพระราชทาน โปรดเกล้าฯ ให้มีตำแหน่งในคณะพระมหาเถระในฐานะเป็นผู้สอบพระปริยัติธรรมแต่นั้นสืบมาอีกด้วย

ครั้นถึงปี พ.ศ. ๒๓๘๐ ได้มีสมณทูตจากคณะสงฆ์ลังกาเข้ามาสืบทอดพระศาสนา พระวชิรญาณภิกขุทรงรับเป็นธุระในการต้อนรับ ทำให้ทราบถึงความบกพร่องไม่สมบูรณ์ของเนื้อหาในพระไตรปิฎกซึ่งสังคายนาเมื่อครั้งรัชกาลที่ ๑^{๒๙} จึงทรงทูลเกล้าฯ ถวายความเห็นแก่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าควรจะจัดตั้งพระสงฆ์ไทยคณะหนึ่งไปยังลังกา เพื่อสืบทอดพระบรมสารีริกธาตุ และพระไตรปิฎกส่วนที่ขาดหายไป ซึ่งรัชกาลที่ ๓ ก็ทรงเห็นชอบตามที่พระวชิรญาณภิกขุกราบทูล

^{๒๖} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชไชย, ความทรงจำของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชไชย, อ่างแล้ว, หน้า ๕๖.

^{๒๗} สิริวัฒน์ คำวันสา, สงฆ์ไทยใน ๒๐๐ ปี, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ศรีอนันต์, ๒๕๒๔), หน้า ๕๓.

^{๒๘} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชไชย, ความทรงจำของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชไชย, อ่างแล้ว, หน้า ๕๔.

^{๒๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๐.

เสนอนั้น ทั้ง ๆ ที่ถูกสมเด็จพระสังฆราชและกรมหมื่นนุชิตชิโนรสทรงคัดค้าน^{๓๓} ต่อมาก็ทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระปลัดสังข์ออกไปสืบพระไตรปิฎกที่ลังกาอีกครั้งหนึ่งในปี พ.ศ. ๒๓๘๗

ภายหลังจากที่พระวชิรญาณภิกขุได้ทรงลาผนวชและเสด็จขึ้นครองราชสมบัติแล้ว ถึงแม้จะทรงมีพระภารกิจที่จะต้องเน้นไปในการปกครองประเทศเป็นสำคัญ แต่กระนั้นก็ตามพระองค์ก็มีได้ทั้งพระภารกิจเกี่ยวกับการพระศาสนาเสียทีเดียว ยังคงให้ความสำคัญและดำเนินการปรับปรุงต่อไป เพื่อให้สมกับพระราชประสงค์เดิมที่มุ่งมั่นจะให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองขึ้น อาทิเช่น ปี พ.ศ. ๒๓๕๕ ไทยส่งคณะทูตทางสงฆ์ไปยังลังกาอีกครั้งหนึ่ง เพื่อนำพระคัมภีร์ที่ยืมมาแต่ครั้งก่อน ๆ ไปคืน ปี พ.ศ. ๒๓๕๙ โปรดเกล้าฯ ให้จัดการต้อนรับอุบาสกจากพม่า อัญเชิญสาส์นจากเสนาบดีเข้ามากราบทูล เพื่อเป็นการสืบพระศาสนาไทย^{๓๔} สนับสนุนและยกย่องพระสงฆ์นิคายมหายาน โดยโปรดเกล้าฯ ให้นิมนต์พระญาณมาทำพิธีกึ่งเต็กในพระบรมมหาราชวังขึ้นเป็นครั้งแรก พร้อมทั้งโปรดเกล้าฯ ให้สร้างวัดญาณและถวายนามว่า วัดสมณานัมบริหาร^{๓๕} โปรดเกล้าฯ ให้ออกประกาศเกี่ยวกับพระสงฆ์ และพระพุทธศาสนา ซึ่งว่าด้วยข้อห้าม บทลงโทษ ข้อบังคับต่าง ๆ เพื่อให้ความคุ้มครองและส่งเสริมการปฏิบัติธรรมวินัยของพระสงฆ์และพุทธบริษัททั่วไป^{๓๖} มีจำนวนมากถึง ๓๑ เรื่อง โปรดเกล้าฯ ให้สร้างวัดขึ้นใหม่ รวมทั้งทรงปฏิสังขรณ์และบูรณะวัดที่มีอยู่เดิมให้สภาพที่ดี ให้สิทธิเสรีภาพแก่ประชาชนที่จะเลือกนับถือศาสนาใด ๆ ก็ได้ โดยเฉพาะศาสนาคริสต์นิกายต่าง ๆ ซึ่งกำลังแพร่หลายเข้าสู่ทวีปเอเชียในขณะนั้น พร้อมทั้งทรงให้โอกาสแก่บรรดาบาทหลวงในการเผยแพร่ศาสนาของตนอย่างเสรี ถวายที่ดินส่วนพระองค์แก่กลุ่มผู้สอนศาสนาอื่น เพื่อจัดสร้างศาสนสถานตามลัทธิของตน เช่น โบสถ์คริสต์ สุเหร่า เป็นต้น^{๓๗}

สรุป พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประกอบพระราชกรณียกิจอันสำคัญทางศาสนจักรไว้อเนกนานัปการ กล่าวคือ ทรงทำนุบำรุง และส่งเสริมพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองโดยไม่เลือกนิกาย ทรงรับพระราชภาระดูแลให้พระพุทธศาสนาบริสุทธิ์ ไม่ให้เกิดมัวหมองเป็น

^{๓๓} นฤมล ศรีกิจการ, “พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”, อ้างแล้ว, หน้า ๑๓๓.

^{๓๔} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔, (พระนคร : การพิมพ์เกื้อกูล, ๒๕๐๗), หน้า ๗๗-๗๘.

^{๓๕} สิริวัฒน์ คำวันสา, สงฆ์ไทยใน ๒๐๐ ปี, อ้างแล้ว, หน้า ๑๔๑.

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๔.

^{๓๗} เอ.บี. กริสโวลด์, พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, แปลโดย หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, (พระนคร : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๔), หน้า ๖๑.

มลทิน หรือร้าวรานขาดความสามัคคีขึ้นในขณะสงฆ์ ทั้งนี้ศาสนจักรจะได้รับความรุ่งเรือง เป็นประโยชน์ แก่ประชาชนส่วนใหญ่ที่นับถือพระพุทธศาสนา ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลถวาย จตุปัจจัยพระราชทานแก่ภิกษุสามเณร และทรงบริจาคพระราชทรัพย์ประดิษฐานและปฏิสังขรณ์ พระอาราม ด้วยความประณีตงดงาม ให้สมควรเป็นที่อยู่อาศัยของพระภิกษุสามเณร ได้ปฏิบัติสมณกิจ ตามพระธรรมวินัย รวมทั้งพุทธเจดีย์ทุกประเภท คือ ธาตุเจดีย์ ธรรมเจดีย์ บริโภคเจดีย์ และอุเทศิกเจดีย์ พระราชทานแต่งตั้งภิกษุผู้รู้ธรรมให้มีสมณศักดิ์ตามฐานานุกรม รับพระราชทานนิตยภัต เพื่อทำหน้าที่ ปกครองหมู่คณะให้เรียบร้อย และโปรดให้ศึกษาเล่าเรียนพระคัมภีร์และปฏิบัติสิกขาบทใหญ่ของ ภิกษุสามเณร ใดมีสติปัญญาฉลาดศึกษาเล่าเรียนจนได้เปรียญ จะได้รับการถวายนิตยภัตเพื่อเป็น กำลังใจในการศึกษาให้สูงขึ้น และพระราชทานเสรีภาพในการนับถือศาสนา อันไม่ผิดกฎหมาย บ้านเมือง

๒.๓ บทบาทด้านอาณาจักร

ในช่วงสมัยกรุงรัตน โกสินทร์ตอนต้น ดินแดนทางแถบทวีปเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ต้อง ประสบกับปัญหาการคุกคามจากประเทศมหาอำนาจทางตะวันตกอัน ได้แก่ ประเทศอังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมัน สเปน โปรตุเกส ฯลฯ กลุ่มประเทศต่าง ๆ เหล่านี้เข้ามาด้วยจุดประสงค์ที่ต้องการยึดครอง ดินแดนต่าง ๆ ขึ้นเป็นอาณานิคม ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากผลของการปฏิวัติอุตสาหกรรมตั้งแต่ปลาย คริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ เป็นต้นมา ที่ทำให้กลุ่มประเทศในภาคพื้นยุโรปต่างพากันแข่งขันทาง อุตสาหกรรมมากขึ้น เพื่อเสริมภาวะเศรษฐกิจภายในประเทศที่กำลังกลับซบถหลังสิ้นสุดของ สงครามนโปเลียน^{๓๔} ควบคู่ไปกับการเริ่มใช้ระบบการค้าแบบเสรี การแข่งขันในเชิงผลิตโดยใช้ เงินทุนสะสมอย่างมากมาย แต่มีช่องทางของการระบายออกของสินค้าน้อยเช่นนี้ ทำให้เกิดภาวะการ แสวงหาดินแดน เพื่อใช้เป็นแหล่งระบายสินค้าและแสวงหาวัตถุดิบสำหรับการผลิต^{๓๕} อาณานิคมใน ดินแดนแถบเอเชียและแอฟริกาจึงตกเป็นเป้าหมายใหญ่ของกลุ่มจักรวรรดินิยมเหล่านี้ โดยอาศัย วิธีการขอเปิดประเทศเหล่านั้นเพื่อการค้าแบบเสรี หากถูกปฏิเสธหรือต่อต้านอย่างใดอย่างหนึ่งก็จะ ใช้อำนาจทางกำลังทหารเข้ายึดครองทันที ประเทศที่ถูกกระทบโดยผลพวงดังกล่าวในช่วงนั้น ได้แก่ อินเดีย สิงคโปร์ และพม่า ที่ล้วนตกเป็นของอังกฤษ ซึ่งอังกฤษเองก็ได้เริ่มแสดงท่าที

^{๓๔}สาวิตรี ทัพพะสุด, “ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนชาวไทย จีน และตะวันตก ในกรุงเทพฯ มหานคร พ.ศ. ๒๓๕๘-๒๔๕๓”, วารสารอักษรศาสตร์, ปีที่ ๑๗ ฉบับที่ ๑ (มกราคม ๒๕๒๘) : ๗๘.

^{๓๕}เกรียงศักดิ์ เชษฐพัฒน์นิษ, “ประวัติหมอบรัดเลย์”, เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง หมอบรัดเลย์ กับสังคมไทย เสนอที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๑๖-๑๗ กรกฎาคม ๒๕๒๘, หน้า ๑, (อัคราเนนา).

เช่นเดียวกันนี้ต่อประเทศสยาม โดยในปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้ส่ง
 ขอรุ่น ครอบเฟิด เข้ามาขอทำสนธิสัญญาทางการค้าแต่ไม่เป็นผลสำเร็จ^{๑๐} ต่อมาในรัชกาล
 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ส่งเฮนรี เบอร์นี เข้ามาขอทำสัญญาอีกครั้งในปี พ.ศ. ๒๓๖๕
 ขณะนั้นผู้นำฝ่ายไทยเริ่มรับรู้ถึงอนุภาพอันเกรียงไกรของชาติตะวันตกแล้ว เนื่องจากอังกฤษ
 สามารถเอาชนะพม่าได้ ความออมชอมในการแก้ไขสนธิสัญญาที่อังกฤษขอมายังต้องยอมโอนอ่อน
 ผ่อนลงบ้าง นอกจากอังกฤษที่เข้ามาในเมืองไทยแล้ว อเมริกันซึ่งเป็นชาติเดียวที่สนใจเพียงแต่เรื่อง
 การค้าและการเผยแผ่ศาสนา ก็เริ่มเข้ามาบ้างเช่นกัน โดยส่งทูตทางการค้าชื่อ เอ็ดมันด์ โรเบิร์ต เข้ามา
 ในปี พ.ศ. ๒๓๗๖ แต่ที่สุดก็ตกลงกันไม่ได้ในเรื่องรายละเอียดเกี่ยวกับข้อสัญญาบางประการ
 พร้อม ๆ กันนั้นเองก็มีมิชชันนารีอเมริกันอีกกลุ่มหนึ่งมุ่งหน้าเข้ามาเพื่อเผยแผ่ศาสนาด้วย ซึ่งใน
 ขณะนั้นพระวชิรญาณภิกขุยังทรงครองวัดบวรนิเวศวิหารอยู่ มิชชันนารีเหล่านี้เข้ามาพร้อมกับการนำ
 ความรู้แขนงใหม่ ๆ ที่มีวิทยาการอันรุดหน้ายิ่ง เช่น การรักษาคนไข้ด้วยวิธีการผ่าตัด การปลูกฝี
 การลอกต้อกระจก การถอนฟัน เป็นต้น^{๑๑} อันเป็นความรู้ที่แปลกใหม่ในทางการแพทย์ หรือความรู้
 ในทางวิทยาศาสตร์อย่างการทำไฮโดรเจนจากน้ำ การใช้เครื่องพิมพ์ดีด กล้องถ่ายรูป การต่อเรือ ฯลฯ
 วัฒนธรรมเหล่านี้ล้วนก่อให้เกิดความเร้าใจ และตื่นตัวในสังคมไทยขึ้นอย่างรวดเร็ว จนเริ่มให้ความ
 สนใจกับชนชาติตะวันตกมากขึ้น เริ่มมีการกล่าวขานและยอมรับในความสามารถมาก่อน
 โดยจะยอมรับแต่เพียงว่าตนเองมีความเจริญเป็นรองเฉพาะจากจีนและอยู่ในระดับเดียวกันกับพม่า
 หรือเวียดนามเท่านั้น^{๑๒} ซึ่งเมื่อปรากฏว่าพม่าได้พ่ายแพ้แก่อังกฤษในปี พ.ศ. ๒๓๖๘ ก็กระตุ้นให้คน
 ไทยเริ่มอยากทำความรู้จักกับอังกฤษทันที ยิ่งภายหลังจากที่จีนผู้ยิ่งใหญ่ในอุดมคติต้องมาเสียให้แก่
 อังกฤษอีกในปี พ.ศ. ๒๓๗๓ ด้วยแล้ว อังกฤษก็กลายเป็นชาติที่คนไทยอยากทำความรู้จักด้วยมาก
 ที่สุด ผนวกกับวิทยาการอันล้ำสมัยที่แพร่หลายเข้ามาเหล่านั้น ก่อให้เกิดปฏิกิริยาแตกแยกในเชิง
 ความคิดระหว่างกลุ่มผู้นำของไทย ๒ ฝ่าย คือ กลุ่มอนุรักษนิยม ซึ่งได้แก่กลุ่มที่มีพระบาทสมเด็จพระ
 พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและเจ้าพระยาพระคลัง ที่ยังเชื่อมั่นยึดถือในกรอบอำนาจและวิถีชีวิตของ
 โครงการสร้างสังคมแบบดั้งเดิมเป็นผู้นำ โดยความจริงแล้วกลุ่มนี้ก็ไม่ได้ให้ความสนใจอยากรู้ต่อ
 วัฒนธรรมอย่างใหม่นี้อยู่บ้างเช่นกัน ดังเช่น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเรียกให้
 หมอบริดเลย์ นำเครื่องจักรกลไฟฟ้าเข้าไปแสดงให้เห็นพระองค์ทอดพระเนตรถึงพระบรมมหาราชวัง

^{๑๐}เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔, อ้างแล้ว, หน้า ๖๓.

^{๑๑}วิไลเลขา ถาวรณสาร, “ผู้นำไทยสมัยรัชกาลที่ ๓ กับการรับวัฒนธรรมตะวันตก”,
 ใน วารสารศิลปวัฒนธรรม, ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๑๑ (กันยายน ๒๕๓๗) : ๑๑๕.

^{๑๒}เรื่องเดียวกัน : ๑๑๘.

หรือเจ้าพระยาคลังสั่งให้ หมอบรัดเลย์ แปลเอกสารตำราต่าง ๆ ได้แก่ วิชาแร่ธาตุพฤกษศาสตร์ และวิธีการผลิตคราม แต่ดูเหมือนว่าทั้งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและเจ้าพระยาพระคลัง ก็ไม่ได้ให้ความสำคัญเท่าที่ควรนัก โดยเฉพาะเจ้าพระยาพระคลังแล้วท่านให้ความสนใจกับบรรดามิชชันนารีก็แต่เฉพาะในแง่ของผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่จะพึงมีให้ต่อท่านเท่านั้น^{๔๓} ซึ่งจริง ๆ แล้วผู้นำกลุ่มนี้มีความหวาดระแวงต่ออิทธิพลของอารยธรรมดังกล่าวมากกว่า ด้วยวิตกว่าจะนำมาซึ่งการทำลายล้างวัฒนธรรมประเพณีเดิมของไทยให้หมดสิ้น^{๔๔} จนถึงกับพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ รับสั่งให้มีการบูรณะวัดพระเชตุพนฯ ตำราพิชัยสงคราม ตำรายา ตำราโหราศาสตร์ ตำราพฤกษศาสตร์ ภูมิศาสตร์ โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน ตลอดจนจารึกพระธรรมทางพุทธศาสนา เป็นต้น^{๔๕}

ส่วนผู้นำอีกกลุ่มนั้นถือเป็นผู้นำกลุ่มก้าวหน้าที่หันเหหวาดระแวงต่ออารยธรรมตะวันตก เช่นกัน หากแต่มีมุมมองและแนวความคิดที่แตกต่างออกไปจากกลุ่มอนุรักษ์นิยม คือ กลับมองว่าการแพร่เข้ามาของวัฒนธรรมเหล่านี้ควรที่จะต้องศึกษาเรียนรู้ให้เข้าใจเพื่อนำมาปรับใช้กับวิถีชีวิตของคนไทย ขณะเดียวกันเพื่อให้รู้เท่าทันกับแนวความคิดของอารยประเทศเหล่านั้น ก็ต้องเริ่มให้ความสนใจกับการเรียนรู้ภาษาอังกฤษอย่างจริงจัง และได้ลงมือศึกษาในสายวิชาที่ตนถนัด เช่น^{๔๖} พระวชิรญาณภิกขุให้ความสนใจทางด้านดาราศาสตร์ วิทยาศาสตร์ ภูมิศาสตร์ ตลอดจนประวัติศาสตร์ของประเทศตะวันตก รวมทั้งภาษาศาสตร์ด้วย กรมหมื่นนวงศาสนิททรงสนพระทัยในด้านวิชาการแพทย์ กรมหมื่นสุนทรธิปไตยทรงสนพระทัยในวิชาภาษาอังกฤษ กรมขุนเดชาดิศรทรงสนพระทัยทางด้านประวัติศาสตร์และการพิมพ์ กรมหมื่นมหิศรินทรามเรศทรงสนพระทัยทางการช่างต่าง ๆ ส่วนทางด้านขุนนางชั้นผู้นั้นก็มี จหมื่นไวยวรนาถ (ช่วง บุนนาค) สนใจทางด้านเครื่องกลและสิ่งประดิษฐ์ต่าง ๆ จหมื่นราชามาตย์ (จำ บุนนาค) สนใจทางด้านภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ พระยากระสาปนกิจโกศล (โหมค อามาตย์กุล) สนใจทางด้านวิชาเคมี เป็นต้น

^{๔๓}เกรียงศักดิ์ เศรษฐพัฒน์นิช, “ประวัติหมอบรัดเลย์” เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง หมอบรัดเลย์กับสังคมไทย เสนอที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๑๖-๑๗ กรกฎาคม ๒๕๒๘, หน้า ๑๓, (อัคราณา).

^{๔๔}“วิไลเลขา ถาวรธนสาร, “ผู้นำไทยสมัยรัชกาลที่ ๓ กับการรับวัฒนธรรมตะวันตก”, วารสารศิลปวัฒนธรรม, อ้างแล้ว : ๑๒๓.

^{๔๕}เรื่องเดียวกัน : ๑๒๔.

^{๔๖}เรื่องเดียวกัน : ๑๒๒.

พระวชิรญาณภิกขุได้เริ่มเรียนวิชาภาษาอังกฤษครั้งแรกกับ ดร. เจลซี คาสเวล มิชชันนารีชาวอเมริกัน ในขณะที่มีพระชนมายุ ๔๐ พรรษาแล้ว และทรงตอบแทนด้วยการยกศาลาสองหลังภายในวัดบวรนิเวศวิหารให้ใช้เป็นที่สอนศาสนาคริสต์^{๔๗} การที่ทรงตั้งพระทัยที่จะต้องเรียนรู้วิชาภาษาอังกฤษก่อนนั้น ก็เพื่อหวังจะได้ใช้เป็นพื้นฐานสำหรับการศึกษาวิทยาการแขนงอื่น ๆ ต่อไปนั่นเอง บรรดาพวกสอนศาสนาชาวอเมริกันในขณะนั้นมีอยู่ ๓ กลุ่มใหญ่ คือ พวกคณะบัปติสต์ คณะอเมริกันมิชชันนารี และคณะโปรสปีเตเรียน^{๔๘} คณะอเมริกันมิชชันนารีอันประกอบด้วยหมอบรัดเลย์ และหมอบรัดเลย์ ถือเป็นกลุ่มที่มีความใกล้ชิดสนิทสนมและเป็นแหล่งที่มาของความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวิทยาการสมัยใหม่ทั้งปวงของพระวชิรญาณภิกขุ ความจริงแล้วก่อนหน้าที่กลุ่มมิชชันนารีเหล่านี้จะเข้ามายังเมืองไทย พระวชิรญาณภิกขุได้ทรงเรียนรู้เกี่ยวกับภาษาตะวันตกคือภาษาละตินก่อนแล้วกับสังฆราชปาเลอกัว^{๔๙} ซึ่งเป็นบาทหลวงชาวฝรั่งเศสตั้งแต่ครั้งสมัยที่พระองค์ยังประทับอยู่วัดสมอราย โดยสังฆราชปาเลอกัวเองเป็นเจ้าของกิจการอยู่วัดคอนเซ็ปชัน ที่ตั้งอยู่บริเวณใกล้เคียงกัน ซึ่งพระองค์ทรงให้ความเคารพนับถือบาทหลวงผู้นี้มาก ทรงยอมรับว่าเป็นครูคนแรกของพระองค์ อันที่จริงบรรดาบาทหลวงที่เข้ามาสอนศาสนาคริสต์นิกายคาทอลิกเหล่านี้มักไม่ค่อยเป็นที่สนใจของคนไทยมากนัก ทั้งนี้เพราะส่วนใหญ่มักถือตัวและมุ่งแต่จะสอนศาสนาอย่างเดียว ไม่ค่อยเอื้อเฟื้อต่อการถ่ายทอดวิชาการแขนงใหม่ให้ ผิดกับพวกมิชชันนารีที่วางตัวเป็นทั้งครูและหมอในเวลาเดียวกัน^{๕๐} คงมีแต่บาทหลวงปาเลอกัวเท่านั้นที่ดูเหมือนจะเป็นคนเดียวที่ไม่เป็นเช่นนั้น เพราะนอกจากจะสอนพระวชิรญาณภิกขุแล้ว ยังสอนวิชาขุบ โลหะ วิชาถ่ายภาพแก่คนทั่วไปด้วย

^{๔๗} วิชาสงฆ์ พงศะบุตร, “การสืบราชสมบัติ”, ใน ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม ๒ รัชกาลที่ ๔-พ.ศ.๒๔๗๕, อ่างแก้ว, หน้า ๑๒.

^{๔๘} ขจร สุขพานิช, “หมอบรัดเลย์และมิชชันนารีอเมริกัน”, ใน พระเกียรติประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, (พระนคร : โรงพิมพ์มหาดไทย, ๒๕๐๐), หน้า ๖๖.

^{๔๙} ส. พลายน้อย, “สังฆราชปาเลอกัว”, ชาวต่างชาติในประวัติศาสตร์ไทย, (กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตการพิมพ์, ๒๕๒๓), หน้า ๖๒.

^{๕๐} ขจร สุขพานิช, “หมอบรัดเลย์และมิชชันนารีอเมริกัน”, ใน พระเกียรติประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, อ่างแก้ว, หน้า ๖๖.

นอกเหนือไปจากวิชาภาษาอังกฤษที่หมอบรัดเลย์ได้สอนถวายแด่พระวชิรญาณภิกขุแล้ว ยังได้สอนวิชาประวัติศาสตร์ยุโรป วิทยาศาสตร์ และดาราศาสตร์อีกด้วย^{๕๑} ส่วนคนอื่น ๆ เช่น หมอบรัดเลย์ ก็ได้สอนวิชาภาษาอังกฤษต่อจากหมอบรัดเลย์ (ภายหลังจากที่หมอบรัดเลย์ตายไป) รวมทั้งให้ความรู้เกี่ยวกับวิทยาศาสตร์และการแพทย์^{๕๒} สำหรับหมอบเฮาส์แล้วได้สอนวิชา วิทยาศาสตร์อย่างเดียว เหตุนี้จึงเห็นได้ว่า ความรู้ที่ได้จากการเรียนภาษาอังกฤษ จนพระองค์สามารถ อ่านเขียนได้นั้น ช่วยให้พัฒนาการในโลกทัศน์ของพระองค์มีความกว้างไกลรวดเร็ว ซึ่งมีใช้เฉพาะแต่ความรู้ที่ได้ โดยการแลกเปลี่ยนสอบถามกับพวกมิชชันนารี บาทหลวง หรือกลุ่ม พ่อค้า กะลาสีเรือเท่านั้น หากยังเป็นความรู้ที่ได้ด้วยตนเองจากการศึกษาข่าวสาร คือตำราต่างๆ ที่สำคัญ คือ จากหนังสือพิมพ์ต่างประเทศซึ่งทรงรับจากฮ่องกง สิงคโปร์ และปีนังเป็นประจำ^{๕๓} อันทำให้ทรงรอบรู้และเข้าใจถึงสถานการณ์ความเป็นจริงของโลกภายนอก

บทบาททางการเมือง การปกครอง และการต่างประเทศของพระวชิรญาณภิกขุในขณะนั้นยังไม่มียะไรเด่นชัดมากนักเนื่องจากยังอยู่ในสมณเพศ แต่ความรู้ที่ผ่านการกลั่นกรองและสั่งสมมาอย่างต่อเนื่องโดยตลอด น่าจะทำให้พระองค์มีมุมมองทางด้านการเมืองและการต่างประเทศของไทย โดยไม่ยอมผ่อนปรนแก้ไขข้อสัญญาที่ไทยจะเป็นฝ่ายเสียเปรียบแก่ต่างชาติมากนัก^{๕๔} พร้อมกันไปกับการเตรียมการป้องกันประเทศ โดยเน้นที่การเสริมสร้างกำลังและป้อมปราการทางทะเลนั้น^{๕๕} เป็นวิธีที่ไม่ถูกต้องเพราะอาจทำให้บ้านเมืองต้องประสบภัยอันตรายได้ ซึ่งทางออกที่ดีควรจะต้องผูกมิตร โดยการยอมรับทำสัญญาไมตรีก่อน แล้วค่อยหาทางเจรจาผ่อนผันแก้ไขข้อเสียเปรียบดังกล่าว ภายหลัง รวมทั้งยังต้องเร่งปรับปรุงประเทศให้ชาวตะวันตกเห็นว่า ไทยเองก็ได้พัฒนาบ้านเมืองให้เจริญก้าวหน้ากับเหล่าอารยประเทศแล้วเช่นกัน

^{๕๑} สายชล วรรณรัตน์, “ผลกระทบของหมอบรัดเลย์ต่อสังคมไทย”, เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องหมอบรัดเลย์กับสังคมไทย เสนอที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๑๖-๑๗ กรกฎาคม ๒๕๒๘, หน้า ๓, (อัดสำเนา).

^{๕๒} อารุง โกมลวรรณนะ, เจ้าฟ้ามงกุฎแห่งกรุงสยาม, (พระนคร : โรงพิมพ์พัฒนาการพิมพ์, ๒๕๐๖), หน้า ๔๘.

^{๕๓} นฤมล ศรีกิจการ, “พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”, อ้างใน รวมบทความทางประวัติศาสตร์ไทย, อ้างแล้ว, หน้า ๑๒๔.

^{๕๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๕.

^{๕๕} สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, อ้างแล้ว, หน้า ๖๔.

แนวความคิดดังกล่าวนี้ต่อมาได้ถูกใช้อย่างเต็มที่ ดังจะเห็นได้จากเมื่อพระองค์เสด็จขึ้นครองราชสมบัติแล้ว เพราะทรงเปิดโอกาสให้อังกฤษเข้ามาทำสนธิสัญญาทางการค้าโดยสะดวก ข้อเรียกร้องต่าง ๆ ในสนธิสัญญาที่เป็นอุปสรรคในการเจรจาแต่ครั้งรัชกาลที่ ๓ ที่สำคัญ คือ การนำฝิ่นเข้ามาค้าขายโดยเสรี การนำข้าวออกประเทศได้ การขอลดพิกัดป่ากระวางเรือ และการขอจัดตั้งกงสุลอังกฤษในไทย

รัชกาลที่ ๔ ทรงโปรดเกล้าฯ ให้โอนอ่อนผ่อนตามและอนุญาตต่อข้อเสนออื่น ๆ ทุกประการ หากแต่ให้มีข้อแม้บางอย่างเพื่อป้องกันปัญหาความยุ่งยากภายในประเทศ เช่น ฝิ่นจะต้องถูกนำมาขายให้เฉพาะแก่รัฐบาลเท่านั้น^{๔๖} นอกจากประเทศอังกฤษแล้วพระองค์ยังทรงเรียกร้องให้ประเทศอื่นได้เข้ามาทำสนธิสัญญาทางการค้ากับประเทศไทยให้มากยิ่งขึ้น โดยโปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกระบบการผูกขาดสินค้าเพราะทรงเห็นว่าจะทำให้เกิดกระแสรายได้เข้าสู่ประเทศมากขึ้น ซึ่งจะช่วยให้เศรษฐกิจของราษฎรและประเทศชาติดีขึ้นตามไปด้วย ทั้งนี้แต่เดิมนั้นระบบการผูกขาดสินค้าก่อให้เกิดความอึดอัดใจต่อบรรดาพ่อค้าชาวต่างชาติเป็นอย่างมาก เพราะสินค้าทุกประเภทที่นำเข้ามาจะต้องผ่านขั้นตอนขบวนการพิจารณาของรัฐบาลไทยก่อน หากสิ่งไหนที่มีประโยชน์ต่อทางราชการ ก็จะต้องยินยอมให้รัฐบาลเป็นผู้มีสิทธิซื้อก่อนและต้องขายในราคาที่รัฐบาลเห็นสมควร ส่วนสินค้าขาออกนั้นจะต้องผ่านการรับซื้อจากคลังสินค้าของรัฐบาลอย่างเดียวกัน ราษฎรไม่มีสิทธิที่จะซื้อขายโดยตรงกับพ่อค้าต่างชาติเหล่านั้นเลย^{๔๗} จากการเปิดประเทศและแก้ไขนโยบายสำคัญดังกล่าวทำให้มีชาติต่าง ๆ ททยอกันเข้ามาขอทำสนธิสัญญาค้าขายอย่างมากมาย อาทิ อเมริกา ฝรั่งเศส เดนมาร์ก กลุ่มรัฐแชนเซียติก โปรตุเกส รัสเซีย อิตาลี สวีเดน นอร์เวย์ เบลเยียม ออสเตรีย ฮังการี ฯลฯ มีผลทำให้ไทยกลายเป็นตลาดการค้าแห่งหนึ่งที่สำคัญในแถบเอเชียขณะนั้น จากที่เคยมีเรือต่างชาติเข้ามาค้าขายเพียงปีละประมาณ ๑๐ ลำ กลายเป็นจำนวนนับร้อย ๆ ลำ พลเมืองมีความตื่นตัวเพราะมีโอกาสและช่องทางประกอบสัมมาอาชีพอิสระขึ้น ผลผลิตจากป่าไม้วางจะเป็นไม้สัก น้ำผึ้ง หนังสัตว์เขานอแรด รวมทั้งธัญญาหารต่าง ๆ ทั้งข้าว อ้อย น้ำตาล ถั่วฝักยาว กลายเป็นสินค้าออกที่สำคัญและเป็นที่ต้องการของตลาดภายนอก

การเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วเช่นนี้เป็นเพราะทัศนคติอันกว้างไกลของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงเล็งเห็นถึงแนวทางในการสร้างความมั่นคงของประเทศ รวมไปถึง

^{๔๖} ขจร สุขพานิช, “หมอบรัดเลย์และมิชชันนารีอเมริกัน”, ใน พระเกียรติประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, อ่างแก้ว, หน้า ๖๑.

^{๔๗} หม่อมหลวงมานิต ชุมสาย, พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตามหลักฐานประวัติศาสตร์ไทยในต่างประเทศ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ตรีณสาร, ๒๕๑๘), หน้า ๑๓.

ความสามารถส่วนพระองค์จากการที่ทรงมีความรู้ความเข้าใจในทัศนคติ และพื้นฐานทางวัฒนธรรมของชาวอารยประเทศ ดังจะเห็นได้จากกุศโลบายในการสร้างสัมพันธภาพต่อบรรดาราชทูตนั้นไม่เคยได้รับมาก่อนจากนานาประเทศแถบเอเชียนี้ อันก่อให้เกิดความประทับใจแก่ราชทูตดังกล่าวเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะเซอร์จอห์น เบาว์ริง ซึ่งเป็นผู้มีอำนาจเต็มที่ในการทำสัญญาทางพระราชไมตรีกับประเทศยุโรป ได้ให้ความช่วยเหลือ และป้องกันการถูกคุกคามข่มเหงของไทยจากชาติตะวันตกในฐานะทูตไทยกิตติมศักดิ์หลายครั้ง^{๕๔}

พร้อมกันไปกับกาใช้นโยบายปรับปรุงกิจการภายในประเทศเพื่อให้มีความเจริญพัฒนาขึ้นในด้านต่าง ๆ พร้อมกันไปด้วย อาทิเช่น จ้างชาวยุโรปให้เข้ามาฝึกฝนทหารไทยตามยุทธวิธีแบบตะวันตก จัดซื้อชุดต่าง ๆ เพื่อคิดแปลงให้เข้ากับวิถีการใช้ในกองทัพไทย เปิดโรงเรียนขึ้นในพระบรมมหาราชวัง เพื่อจ้างฝรั่งมาฝึกสอนทางด้านตำรวจ^{๕๕} เริ่มส่งข้าราชการไทยไปดูงานในต่างประเทศ เพื่อกลับมาพัฒนาชาติบ้านเมือง^{๕๖} เริ่มต้นการจัดสร้างถนนพร้อม ๆ กับการขุดคลองคูเมือง สำหรับการขยายตัวของพระนคร^{๕๗} โปรดเกล้าฯ ให้สร้างตึกแถวชั้นเดียวแบบต่างประเทศเพื่อพระราชทานแก่พระราชโอรส-ธิดา โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระราชมณเฑียรขึ้นใหม่เป็นอาคารแบบยุโรปทั้งหมด ภายในพระบรมมหาราชวังหมู่หนึ่ง พระราชทานนามว่า พระอภิเนาวนิเวศน์^{๕๘} นอกจากนี้ยังโปรดเกล้าฯ ให้มีการพัฒนาด้านสาธารณูปโภคต่าง ๆ^{๕๙} เช่น การประปาและไฟฟ้า การไปรษณีย์ต่าง ๆ รวมไปถึงการติดตั้งโทรเลขไปยังประเทศพม่าและมลายูอีกด้วย^{๖๐}

สรุป พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงครองราชสมบัติในยุคของชาติตะวันตกกำลังเข้ามามีบทบาทในประเทศไทยแถบเอเชีย จากการที่ทรงได้ศึกษาภาษาต่างประเทศและวิทยาการ

^{๕๔} หม่อมหลวงมานิต ชุมสาย, พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตามหลักฐานประวัติศาสตร์ไทยในต่างประเทศ, อ่างแล้ว, หน้า ๓๐.

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘.

^{๕๖} นฤมล ศรีกิจการ, “พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”, อ่างใน รวมบทความทางประวัติศาสตร์ไทย, อ่างแล้ว, หน้า ๑๔๖.

^{๕๗} วิมล พงศ์พิพัฒน์, “เมืองไทยยุคปฏิรูปครั้งแรก”, วารสารเมืองโบราณ, ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๔ (กรกฎาคม-กันยายน ๒๕๒๐) : ๓๒.

^{๕๘} เรื่องเดียวกัน : ๓๕.

^{๕๙} เรื่องเดียวกัน.

^{๖๐} หม่อมหลวงมานิต ชุมสาย, พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตามหลักฐานประวัติศาสตร์ไทยในต่างประเทศ, อ่างแล้ว, หน้า ๘.

สมัยใหม่ และทรงรู้จักกับชาวตะวันตกแต่ครั้งยังทรงผนวชอยู่ จึงทำให้ทรงสร้างสัมพันธไมตรีอันดีกับต่างชาติ ทรงปรับปรุงระเบียบการปกครองแบบสมัยใหม่ และนำวิทยาการสมัยใหม่เข้ามาใช้เพื่อปรับปรุงกิจการต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกประเทศ ทำให้เกิดความเจริญทัดเทียมกับนานาอารยประเทศ ก่อให้เกิดประโยชน์อย่างยิ่งในการปกครองบ้านเมืองให้รอดพ้นจากภัยของต่างชาติ

๒.๔ สรุป

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ แห่งราชวงศ์จักรี ทรงมีพระนามเดิมว่า เจ้าฟ้ามงกุฎ เสด็จพระราชสมภพในวันพฤหัสบดี ขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๑๑ ปีชวด ตรงกับวันที่ ๑๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๔๗ ในสมัยรัชกาลที่ ๑ ณ นิवासสถานในพระราชวังเดิม เป็นพระราชโอรสองค์ที่ ๔๓ และเป็นลำดับที่ ๒ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ กับสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี ทรงผนวชเป็นพระภิกษุโดยตลอดในรัชกาลที่ ๓ เป็นเวลา ๒๗ ปี โดยทรงครองวัดบวรนิเวศวิหาร เป็นเจ้าอาวาสพระองค์แรก เป็นเวลา ๑๔ ปี จากนั้นเสด็จเสวยราชสมบัติเมื่อวันพุธ เดือน ๕ ขึ้น ๑ ค่ำ ปีกุน ยังเป็นโทศก พ.ศ. ๒๓๕๔ รวมดำรงสิริราชสมบัติ ๑๖ ปี ๖ เดือน และทรงมีพระราชโอรส - พระราชธิดารวมทั้งสิ้น ๘๒ พระองค์ เสด็จสวรรคต เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีมะโรง เวลาทุ่มเศษ ตรงกับวันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๑๑ รวมพระชนมพรรษา ๖๔ พรรษา วัดประจำรัชกาลของพระองค์คือ วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงประกอบพระราชกรณียกิจอันสำคัญทางการพระศาสนาไว้เนกนานัปการ กล่าวคือ ทรงทำนุบำรุงและส่งเสริมพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองโดยไม่เลือกนิกาย ทรงรับพระราชภาระดูแลให้พระพุทธศาสนาบริสุทธิ์ ไม่ให้เกิดมัวหมองเป็นมลทิน ทั้งนี้พุทธจักรจะได้มีความรุ่งเรือง เป็นประโยชน์แก่ประชาชนส่วนใหญ่ที่นับถือพระพุทธศาสนา ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลถวายจตุปัจจัยพระราชทานแก่ภิกษุสามเณร และทรงบริจาคราชทรัพย์ประดิษฐาน และปฏิสังขรณ์ พระอาราม อุโบสถ วิหาร พระเจดีย์ เสนาสนะ ด้วยความประณีตงดงาม ให้สมควรเป็นที่อยู่อาศัยของพระภิกษุสามเณร ซึ่งปฏิบัติสมณกิจตามพระธรรมวินัย พระราชทานแต่งตั้งภิกษุผู้รู้ธรรมให้มีสมณศักดิ์รับพระราชทานนิตยภัต เพื่อทำหน้าที่ปกครองหมู่คณะให้เรียบร้อย และโปรดให้ศึกษาเล่าเรียนพระคัมภีร์และปฏิบัติสิกขาบทใหญ่ย่อย ภิกษุสามเณร ใดมีสติปัญญาฉลาดศึกษาเล่าเรียนจนได้เปรียญ จะได้รับการถวายนิตยภัต และพระราชทานเสรีภาพในการนับถือศาสนา หรือลัทธินิกายตามความสมัครใจ ซึ่งไม่ผิดต่อกฎหมายบ้านเมือง

ในการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงทำนุบำรุง และส่งเสริมพระพุทธศาสนาอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่ครั้งยังทรงผนวชจนถึงตลอดรัชกาล ก่อให้เกิดผลอันสำคัญทำให้พุทธจักรมีความมั่นคง นำเกียรติยศ และชื่อเสียงของชาติไทยแพร่หลายไปในประเทศต่าง ๆ ที่นับถือ

พระพุทธศาสนา การที่ได้ทรงฟื้นฟู และปฏิรูปพระพุทธศาสนา ได้กลายเป็นรากฐานสำคัญในรัชกาลต่อ ๆ มา และพัฒนาสถาบันสงฆ์และสถาบันบ้านเมือง ให้มีความเจริญก้าวหน้ามาจนถึงปัจจุบัน

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น จากการที่ทรงผนวชตลอดระยะเวลาของรัชกาลที่ ๓ เป็นเวลา ๒๗ ปี ทำให้ทรงได้ศึกษาศาสนาต่าง ๆ ทั้งด้านศาสนจักร คือ พระพุทธศาสนาและศาสนาคริสต์ อย่างลึกซึ้ง และด้านอาณาจักร คือ ความรู้ทางภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ วิทยาศาสตร์ ภาษาต่างประเทศ อย่างจริงจัง เมื่อเสด็จขึ้นครองราชสมบัติเป็นรัชกาลที่ ๔ แห่งราชวงศ์จักรีแล้ว พระองค์ท่าน จึงมีความพร้อมทั้งความรู้ข้างใน คือ พระธรรมแห่งพระพุทธศาสนาที่ศึกษาปฏิบัติมานาน และความรู้ข้างนอก คือ การปกครองบ้านเมือง และการต่างประเทศ จึงทำให้พระองค์ท่านสามารถปกครองประเทศโดยทศพิธราชธรรม และโดยเฉพาะอย่างยิ่งกับชาติตะวันตกที่กำลังมาเข้ามาแผ่อิทธิพลในย่านเอเชีย พระองค์ก็สามารถผูกสัมพันธ์ไมตรีทำให้ประเทศรอดพ้นจากการเป็นเมืองขึ้นของชาติตะวันตกมาได้ จนกระทั่งถึงทุกวันนี้

บทที่ ๓

วัดที่สร้างขึ้นตามแนวพระราชดำริเกี่ยวกับการสร้างวัด ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔

วัดและศาสนสถาน เมื่อครั้งโบราณเป็นต้นมา พระมหากษัตริย์ทรงเป็นองค์เอกอัครศาสนูปถัมภก ทรงให้ความสนพระทัยในการสร้าง สถาปนา หรือบูรณปฏิสังขรณ์วัด เพื่อเป็นการทะนุบำรุงยกย่องเชิดชูพระพุทธศาสนาไม่ว่า ในสมัยสุโขทัย หรือสมัยอยุธยา ในสมัยรัตนโกสินทร์ ประเพณีการสร้าง สถาปนา หรือบูรณปฏิสังขรณ์วัด โดยพระมหากษัตริย์ยังคงทำสืบต่อมา สำหรับพระอารามในสมัยรัตนโกสินทร์นี้ นอกจากจะเป็นการทำนุบำรุง โดยพระมหากษัตริย์แล้ว พระบรมวงศานุวงศ์ และขุนนางข้าราชการต่างก็มีส่วนร่วมด้วย นอกจากนั้นยังมีการสร้างวัดในแต่ละท้องที่ โดยชาวบ้านที่ตั้งถิ่นฐานในที่นั้น ๆ อีกด้วย ซึ่งได้ทำสืบต่อกันมาจนถึงทุกวันนี้

๓.๑ ความเป็นมาของการสร้างวัด

ในสมัยพุทธกาลนั้น พุทธศาสนิกชนนับถือแต่พระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นหลักในพระพุทธศาสนา เรียกรวมทั้ง ๓ อย่างว่า ไตรสรณคณ^๑ ไม่มีวัดถาวรอื่น ๆ เช่นเจดีย์ในพระพุทธศาสนา

สมัยพุทธกาลได้มีสำนักสงฆ์ที่เรียกว่า อาราม เช่น เวฬุวนาราม เขตวนาราม นุพพาราม เป็นต้น ซึ่งเป็นสถานที่ที่มีผู้มีจิตศรัทธาถวายให้เป็นที่พักของพระพุทธเจ้า และพระสงฆ์สาวก เพื่อเป็นสถานที่พักอยู่ในบ้านเมืองในระหว่างฤดูฝน ทั้งนี้ไม่ใช่ที่อยู่ประจำ ครั้นถึงฤดูแล้งพระสงฆ์ก็จะเดินทางต่อไปเพื่อจาริกสั่งสอนพระธรรมคำสอนตามบ้านเมืองน้อยใหญ่ หรือไปหาที่อันสงบบำเพ็ญวิปัสสนาเพื่อแสวงหาโมกขธรรม ส่วนสถานที่ที่จะ ใช้อาศัยนั้น พระพุทธองค์ทรงกำหนด

^๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ประชุมพระนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระเทพคุณาธาร, ๒๕๑๔), หน้า ๒.

สถานที่อาศัยพื้นฐานสุด คือ รุกขมุลเสนาสนะ อันหมายถึง การอยู่รอบ โคนต้นไม้^๒ แล้วจาริกไปเรื่อยๆ ทั้งนี้เพื่อมิให้มีจิตผูกพันกับสถานที่อยู่อาศัย

เมื่อครั้งพุทธกาล มีการใช้คำว่าอาราม เป็นคำเรียกชื่อพุทธสถานในทางพุทธศาสนาที่ใช้เรียกเสนาสนะ ที่มีผู้ศรัทธาถวายพระพุทธรูปเจ้าในระยะแรก ๆ เช่น เขตวนาราม หรือชื่อเต็มว่า เขตวาน อนาถบิณฑิกตส อาราม มีความหมายว่า สวนของอนาถบิณฑิกที่ป่าเขต เป็นต้น โดยที่ อาราม หรือ อาราม ในคำอ่านของไทยแปลว่า สวน^๓ นอกจากนี้ในเวลาต่อมา ยังมีคำที่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า วิหาระ หรือวิหาร

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงแสดงถึงสังเวชนียสถาน ๔ ตำบล ที่พุทธศาสนิกชนควรไปสักการะ ไว้ในพระไตรปิฎก มหาวรรค มหาปรินิพพานสูตร ความว่า

อนนทฺ สังเวชนียสถานํที่ควรเห็นของกุลบุตรผู้มีศรัทธา ๔ ตำบล ดังนี้

๑. สถานที่พระตถาคตประสูติ ๒. สถานที่พระตถาคตตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ๓. สถานที่พระที่พระตถาคตประกาศพระอนุตรธรรมจักรให้เป็นไป ๔. สถานที่ตถาคตปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ

อนนทฺ สังเวชนียสถาน ๔ ตำบลเหล่านี้แล เป็นสถานที่ควรเห็นของกุลบุตร ผู้มีศรัทธา ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ผู้มีศรัทธามาอนุสรณ์ระลึกถึงสังเวชนียสถาน ๔ ตำบลนี้ก็ดี ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งเที่ยวจาริกไปในเจดีย์มีจิตเลื่อมใสแล้ว จักทำกาละก็ดี ชนเหล่านั้นทั้งหมด หลังแตกกายทำลายขันธแล้ว จักเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์^๔

สมัยหลังพุทธกาล พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ได้เกิดประเพณีที่พุทธบริษัทไปกระทำพุทธบูชาซึ่งที่เป็นสังเวชนียสถานทั้ง ๔ แห่งนั้น จึงเป็นเหตุให้เกิดสังฆาวาสอันเป็นที่ ๆ พระสงฆ์อยู่ประจำซึ่งเรียกกันว่า “วัด” มีขึ้นในมัชฌิมประเทศ^๕

^๒พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), จาริกบุญจาริกธรรม, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมมิก, ๒๕๓๕), หน้า ๓๒๑.

^๓สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สำนัสมเด็จ เล่ม ๑๔, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ กุรุสภา, ๒๕๒๖), หน้า ๑๓๑.

^๔ที่.ม. ๑๐/๑๓๑/๑๖๓.

^๕สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ประชุมพระนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางพระพุทธศาสนา, อ่างแล้ว, หน้า ๑๒.

สืบเนื่องจากเมื่อครั้งพุทธกาล พุทธสาวกทั้งหลายที่อยู่ปฎิฐากพระพุทธรเจ้าอยู่เป็นประจำ ครั้นเมื่อพระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานจึงขาดการเข้าเฝ้าพระองค์เหมือนแต่ก่อน เหล่าพุทธสาวก ที่รำลึกถึงพระพุทธรเจ้าจึงพากัน ไปยังที่สังเวชนียสถานทั้ง ๔ เกิดเป็นสถานที่พุทธบริษัททั้งพระสงฆ์ และคฤหัสถ์ไปประชุมกัน ไม่ได้ขาด ทำให้ชาวบ้านบริเวณนั้นสร้างที่พักอาศัยเลี้ยงดูเหล่าอัครคันคฤหบดีแล้วจึงมีผู้ศรัทธาทำบุญด้วยการสร้างที่อาศัยถวายพระสงฆ์ จึงมีพระสงฆ์อยู่ประจำรักษา สังเวชนียสถานนั้น อันเป็นมูลเหตุให้เกิดวัดขึ้น รวมทั้งในสถานที่อื่น ๆ ที่ต้องการให้มีเจดีย์สถาน ไกล่ภูมิลำเนาของตน เมื่อเจดีย์สถานเกิดขึ้น ณ ที่ใด ก็จำเป็นต้องมีผู้ดูแลรักษา จึงมีสังฆาวาสที่ พระสงฆ์อยู่ประจำเกิดขึ้น ณ ที่เจดีย์สถานนั้น

ต่อมา จากการขุดค้น โบราณสถาน ได้ค้นพบว่าการสร้างกุฏิสงฆ์ขึ้นเพื่อเป็นที่พำนักสงฆ์ โดยสร้างกุฏิสงฆ์ขึ้นในบริเวณมหาพุทธเจดีย์สถาน เช่น บริเวณพระธรรมิกเจดีย์ ตำบลมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี ซึ่งเป็นสถานที่พระพุทธรเจ้าแสดงปฐมเทศนา หรือทำเป็นที่สำหรับบำเพ็ญ สมณธรรมได้ในถ้ำ เช่น ที่ถ้ำแอลลอร่า แขวงเมืองไฮคาระบัด เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีที่ประชุมสงฆ์ ที่เรียกว่า สำนัก เป็นสถานที่ศึกษาหรือมหาวิทยาลัยสำหรับศึกษาพระพุทธรศาสนาปรากฏอยู่ด้วย อย่างไรก็ดีตาม สันนิษฐานว่า พระสงฆ์ส่วนใหญ่ ไม่ได้มีการอยู่ประจำในที่แห่งใดแห่งหนึ่งตั้งแต่ บวชเป็นพระสงฆ์

ในสมัยพุทธกาลนั้น มูลเหตุของการสร้างวัดในพระพุทธรศาสนา ซึ่งเป็นต้นเหตุของการ สร้างวัดในชั้นหลังสืบมา มี ๒ ประการ ได้แก่

๑. วัดพุทธเจดีย์ วัดสร้างเป็นพุทธเจดีย์ที่บรรจุพระบรมธาตุ ถือว่าเป็นหลักพระพุทธรศาสนาใน ที่แห่งใดแห่งหนึ่ง อาจจะมีวิหารเพื่อเป็นที่ชุมนุมพระสงฆ์ หรือสำหรับผู้มาสักการะเจดีย์สถานนั้น ๆ

๒. วัดอนุสาวรีย์ วัดสร้างเป็นสถูปบรรจุอัฐิธาตุของท่านผู้ทรงคุณธรรมในพระพุทธรศาสนา เช่น ครูอาจารย์ซึ่งได้มรณภาพไป และหลังจากเผาศพแล้วจึงก่อสถูปบรรจุอัฐิธาตุดังกล่าวไว้ตาม ประเพณีในอินเดีย แต่อุทิศให้เป็นเรือนพระพุทธรศาสนาด้วย^๖

สรุป สมัยพุทธกาล พระพุทธรเจ้ามิได้อนุญาตให้สถานที่ใดเป็นพุทธสถาน หรือวัด นอกจาก ทรงรับสถานที่ที่มีผู้บริจาคถวายให้เป็นที่พำนักชั่วคราวเวลาที่พระองค์เสด็จไปถึงสถานที่นั้น ๆ อาทิเช่น พระเจ้าพิมพิสารทรงถวายสวนมะม่วงพร้อมทั้งปลูกสร้างพระวิหารเป็นที่ประทับพร้อมกับทั้งพระสงฆ์สาวกผู้ตามเสด็จพระพุทธรเจ้ามาด้วยทั้งหมด โดยมากเป็นฤดูพรรษา ครั้นสิ้นพรรษา แล้วก็เสด็จออกโปรดสัตว์ต่อไป โดยไม่มีสถานที่ใดแน่นอนว่าจะไปประทับ ณ ที่แห่งใด

^๖สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, มูลเหตุแห่งการสร้างวัดในประเทศไทยสยาม, (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๑), หน้า ๑๘.

ภายหลังพระองค์เสด็จปรินิพพานแล้ว ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา ตลอดจนพุทธศาสนิกชนที่มีศรัทธาในองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยมากเป็นภิกษุภิกษุณีได้เลือกเอากาลพรรษาไปจำพรรษา ณ ที่นั้น จึงเป็นโอกาสให้ประชาชนได้ไปสู่นั้นได้ผลัดเปลี่ยนทำบุญถวายอาหารพร้อมทั้งฟังธรรม จึงเกิดเป็นแหล่งชุมชนชั่วคราวขึ้นชั่วคราวระหว่างเข้าพรรษา โดยถือเอาสังเวชนียสถานนั้น ๆ เป็นศูนย์กลาง อาจมีการปลูกสร้างอาคารเป็นการชั่วคราวเพื่อการใช้สอยสำหรับเป็นที่อาศัยของภิกษุ ที่ชุมนุมฟังพระธรรมเทศนา เลี้ยงพระ ฯลฯ

พระวิหาร หรือวิหาร เป็นพุทธสถานซึ่งรู้จักโดยทั่วไปในปัจจุบันว่าเป็นสถานที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมากรสำคัญ ที่เป็นประธานอยู่ในที่นั้น ๆ สำหรับพระวิหาร หรือวิหารแต่เดิมที่มาในภาษาบาลี หมายถึง ที่อยู่ เช่น อรัญญวิหาร คือที่อยู่ในราวป่า หรือสิ่งปลูกสร้างทำขึ้นเป็นหลัง ๆ ในสมัยพุทธกาล คำว่า วิหาร หมายถึง เรือนที่จะพึงอาศัยอยู่ได้เฉพาะตัว เช่น ยถาวิหาร ซึ่งหมายถึง เรือนที่อาศัยแห่งพระภิกษุในระหว่างพรรษากาลหรือเป็นอาคารที่สร้างขึ้นมีรูปแบบอย่างที่เราเรียกกันต่อมาในภายหลังว่า กุฏิ คือที่อยู่อาศัย เป็นเสนาสนะซึ่งมุ่งบังคับคุ้มครองรักษาอยู่แล้วก็ดี ฟังทราบว่าเป็นวิหาร ในกาลต่อมา วิหาร หมายถึงอาคารสถานที่สร้างขึ้นด้วยทัฬหกรรมถาวร มีขนาดกว้างขวาง ใช้เป็นที่ประชุมพระภิกษุร่วมในการสังฆกรรม หรือใช้เป็นที่อาศัยสำหรับพระภิกษุได้หลาย ๆ รูป แล้วในภายหลังพุทธกาล วิหาร หรือ พระวิหารได้ใช้ประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมากรแทนพระองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นเช่นนี้มาโดยลำดับ

ความเป็นมาของพระวิหาร มีเหตุอันเนื่องมาแต่การถวายที่พักสำหรับพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และพระภิกษุเมื่อสมัยพุทธกาล กล่าวคือ เมื่อสมัยนั้น ศาสนสถานอันได้ชื่อต่อมาในภายหลังว่า วัด ยังไม่เกิดขึ้นเป็นหลักแหล่งถาวรอย่างเช่นในปัจจุบัน คงมีแต่สถานที่ซึ่งคณะสงฆ์ได้เข้าพักอาศัยอยู่เป็นการเป็นการชั่วคราว ได้แก่ป่าไม้หรือสวนอันอุดมไปด้วยไม้ดอกและไม้ผลนานาพันธุ์ ซึ่งเรียกว่า อาราม เป็นที่คหบดีหรือเจ้านายในสมัยนั้นนิยมปลูกสร้างขึ้นไว้ตามชนบท ซึ่งอยู่ไม่ห่างไกลเมืองให้เป็นรมณีสถานสำหรับออกไปพักผ่อนนอนแรมในยามว่างจากภารกิจประจำวัน ในสวนป่าหรืออาราม รมณีสถานแต่ละแห่ง ๆ เหล่านี้ย่อมจะมีการปลูกเรือนขึ้นไว้เป็นที่พักพักผ่อนและนอนแรมได้ เรือนพักในอารามเช่นนี้เรียกว่า วิหาร ในสมัยพุทธกาลนั้นคณะสงฆ์ได้รับมอบให้เข้าพักอาศัยในวิหาร คือ เรือนพักพักผ่อนและนอนแรมในอารามแต่ละแห่งนั้น ๆ เมื่อฤดูฝนเวียนมาถึง โดยคหบดีผู้เป็นเจ้าของอารามนั้น ๆ ถวายให้เป็นศาสนสถาน เป็นที่คณะได้อาศัยพักอยู่ระหว่างฤดูกลานั้น วิหาร จึงเป็นเสนาสนะที่สำคัญเป็นปัจจัยหนึ่ง ซึ่งพระพุทธเจ้าโปรดประทานอนุญาตให้เป็นสังฆสถานที่พระภิกษุพึงเข้าอยู่อาศัยได้ ในจำนวน ๕ ประเภท คือ

“อนุชานามิ ภิกขเว ปญจเสนาสนานิ, วิหาริ อชุตฺตโยคิ ปาสาทิ หมมิมิ คูนฺหิ”^๑ แปลความว่า “ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตเสนาสนะ ๕ อย่าง คือ วิหาร, เรือนมุงแถบเดียว, ปราสาท, เรือนโล้น และถ้ำ” ในการที่พระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดประทานอนุญาตเสนาสนะรวม ๕ ประเภทไว้เช่นนี้ เป็นเหตุให้ บรรดาคนหบดี และเจ้านายในสมัยนั้นถือเป็นคนคตินิยมและศรัทธาในการสร้างวิหาร ซึ่งเป็นเรือนพัก แรมขึ้นจำนวนมากถวายแก่พระภิกษุสงฆ์ ดังตัวอย่างเช่น

ท่านเศรษฐีนครราชคฤห์ ก็ให้สร้างวิหาร ๖๐ หลัง เสร็จภายในวันเดียว แล้ว ทูลนิมนต์ สมเด็จพระมหาสมณ โคดมพร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์มาฉันภัตตาหาร ณ บริเวณของท่านเศรษฐี พอพระพุทธรเจ้าและพระภิกษุฉันเสร็จแล้ว ท่านเศรษฐีแห่ง นครราชคฤห์ก็ทูลถวายวิหารทั้ง ๖๐ หลัง แต่พระสมณ โคมททรงตรัสแนะนำให้ ถวายเพื่อพระสงฆ์จตุรทิศ แล้วตรัสอนุโมทนาด้วยวิหารทานคาถาว่า วิหารย่อม ป้องกันเย็นและร้อน อีกทั้งสัตว์ร้ายทั้งหลายด้วยป้องกันงูและยุง อีกทั้งฝนในฤดู ลีลิตระด้วย ครั้นลมแรงและแดดกล้าเกิดขึ้นก็บรรเทาเบาบางได้ การถวายวิหาร แก่สงฆ์ สำหรับเป็นที่หลีกภัยและเป็นที่อยู่สุขสบาย สำหรับเป็นที่บำเพ็ญฃาน และ เจริญวิปัสสนา พระพุทธรเจ้าทั้งหลายทรงตรัสสรรเสริญว่าเป็นยอดทาน เพราะเหตุนี้แล เมื่อท่านผู้เป็นบัณฑิตพิจารณาเห็น ประโยชน์แก่ตน พึงสร้างวิหารเป็นที่ รมณียสถานให้พระภิกษุทั้งหลายผู้เป็นพหูสูต ได้อยู่อาศัย ณ ที่นั้นเถิด อนึ่ง พึงถวาย ข้าว น้ำ ผ้า และเสนาสนะทั้งหลาย พระภิกษุผู้พหูสูตเหล่านั้น ด้วยน้ำใจเสื่อมใสใน ท่านผู้เที่ยงตรงทั้งหลาย พระภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นก็จะแสดงธรรมเป็นทางบรรเทา ทุกข์ทั้งปวงแก่ท่านผู้เป็นบัณฑิตนั้น ซึ่งเป็นธรรมที่เขารู้แล้วจะเป็นผู้ไม่มีอาสวะใน โลกนี้ ปรินิพพานแล

โดยคตินิยมอันเกิดขึ้นแต่ในสมัยพุทธกาลดังกล่าวนี้ เป็นเหตุให้ประชาชนพากันเสื่อมใส ศรัทธาสร้างวิหารถวายพระภิกษุสงฆ์โดยลำดับต่อมา และปรับปรุงแก้ไขแบบอย่างกระบวนการ ก่อสร้างและการตกแต่งต่าง ๆ ให้งามและสมบูรณ์

ต่อมาภายหลังสมัยพุทธกาลนานกว่า ๓๐๐ ปี พระราชาธิบดีในประเทศอินเดียที่มีพระราช ศรัทธา ต่อพระพุทธศาสนาและทรงเป็นองค์ศาสนูปถัมภ์ มีพระราชประสงค์จะแสดงพระราชจริยา วัตรในการนี้ให้ปรากฏ ก็ทรงสร้างพระอารามแล้วพระราชทานให้เป็นศาสนสถานเป็นที่สำหรับ อาศัยพักของพระภิกษุสงฆ์มีตามชนบท ไม่ห่างจากราชนาหลายแห่งด้วยกัน ในพระอารามแต่ละ

^๑วิ.จ. ๗/๒๐๐/๘๖.

^๒วิ.จ. ๗/๒๐๒-๒๐๓/๘๗.

แห่ง ๆ ซึ่งสร้างขึ้นสมัยนี้ วิหารได้ถูกสร้างขึ้นเป็นเรือนสำหรับพักร้อนนอนแรม เป็นที่พำนักของพระภิกษุ เป็นสำคัญ และเป็นขนบนิยมขึ้นสำหรับพระอารามมาแต่สมัยนี้

ครั้งเวลาล่วงมาจนกระทั่งพุทธศตวรรษที่ ๖ เกิดมีคตินิยมสร้างพระพุทธรูปปฏิมากรขึ้นเป็นคราวแรกในประเทศอินเดีย โดยเฉพาะในพวกพุทธศาสนิกฝ่ายเหนือ ต่อมาพุทธศาสนิกในภาคอื่น ๆ ได้พบเห็นเข้าเกิดพึงตาพอใจมีความศรัทธา จำความคิดและแบบอย่างพระพุทธรูปปฏิมากรไปสร้างขึ้นเพื่อน้อมรำลึกและสักการบูชาแทนพระองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อคตินิยมสร้างพระปฏิมากร แพร่หลายกว้างขวางออกไปในหมู่ผู้มีศรัทธาและเลื่อมใสในสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นเหตุให้เกิดการสร้างพระพุทธรูปปฏิมากรเพิ่มจำนวนมากขึ้นเป็นลำดับ และในการสร้างพระพุทธรูปปฏิมากรขึ้นแล้วเช่นนี้ จำเป็นต้องมีสถานที่อันเหมาะสมสำหรับประดิษฐาน ซึ่งได้แก่วิหารพุทธศาสนิกในสมัยนั้น จึงมักสร้างวิหารขึ้นเป็นอาคารสถานที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมากรขึ้นในพระอารามเปรียบเสมือนว่าเป็นคันธกุฎีที่ประทับของพระพุทธเจ้าสมัยเมื่อครั้งยังดำรงพระชนม์ชีพอยู่ และพระวิหารซึ่งประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมากร อันเป็นรูปแทนพระองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้านี้ ยังได้ใช้เป็นสถานที่พระสงฆ์ได้ใช้ประกอบกรรมต่าง ๆ เสมือนหนึ่งว่าได้ประชุมกันอยู่ต่อพระพักตร์แห่งสมเด็จพระบรมศาสดา ดังในสมัยพุทธกาล

สรุป การสร้างวัดในพระพุทธศาสนานับแต่ครั้งพุทธกาลมี ๒ แบบ คือ วัดพุทธเจดีย์ ได้แก่วัดที่สร้างบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธองค์ มีพระเจดีย์เป็นหลักสำคัญของวัด และมีวิหารสำหรับเป็นที่ชุมนุมของพุทธบริษัทที่มาสักการบูชาพุทธเจดีย์ และวัดอนุสาวรีย์ ได้แก่วัดที่สร้างเป็นที่บรรจุอัฐิธาตุของผู้ทรงธรรมในพระพุทธศาสนา เช่น ครูอาจารย์ เป็นต้น มีส่วนประกอบเหมือนกับวัดประเภทแรก

๓.๒ การสร้างวัดในประเทศไทย

คตินิยมการสร้างวัด หรือพระวิหารที่เกิดขึ้นในประเทศไทย เป็นคติที่สืบทอดเข้ามาแต่คตินิยมของพุทธศาสนิกในประเทศอินเดีย ซึ่งเป็นแหล่งต้นกำเนิดแห่งการสร้างพระวิหาร แต่กระนั้นก็ดี เมื่อคติการสร้างตกมาอยู่ในมือพุทธศาสนิกในเมืองไทย ย่อมได้รับการปรับปรุงเปลี่ยนแปลง แต่งแก้ด้วยความคิดที่เป็นขนบนิยม และความเหมาะสมต่อหน้าที่และคุณประโยชน์เพื่อการใช้สอยตลอดจนกระทั่งความงาม อันเป็นที่ยอมรับสำหรับประชาชนในท้องถิ่นเป็นสำคัญ พระวิหารที่สร้างขึ้นในเมืองไทยจึงมีรูปแบบ ขนาด และตำแหน่งหน้าที่ แตกต่างห่างไกลออกจากต้นแบบที่เกิดขึ้นในประเทศอินเดีย

การสร้างพระวิหารระยะแรก สร้างขึ้นโดยวัดอุปสงคค์ได้ใช้เป็นที่พักสำหรับพุทธศาสนิกขึ้นไปสักการะพระสถูปเจดีย์ หรือพระมหาธาตุ ซึ่งได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นประธานแห่ง

พระอารามมาแต่แรกที่พุทธศาสนาแพร่เข้ามาในเมืองไทย เป็นเจดีย์สถานสำคัญ คือ ได้ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุในที่นั้น ๆ เหตุนี้ “วิหารต่าง ๆ เข้าใจว่าเดิมทีใช้เป็นที่บูชาพระบรมธาตุ เพราะเช่นนั้นพระเจดีย์จึงทำไว้หลังวิหารเสมอ”^๕

คติการสร้างพระวิหารขึ้นเป็นสถานที่พักสำหรับพุทธศาสนิกชนขึ้นไปสักการบูชาพระบรมสารีริกธาตุที่ประดิษฐานไว้ภายในพระสถูปเจดีย์ หรือพระมหาธาตุ ซึ่งก่อสร้างอยู่ต่อออกไปข้างหลังพระวิหาร ปรากฏประจักษ์หลักฐานทางโบราณสถานมีโดยลำดับแต่สมัยทวารวดีลงมาจนกระทั่งสมัยอยุธยา

การสร้างพระวิหารระยะหลัง เกิดขึ้นเมื่อภายหลังที่มีการสร้างพระพุทธรูปปฏิมากรขึ้นแล้ว และได้สร้างแพร่หลายมีจำนวนมาก จึงต้องสร้างพระวิหารเพื่อวัตถุประสงค์ให้เป็นอาคารสถานที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมากรในที่นั้น เป็นที่พระสงฆ์และพุทธศาสนิกชนขึ้นไปสักการบูชาพระพุทธรูปปฏิมากรด้วยกัน และโดยที่คติเดิมในระยะแรกสร้างพระวิหาร สร้างต่อออกมาข้างหน้าพระสถูปเจดีย์ หรือพระมหาธาตุเป็นที่สัปรบุรุษขึ้นไปบูชาพระบรมสารีริกธาตุเป็นคติที่ไม่ขัดขวางแก่กัน ควรรวมเข้าด้วยกันได้ โดยการสร้างพระวิหารไว้ข้างหน้าพระสถูปเจดีย์หรือพระมหาธาตุนั้นแล้ว ภายในพระวิหารเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมากร ก็จะเป็นที่ซึ่งสัปรบุรุษและพระภิกษุขึ้นไปสักการบูชาทั้งพระพุทธรูปปฏิมากรและพระบรมสารีริกธาตุรวมกันไปแต่คราวเดียว พระวิหารที่เกิดขึ้นระยะหลัง จึงเป็นเพื่อประโยชน์สำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมากร แต่ก็คงได้สร้างต่อออกมาข้างหน้าพระสถูปเจดีย์หรือพระมหาธาตุคงคตินิยมในระยะแรก พระวิหารซึ่งทำขึ้นตามคตินิยมเช่นกล่าวนี้ มีโดยลำดับลงมาแต่สมัยสุโขทัยจนกระทั่งสมัยรัตนโกสินทร์

ในด้านรูปแบบพระวิหารที่เกิดขึ้นในเมืองไทยเมื่อสมัยแรก ๆ นั้น “เดิมทีวิหารคงไม่มีฝา ไม่มีพระพุทธรูป”^๖ สันนิษฐานว่า น่าจะทำเป็นอาคารโถง โดยยกพื้นขึ้นให้สูงกว่าระดับพื้นดินเล็กน้อย ตัวอาคารมีแต่เสาเรียงตั้งขึ้นไปรับยันเครื่องบน และหลังคา รอบพระวิหารไม่กั้นฝา ปล่อยให้โถงโถงทุกด้าน ส่วนที่เป็นหลังคานั้นคงใช้ไม้ทำเป็นโครงสร้างและมุงด้วยกระเบื้องดินเผา รูปแบบพระวิหารลักษณะเช่นนี้ มีปรากฏหลักฐานทางโบราณสถานมาแต่สมัยทวารวดีหลายแห่งด้วยกัน เป็นต้นว่า โบราณสถานประเภทวิหารหมายเลข ๕ ที่อำเภอเมืองอุททอง จังหวัดสุพรรณบุรีแห่งหนึ่ง กับโบราณสถานหมายเลข ๑ ที่บ้านโคกไม้เอน อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งมีรายงานการ

^๕ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สานัสนสมเด็จ เล่ม ๑๖, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๒๖), หน้า ๓๒๔.

^๖ เรื่องเดียวกัน.

ขุดค้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๗ ว่า “เมื่อขุดแต่งเจดีย์หมายเลข ๑ เสร็จแล้ว...ด้านหน้าทิศตะวันออกมีพื้นปูอิฐ ซึ่งสันนิษฐานว่าเดิมเป็นพระวิหาร ขนาดเล็กกว้าง ๕.๒๐ เมตร ยาว ๘.๒๐ เมตร”^{๑๑} รูปแบบและทรวดทรงของพระวิหารรุ่นแรก ๆ ในเมืองไทย จึงมีลักษณะคล้าย ๆ กันกับศาลาโถง ซึ่งสร้างขึ้นตามศาลา รายรอบพระอุโบสถ หรือในเขตพุทธาวาสอย่างที่เราเรียกว่า ศาลาราย ซึ่งยังเห็นได้อยู่ในปัจจุบันตามวัดต่าง ๆ หนึ่ง ศาลารายซึ่งมีอยู่ในวัดแต่ละแห่ง ๆ ถ้าได้นำเอาพระพุทธรูปปฏิมากรเข้าไปประดิษฐานในนั้นจะเป็นการชั่วคราว หรือถาวรก็ได้ มีเป็นต้นในเทศกาล สวดพระมหาชาติคำหลวง ซึ่งทางวัดจัดให้ราชบัณฑิต หรือนักสวดเทศน์มาสวดในศาลาแต่ละแห่ง ด้วยท่วงทำนองและสำเนียงโอดพันให้ไพเราะเป็นที่เพลิดเพลินและจับใจผู้ฟัง การสวดมหาชาติคำหลวงเป็นทำนองดังว่านี้ สัปบุรุษแต่ก่อนเรียกว่า “สวดโอ้เอ้วิหารราย” ซึ่งทั้งนี้จะพึงสังเกตเห็นได้ว่า การสวดมหาชาติคำหลวงหากได้สวดแต่ในศาลารายแท้ ๆ แต่คำของสัปบุรุษกลับได้เรียกสถานที่นั้นเป็นวิหารไปได้ ก็เพราะเหตุที่เนื่องมาแต่ว่าได้นำพระพุทธรูปปฏิมากรและเครื่องสักการบูชาเข้าไปตั้งในโอกาสนั้น ที่นำเรื่องราวนี้มากล่าว ก็เพื่อจะใช้เป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่า รูปแบบของพระวิหารก็คืศาลารายก็คื ล้วนมีรูปแบบและทรวดทรงเป็นมาในทางเดียวกัน คือ เป็นอาคาร โถง จึงอาจใช้ประโยชน์สลับกันได้ในบางโอกาส แต่จะต่างกันก็ตรงวัตถุประสงค์และหน้าที่ที่เป็นพื้นฐานในศาสนกิจเท่านั้น

การสร้างพระวิหารในสมัยต่อมา “เมื่อทำพระพุทธรูปตั้งขึ้นในวิหารแล้วก็ต้องมีเครื่องบูชาเครื่องบูชานั้นมีค่า จึงต้องทำฝาวิหาร มีหน้าต่าง ประตูปิดเพื่อกันโจร”^{๑๒} โดยเหตุนี้รูปแบบของพระวิหารจึงต่างออกไปกว่าที่สร้างขึ้นในสมัยแรก คือ มีฝักันล้อมอยู่โดยรอบทั้งที่เป็นเครื่องไม้และเครื่องก่ออิฐถือปูน และยังได้สร้างพระวิหารขนาดกว้างและสูงกว่าแต่ก่อน ทั้งนี้เนื่องมาแต่เหตุพิธีรับกฐิน โดยเฉพาะผ้าพระกฐินของหลวงเป็นพิธีสำคัญประจำปี เป็นกิจกรรมซึ่งถือว่าเป็นการแสดงออกถึงความศรัทธา และแสดงออกเกี่ยวกับบุญกิริยาอันควรอนุโมทนาการร่วมกัน การถวายผ้าพระกฐินเป็นประเพณีที่ได้กระทำภายในพระวิหาร จึงเป็นการจำเป็นต้องสร้างพระวิหาร ขยายออกให้กว้างยาว และสูงกว่าเดิมขึ้นโดยลำดับ เพื่อให้ขนาดพอจุสัปบุรุษที่ประสงค์เข้าไปร่วมอนุโมทนาการโดยกำลังศรัทธา

^{๑๑}กรมศิลปากร, โบราณวัตถุสถานสมัยทวารวดีแห่งใหม่, (พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๔๗๘), หน้า ๑๔.

^{๑๒}สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สำนัสมเด็จ เล่ม ๑๖, อ้างแล้ว, หน้า ๓๒๔.

พระวิหารในอดีตมีความสำคัญมากกว่าพระอุโบสถ ทั้งนี้ก็โดยเหตุที่พระวิหารเป็นสถานที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมากร แทนพระองค์สมเด็จพระบรมศาสดา คือพระมหาสมณโคดม พระวิหารจึงเปรียบได้ดั่งคันธกุฎี ที่ซึ่งพระพุทธรูปเจ้าเสด็จประทับแต่ครั้งพุทธรูป สัปบุรุษ หรือพระภิกษุซึ่งเข้าไปสักการบูชาในที่นั้นก็เปรียบได้ว่า ได้เฝ้าอยู่ต่อพระพักตร์พระบรมศาสดา โดยแท้ และพระวิหารนี้ยังเป็นที่ประกอบการศึกษาตามประเพณีนิยมอันเนื่องด้วยพระพุทธศาสนา โดยโอกาสสำคัญระหว่างปี ตัวอย่างเช่น การถวายผ้ากฐิน และการบรรพชาสามเณร ซึ่งเป็นประเพณีนิยมอันสืบเนื่องลงมาแต่ไทยฝ่ายเหนือ โดยที่ประเพณีการบรรพชาเป็นสามเณร มักจะทำกันเป็นการใหญ่ นาคสามเณร จะได้รับการแต่งตั้งเป็นเจ้าชายไปนั่งบนหลังม้า เพื่อเลียนแบบมหากษัตริย์ของเจ้าชายสิทธัตถะ จากนั้นก็แห่ไปยังวัดด้วยขบวนใหญ่ที่เต็มไปด้วยความสนุกสนาน การที่พุทธศาสนิกชนนิยมบวชเณรนี้เอง ทำให้เกิดการสร้างวิหาร ซึ่งเป็นอาคารเพื่อกิจกรรมทางศาสนาทั่วไปรวมทั้งการบวชเณรด้วย ส่วนพระอุโบสถซึ่งใช้สำหรับการอุปสมบทภิกษุตามพระวินัยนั้น กลับเป็นอาคารมีความสำคัญเป็นอันดับสองหรือสามไป^{๙๓}

๓.๒.๑ สมัยสุโขทัย

สิ่งสำคัญอย่างหนึ่งในวัด เพื่อเป็นสถานที่ทำสังฆกรรม เช่น การอุปสมบท และการทอดกฐิน ซึ่งถือเป็นพิธีสำคัญในสมัยนั้น สิ่งที่สำคัญอีกประการหนึ่งในสมัยนี้คือ มีการสร้างวัดอนุสาวรีย์ขึ้นมากมายทั้งวัดขนาดใหญ่และขนาดเล็ก โดยที่วัดอนุสาวรีย์ไม่ใช่สร้างขึ้นเพียงเพื่อบรรจุอัฐิธาตุผู้ทรงคุณธรรมทางพระพุทธศาสนาเท่านั้น แต่เป็นการบรรจุอัฐิธาตุของคฤหัสถ์อีกด้วย จึงเกิดความนิยมในการสร้างสถูปบรรจุเจดีย์วัดฤ เช่น พระพุทธรูปหรือพระธาตุไว้เบื้องบน ส่วนข้างใต้บรรจุอัฐิธาตุในกรูของผู้มรณภาพ และสำหรับบรรจุอัฐิธาตุของเชื้อสายในวงศ์ตระกูลต่อมา^{๙๔} โดยข้างหน้าสถูปจะสร้างวิหารไว้หลังหนึ่งสำหรับทำบุญ แต่น้อยวัดที่จะมีอุโบสถและกุฏิพระสงฆ์ วัดประเภทนี้มีทั้งขนาดใหญ่และขนาดเล็กแล้วแต่กำลังของวงศ์ตระกูล

ในสมัยสุโขทัยนี้ เมื่อลัทธิลังกาวงศ์ได้เผยแพร่เข้ามาสู่สุโขทัยแล้ว พระสงฆ์ลังกาวงศ์ไม่ชอบอยู่ในละแวกบ้าน เพราะถือความมกน้อยสัน โดยเป็นสำคัญ จึงมักไปอยู่ ณ อรัญญิก (ป่า) และในครั้งนั้นมีพระสงฆ์จำนวนไม่น้อยซึ่งชอบอยู่อย่างสัน โดยในที่สงัดเงียบตามหลักวิปัสสนาธุระในพระธรรมวินัย และชอบจาริกไปในที่ต่าง ๆ ไม่อยู่ประจำที่ เพื่ออบรมคุณธรรมเฉพาะตัวบ้าง

^{๙๓} แสง จันทร์งาม, พระพุทธศาสนาในล้านนาไทย, (กรุงเทพมหานคร : ทิพย์เนตรการพิมพ์, ๒๕๒๓), หน้า ๑๔.

^{๙๔} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, มูลเหตุแห่งการสร้างวัดในประเทศไทย, อ่างแก้ว, หน้า ๒๔.

ตั้งสอนพระธรรมแก่ประชาชนบ้าง พระสงฆ์สมัยนั้นจึงเรียกว่าพระสงฆ์ฝ่ายอริยวาสี หมายถึงพระสงฆ์ที่อยู่ในป่า ไม่ได้สร้างสถานที่ถาวรสำหรับพระสงฆ์ได้พำนักอาศัย^{๕๔}

๓.๒.๒ สมัยอยุธยา

สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ประเพณีการสร้างวัดเป็นที่นิยมแพร่หลาย การสร้างวัดในสมัยนี้แตกต่างกับสมัยกรุงสุโขทัย การสร้างอุโบสถถือว่าเป็นสิ่งสำคัญและมีการสร้างแทบทุกวัด นอกจากนั้นยังมีการสร้างกุฏิสงฆ์เป็นที่พำนักประจำของพระสงฆ์ในแทบทุกวัดด้วย ที่เป็นเช่นนั้นเพราะในสมัยนี้คติดการบวชเรียนถือเป็นประเพณีที่ดั่งทำกันในกลุ่มผู้ชาย ทำให้มีพระสงฆ์เพิ่มขึ้นมาก จึงจำเป็นต้องมีอุโบสถและกุฏิที่พระสงฆ์พำนักอยู่ตามวัดมากขึ้น และจากการที่นิยมบวชกันแพร่หลายทำให้มีการบวชแบบชั่วคราวขึ้น โดยถือเอาการศึกษาเป็นสำคัญ เป็นผลให้การศึกษาได้เจริญขึ้นตามวัด วัดจึงมีบทบาทสำคัญด้านการศึกษาขึ้นในสมัยนี้ วัดเป็นสถานที่ซึ่งผู้ปกครองพาเด็กไปฝากเรียนดังเช่นโรงเรียนในปัจจุบัน ส่วนพระสงฆ์ที่อยู่ตามวัดประจำ จึงเรียกว่า คามวาสี หมายถึงพระสงฆ์ที่อยู่ใกล้บ้าน ได้ศึกษาธรรมวินัยมากกว่าการเจริญวิปัสสนา^{๕๕}

สำหรับวัดอนุสาวรีย์ในสมัยนี้แตกต่างจากเดิม คือแทนที่จะมีการบรรจุอัฐิวงศ์ตระกูลรวมกันในกรุใต้พระเจดีย์ใหญ่อย่างในครั้งกรุงสุโขทัย แต่มักสร้างเป็นพระสถูปเจดีย์ภายในลานวัดรอบอุโบสถ

๓.๒.๓ สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

การสร้างวัดในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ยังคงเป็นอย่างที่ทำกันมาในอดีต คือ เป็นวัดพุทธเจดีย์ และวัดอนุสาวรีย์ แต่สิ่งที่ต่างไปจากเดิม คือการที่ให้ความสำคัญกับการสร้างกุฏิพระสงฆ์และการสร้างศาลาการเปรียญ โดยที่วัดพุทธเจดีย์ต่าง ๆ ที่สร้างโดยชาวบ้านนั้น มักเริ่มจากการสร้างกุฏิพระสงฆ์ก่อนเพื่อเป็นที่พำนักของพระสงฆ์ แล้วจึงสร้างศาลาการเปรียญเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปและเป็นที่ทำบุญฟังเทศน์ด้วย ส่วนพุทธสถานอื่น ๆ จะเลือกสร้างขึ้นมาภายหลังตามแต่กำลังที่มี อุโบสถก็มักสร้างภายหลัง ยกเว้นวัดอนุสาวรีย์ซึ่งผู้มีทรัพย์สร้างจะสร้างอุโบสถขึ้นตั้งแต่แรก ส่วนพระสถูปเจดีย์และวิหารมักสร้างภายหลัง ทั้งนี้เป็นเพราะพระสถูปเจดีย์ได้มีอยู่มากแล้ว ส่วนวิหารนั้นได้มีการใช้ศาลาการเปรียญทำหน้าที่แทน^{๕๖} และจากการที่ประเพณี

^{๕๔}มนตรี ชลาชนเดชะ, “วัดแห่งพระพุทธศาสนาในประเทศไทย”, รัฐสภาสาร, ปีที่ ๑๘ ฉบับที่ ๑๒ (พฤศจิกายน ๒๕๑๓) : ๕.

^{๕๕}เรื่องเดียวกัน : ๑๑.

^{๕๖}สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, มูลเหตุแห่งการสร้างวัดในประเทศไทยสยาม, อ่างแก้ว, หน้า ๒๔.

นิยมรักษาอัฐิของวงศ์ตระกูลไว้ภายในบ้านเรือนในสมัยนี้ ทำให้มีการสร้างพระสถูปเจดีย์เจดีย์สถานสำหรับบรรจุอัฐิน้อยลงด้วย

สรุป การสร้างวัดในประเทศไทย นับแต่สมัยสุโขทัยเป็นต้นมานั้นเป็นไปตามคตินิยมครั้งพุทธกาล คือมีทั้งวัดพุทธเจดีย์ และวัดอนุสาวรีย์ เพียงแต่องค์ประกอบของวัดแตกต่างกันไปตามความจำเป็นและความเปลี่ยนแปลงของยุคสมัย

ยุคกรุงสุโขทัย มีการสร้างวัดทั้ง ๒ แบบ แต่วัดอนุสาวรีย์จะมีมากกว่าวัดพุทธเจดีย์ และวัดส่วนใหญ่เป็นวัดไม่มีพระสงฆ์อยู่ มีบางวัดเท่านั้นที่เป็นวัดมีพระสงฆ์อยู่ สิ่งก่อสร้างที่มีเพิ่มขึ้นในวัดยุคนี้คือ อุโบสถ ซึ่งมักสร้างเป็นอาคารเล็ก ๆ ไว้หลังพระเจดีย์ และมีเป็นบางวัดเท่านั้น

ยุคกรุงศรีอยุธยา การสร้างวัดก็ยังคงเป็นไปตามคติครั้งกรุงสุโขทัย สิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปคือ วัดทุกแบบล้วนมีอุโบสถ และมีพระสงฆ์อยู่อาศัย อันเนื่องมาจากเกิดประเพณีบวชเรียนขึ้นในหมู่ประชาชน ส่วนวัดอนุสาวรีย์นั้นนิยมสร้างสถูป หรือเจดีย์บรรจุอัฐิธาตุไว้ตามบริเวณวัดแทนการสร้างเป็นเจดีย์ใหญ่เพียงองค์เดียว

ยุคกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น การสร้างวัดก็ยังคงดำเนินไปตามคตินิยมครั้งกรุงศรีอยุธยา คือมีทั้งวัดพุทธเจดีย์ และวัดอนุสาวรีย์ แต่องค์ประกอบของวัดเปลี่ยนแปลงไปบ้าง กล่าวคือวัดพุทธเจดีย์ มักเริ่มด้วยการสร้างกุฏิที่อยู่อาศัยของพระสงฆ์ก่อน แล้วจึงค่อยสร้างศาลาการเปรียญเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป แล้วจึงค่อยสร้างอุโบสถต่อมาภายหลัง ส่วนวัดอนุสาวรีย์นั้น มักเริ่มจากการสร้างอุโบสถก่อนแล้วจึงค่อยสร้างกุฏิที่อยู่ของพระสงฆ์ตามมา ส่วนพระเจดีย์และวิหารที่ในครั้งโบราณถือว่าเป็นสิ่งสำคัญนั้น ไม่ค่อยถือว่าเป็นสิ่งจำเป็น แต่ละวัดจึงมีบ้าง ไม่มีบ้าง

๓.๓ วัดที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง

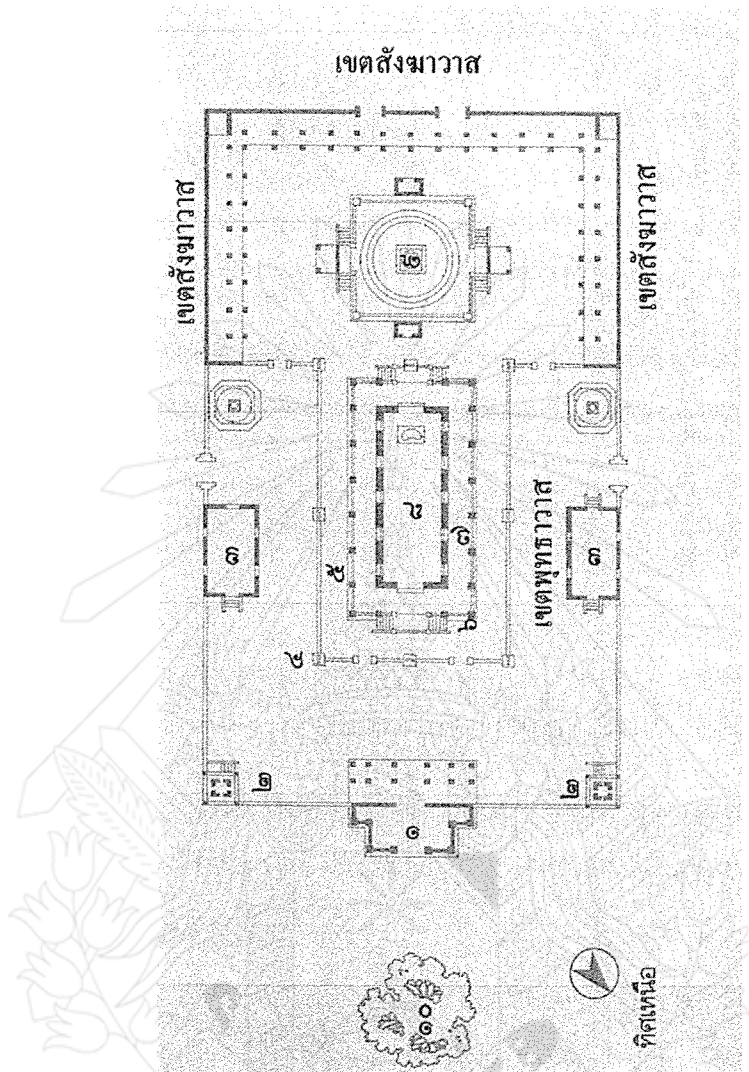
๓.๓.๑ วัดบรมนิวาส

๑) ประวัติ

วัดบรมนิวาส เป็นพระอารามหลวงชั้นโท ชนิดราชวรวิหาร ตั้งอยู่ที่แขวงรองเมือง เขตปทุมวัน กรุงเทพมหานคร มีพื้นที่ประมาณ ๑๗ ไร่ แต่เดิมเป็นวัดโบราณ ครั้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ ขณะที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอยู่ในสมณเพศ บุตรหลานของผู้สร้างวัดได้น้อมเกล้าฯ ถวายให้อยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์ของพระองค์ ซึ่งก็เป็นที่พักพระทัยยิ่ง ด้วยเป็นวัดอยู่นอกเขตกำแพงพระนคร เจียบสงบ เป็นที่เหมาะแก่การเจริญภาวนา^{๒๔} จึงทรงบูรณะและสถาปนาขึ้นใหม่ทั้งวัด เรียกว่าวัดนอก เริ่มก่อสร้างในปี พ.ศ. ๒๓๗๕

^{๒๔} กรมศิลปากร, “วัดบรมนิวาสราชวรวิหาร”, ใน ศิลปวัฒนธรรมไทยเล่ม ๔ วัดสำคัญกรุงรัตนโกสินทร์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ยูไนเต็ดโปรดักชั่น, ๒๕๒๕), หน้า ๒๗.

๒) แผนผัง

ภาพที่ ๑ แผนผังวัดบรมนิวาส

ที่มา : สมคิด จิระทัศน์กุล, รูปแบบพระอุโบสถและพระวิหารในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๔๗.

คำอธิบายภาพที่ ๑ : ๑. ชุ่มประตูทางเข้าเขตพุทธาวาส ๒. นิมิตนอกของมหาสีมา ๓. พระวิหาร ๔. นิมิตในของมหาสีมา ๕. สีมณฑริก ๖. นิมิตชั้นมหาสีมา ๗. ชั้นมหาสีมา ๘. พระอุโบสถ ๙. พระเจดีย์ ๑๐. พระศรีมหาโพธิ์

วัดบรมนิวาสหันหน้าไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ มีคูน้ำรอบสามด้าน คือด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือชิดแนวคลองแสนแสบ ด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือและทิศตะวันออกเฉียงใต้

ชิดคูน้ำที่ชักบรรจบกับคลองแสนแสบ พื้นที่วัดแบ่งออกเป็นสองส่วนคือ เขตสังฆาวาสที่โอบล้อมเขตพุทธาวาสไว้ภายในซึ่งก่อนมาทางด้านขวามือ เฉพาะเขตพุทธาวาสนั้นทำกำแพงล้อมโดยรอบ มีขนาดพื้นที่ประมาณ ๓๐ x ๕๒ เมตร ภายในแนวแกนคิงมีพระอุโบสถตั้งอยู่ด้านหน้าพระเจดีย์ข้างพระอุโบสถชิดกำแพงมีพระวิหารรายประจําอยู่ทั้งสองข้าง มุมกำแพงด้านหน้ามีหอกกลองและหอรฆัง ส่วนตรงกลางเป็นซุ้มประตูทางเข้า ด้านซ้ายเป็นแนวระเบียงคคโอบพระเจดีย์ประธานทรงกลม^{๓๕} โดยล้อมเพียงด้านข้างและด้านซ้ายเท่านั้น ด้านหน้าเว้นไว้เป็นทางเข้าถึงองค์พระเจดีย์ นอกกำแพงแก้วด้านหน้าวัดบนแนวแกนคิงประธานมีต้นพระศรีมหาโพธิ์ด้วย

วัดบรมนิวาสเป็นวัดแรกที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง และกำหนดให้มีมหาสีมาขึ้น โดยนิมิตของมหาสีมาขึ้นนอกทำเป็นแท่งศิลาโกลนรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ตั้งอยู่บริเวณมุมกำแพงวัดทั้งสี่ ซึ่งในปัจจุบันนิมิตนี้และพื้นที่เขตวัดส่วนหนึ่งด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ถูกคลองแสนแสบกัดเซาะหายไป ส่วนเสมาขึ้นในกำหนดด้วยกรอบกำแพงชั้นในและระเบียงคค

๓) รูปแบบ

พระอุโบสถ เป็นอาคารที่มีผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ากว้างยาวประมาณ ๘ x ๑๓.๕๐ เมตร แบ่งเป็นห้าห้อง มีพะไลโดยรอบ กว้างประมาณ ๑.๒๐ เมตร รูปทรงหลังคาทำเป็นมุขลดหน้าหลังด้านละหนึ่งชั้น แต่ละชั้นมีทับหลังคาเพียงสองข้าง โดยทับหลังคาล้านล่างนั้นทำเป็นปีกนกเพื่อคลุมพะไล ระเบียงแบบแผนของเครื่องทรงหลังคาใช้ของไทยประเพณี คือมีไชราหน้าจั่ว เครื่องล้าของประดับช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ หน้าบันทำปูนปั้นประดับลายดอกและใบอย่างเทศ กลางลายร้อยเป็นมาลัยรูปวงรีล้อมด้วยเครื่องหมายแทนพระองค์ คือพระมหาพิชัยมงกุฏ ซึ่งประดิษฐานอยู่บนแป้นรับ เสาพะไลทำเป็นเสาสี่เหลี่ยมซีกบัวมีสะพานคอสองซีกต่อดึงกัน เฉพาะเสาอยู่กลางด้านหน้าและหลังนั้นมีบันไดทางขึ้นลงชนิดบันไดแนบอาคาร โดยเชิงและปลายบันไดทำเป็นพนักสี่เหลี่ยม มีเชิงมีสิงโตจีนประดับ ส่วนที่ปลายมนอย่างเทศ พนักสิงห์เป็นแนวตรงทึบ ส่วนพนักบันไดตรงขานพักบนกรู กระเบื้องปูเคลือบสีอย่างจีนเช่นเดียวกับพนักพะไล พะไลนั้นตั้งอยู่บนฐานสิงห์ ส่วนตัวเรือนอาคารตั้งอยู่บนฐานบัวถลา พระอุโบสถวัดบรมนิวาสนี้ทำประตูเข้าออกอาคารเพียงประตูเดียวในแต่ละด้านสกัดหรือหุ้มกลอง ส่วนหน้าต่างนั้นมีห้าบาน ทั้งประตูและหน้าต่างภายนอกส่วนใหญ่ทำลายปูนปั้นปิดทองประดับกระจกเป็นลายก้านแย่ง ภายในพระอุโบสถนั้นตอนท้ายอาคารทำฐานชุกชีประดิษฐานพระประธาน มีรูปเทวคาเชิญฉัตรประกอบสองข้าง ด้านหน้ามีพระพุทธรูปสององค์ยืนประนมกร ผนังเขียนภาพจิตรกรรมโดยฝีมือชิวอิน โง่ง

^{๓๕} สมคิด จิระทัศนกุล, รูปแบบพระอุโบสถและพระวิหาร ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๔๗), หน้า ๔๕.

ที่มีเรื่องราวของเนื้อหาและรูปแบบเป็นอย่างเดียวกับภาพบนฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร อาทิเช่น ภาพฝูงชนไปประชุมคูดอกบัวใหญ่กลางสระ ภาพหมอฝรั่งรักษาโรค ภาพสนามม้า เป็นต้น ส่วนบานประตูหน้าต่างและผนังข้างเขียนเป็นลายก้ามแมลงรูปเครื่องบูชา

สำหรับใบสีมาจะตั้งอยู่บนกำแพงแก้วซึ่งทำล้อมเพียงสามด้าน คือ ด้านหน้าและด้านข้าง ส่วนด้านหลังนั้นแทนที่จะโอบมาบรรจบกันกลับชักแนวกำแพงออกไปชนกับระเบียงคคแทน ตัวกำแพงแก้วกรุด้วยกระเบื้องเคลือบสี ที่ทางเข้าด้านหน้าสองทาง ที่มุมทั้งสี่และกึ่งกลางด้านตั้งเป็นแท่นสี่เหลี่ยมใหญ่ ส่วนบนซ้อนใบสีมาหินอ่อนชนิดแบน ซึ่งตั้งอยู่บนฐานบัวกลุ่มและฐานสิงห์มนอีกชั้นหนึ่ง

ระเบียงคค เป็นอาคารที่ทำโอบล้อมพระเจดีย์ประธาน แต่โอบไว้เพียงสามด้าน คล้ายกับระเบียงคคแบบล้านนา โดยด้านหน้าตัดตรงเฉย ๆ ไม่วกเข้ามาบรรจบเป็นวงรอบหรือต่อท้ายอาคารที่เป็นพระอุโบสถหรือพระวิหารอย่างที่นิยมกันในแถบภาคกลางทั่วไป องค์กรเบียงตั้งเสาสองแนวรับด้านหลังคคชั้นซ้อน ตอนกึ่งกลางผนังด้านหลังเปิดเป็นประตูทางเข้าภายในด้านหนึ่ง บนระเบียงคคไม่มีพระพุทธรูปประดิษฐาน แต่ได้ทำเป็นลายปูนปั้นปิดทองรูปพระสาวกเรียงรายในลักษณะของการเดินจงกรม ซึ่งอาจหมายถึงสถานที่นี้ครั้งหนึ่งเคยเป็นวัดฝ่ายวิปัสสนา^{๑๐} ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์จะให้เป็นวัดธรรมยุตฝ่ายอรัญวาสี ในขณะที่โปรดเกล้าฯ ให้วัดบวรนิเวศวิหารเป็นวัดธรรมยุตฝ่ายคามวาสีก็เป็นได้

พระเจดีย์ ตั้งอยู่หลังพระอุโบสถ เป็นเจดีย์ทรงกลม ฐานสี่เหลี่ยม สูง ๑๕ วา (๓๐ เมตร) ภายนอกแต่เดิมเป็นเจดีย์สีขาว ปัจจุบันประดับกระเบื้องสีทอง ภายในทำเป็นห้องมีประตูทางเข้าตรงกับพระอุโบสถ บานประตูด้านนอกกลึงรักปิดทองประดับมุกเป็นรูปเครื่องราชกกุธภัณฑ์ ประกอบด้วย ฉัตรเก้าชั้นและห้าชั้น พระมหาพิชัยมงกุฏ อุณหิส วาลวิชนี ฉลองพระบาท ประกอบกับลายเครือเถา ตรงอกเลามีรูปพระนารายณ์ พระอินทร์ และรูปกษัตริย์ ๔ พระองค์ สันนิษฐานว่าคงหมายถึงรัชกาลที่ ๑-๔ ซึ่งทรงได้พบเห็นกันมาทั้งสิ้นพระองค์

ส่วนเขตสังฆาวาสนั้น กุฏิอันเป็นที่พำนักของพระสงฆ์วางอยู่ด้านหลังและโอบล้อมเขตพุทธาวาส แบ่งหมู่กุฏิเป็นคณะ ๖ คณะ คือ บุรพา เขียว กุฏิตะวันออก กุฏิตะวันตก สวนเหนือ และสวนใต้ นอกจากนี้ยังมีกุฏิโบราณที่สร้างมาแต่ครั้งสมัยรัชกาลที่ ๓-๕ ที่ปัจจุบันยังคงเหลืออยู่ตามวัดต่าง ๆ น้อยมาก

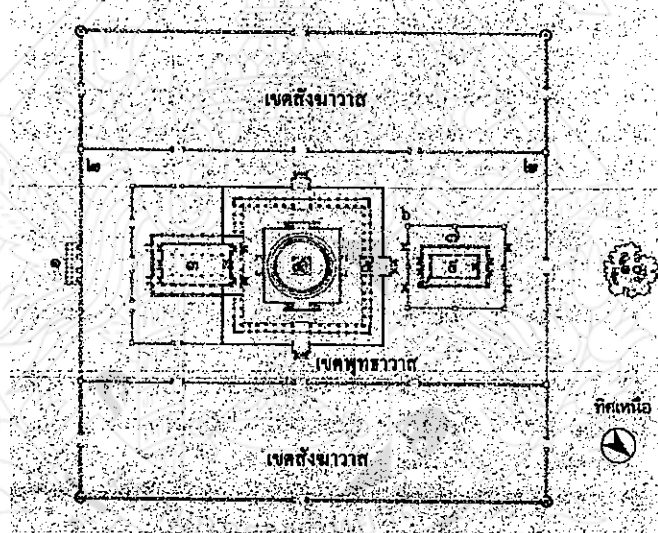
^{๑๐}ประยูร อุลุชาฎะ (น. ณ ปากน้ำ), ศิลปะในกรุงเทพมหานคร ภาคแรก, (กรุงเทพมหานคร : พิระพัทธนา, ๒๕๒๑), หน้า ๑๕๖.

๓.๓.๒ วัดโสมนัสวิหาร

๑) ประวัติ

วัดโสมนัสวิหาร เป็นพระอารามหลวงชั้นโท ชนิดราชวรวิหาร ตั้งอยู่ที่แขวงวัดโสมนัส เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร มีพื้นที่ประมาณ ๓๒ ไร่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเคยมีพระราชกระแสรับสั่งไว้กับสมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสสวธมนาวดีว่า จะทรงสร้างวัดถวายให้วัดหนึ่ง^๑ แต่ก็ยังไม่ได้สร้าง จวบจนสมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสสวธมนาวดีทรงประสูติและสวรรคตในวันที่ ๑๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๘๕ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดซื้อที่ดินริมคลองผดุงกรุงเกษม สร้างเป็นวัดขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติ และเพื่ออุทิศพระราชกุศลแก่สมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสสวธมนาวดี พระบรมราชเทวี การก่อสร้างเริ่มขึ้นปี พ.ศ. ๒๓๘๖^๒ สำเร็จบ้างเพียงพอแก่พระภิกษุสงฆ์จะจำพรรษาได้ในปี พ.ศ. ๒๓๘๘ แล้วพระราชทานนามว่า วัดโสมนัสวิหาร อันเป็นนามที่พ้องกับพระนามสมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสสวธมนาวดี

๒) แผนผัง

ภาพที่ ๒ แผนผังวัดโสมนัสวิหาร

ที่มา : สมคิด จิระทัศนกุล, รูปแบบพระอุโบสถและพระวิหารในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๔๗.

^๑วัดมกุฏกษัตริยารามราชวรวิหาร, ประวัติวัดมกุฏกษัตริยารามราชวรวิหาร, (พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๑๑, พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานฉลองครบ ๑๐๐ ปี มกราคม ๒๕๑๑), หน้า ๑-๒.

^๒กรมศิลปากร, "วัดโสมนัสวิหารราชวรวิหาร", ใน ศิลปวัฒนธรรมไทยเล่ม ๔ วัดสำคัญกรุงรัตนโกสินทร์, อ่างแก้ว, หน้า ๖๑.

คำอธิบายภาพที่ ๒ : ๑. ซุ้มประตูทางเข้าเขตพุทธาวาส ๒. นิมิตนอกของมหาสีมาทั้ง ๔ ทิศ
๓. พระวิหาร ๔. พระเจดีย์ ๕. ระเบียงคด ๖. นิมิตในของมหาสีมา ๗. สีมณฑริก ๘. นิมิตของ
ขันฑสีมา ๙. พระอุโบสถ ๑๐. พระศรีมหาโพธิ์

วัดโสมนัสวิหารมีเนื้อที่ขนาดใหญ่เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หันด้านหน้าสู่ทิศตะวันออกเฉียงใต้
อาศัยคลองผดุงกรุงเกษมเป็นทางสัญจรหลักส่วนหน้า รอบด้านที่เหลือซีกเป็นคลองคูน้ำโอบไว้^๔
ภายในบนแนวกึ่งกลางก่อนไปตอนท้าย ถูกจัดให้เป็นส่วนของเขตพุทธาวาสและสังฆาวาส
โดยแบ่งพื้นที่ไปทางยาวแบ่งเป็นสามส่วน ส่วนกลางคือเขตพุทธาวาสมีขนาดใหญ่ประมาณสอง
ส่วนของพื้นที่ที่ประกบสองข้างรวมกันประกอบด้วยส่วนของอาคารสำคัญ คือ ได้แก่ พระวิหาร
พระเจดีย์ และพระอุโบสถ ซึ่งจัดเรียงเป็นลำดับบนแกนดิ่งกึ่งกลางของเขตพื้นที่วัดทั้งหมด สำหรับ
พื้นที่ส่วนที่ประกบอยู่สองข้างนั้น กำหนดให้เป็นเขตสังฆาวาส มีกำแพงแก้วชั้นนอกกั้นเขตแดน
คั่นกล่าวให้ขาดจากกัน แต่มีช่องประตูเปิดถึงกันได้ ตรงมุมต่อของทั้งสองเขตบริเวณด้านหน้าทำ
เป็นหอกกลางและหอรระฆัง วัดโสมนัสวิหารนี้เป็นวัดที่สองของพระองค์ซึ่งถูกออกแบบให้เป็นวัดที่
มีมหาสีมา โดยมีกำแพงแก้วชั้นนอกเป็นเสมือนตัวแสดงของเขตแห่งมหาสีมานั้น และเฉพาะตรง
มุมทั้งสี่จะมีแท่งเสมาสี่เหลี่ยมขนาดย่อมปักแสดงอยู่ภายในซุ้มคูหารูปทรงระบอบกลมที่มีหลังคา
อย่างศิลปะจีน นอกจากนี้ภายนอกกำแพงแก้วด้านหลังในแนวแกนดิ่งประธานของผังยังมีดินพระ
ศรีมหาโพธิ์ปรากฏร่วมในแนวแกนนี้ด้วย แต่เป็นส่วนที่ปลูกขึ้นในยุคหลัง

ส่วนของเขตพุทธาวาสนั้น ถัดจากคูหาประตูเข้าไปมีพระวิหารตั้งประธานทางด้านหน้า
ข้างท้ายอาคารซีกเป็นระเบียงคดโอบล้อมพระเจดีย์ประธานไว้ จากขอบข้างของระเบียงคดก่อเป็น
แนวกำแพงแก้วเตี้ย ๆ ออกมาโอบพระวิหารอีกชั้นหนึ่ง ถัดจากระเบียงคดด้านหลังออกไปเล็กน้อย
ยกเป็นพื้นไพทีสูงประมาณ ๑ เมตร เพื่อแยกเป็นส่วนนของเขตมหาสีมาชั้นในและขันฑสีมา กลาง
ไพทีวางพระอุโบสถในแนวแกนเดียวกับพระเจดีย์และพระวิหาร โดยพระประธานของทั้งพระ
วิหารและพระอุโบสถจะหันไปในทิศเดียวกัน

๓) รูปแบบ

พระวิหาร เป็นอาคารที่มีขนาดกว้างยาวประมาณ ๑๓ x ๒๒.๔๐ เมตร แบ่งเป็นเจ็ดห้อง
(ไม่รวมพะไล) เฉพาะห้องสุดท้ายซีกเป็นระเบียงคดล้อมองค์พระเจดีย์ พระวิหารหลังนี้ใช้แบบของ
สถาปัตยกรรมอิทธิพลจากรัชกาลที่ ๓ ถือเป็นอาคารที่เน้นคุณลักษณะของการก่อสร้างแบบอย่างจีน

^๔ จากภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดโสมนัสวิหาร ที่แสดงถึงแผนผังของวัด
มาแต่ครั้งรัชกาลที่ ๔

โดยเฉพาะ โครงหลังคาที่ทำหน้าบ้านอย่างกระท่อม^{๔๔} แต่ทำเครื่องถ้ายองเป็นกรอบจั่วอย่างไทย หน้าบ้านเป็นแบบชนิดไม่มีหน้าบ้านชั้นลด^{๔๕} ลวดลายประดับเฉพาะกลุ่มลายประธานทำปูนปั้นปิดทองประดับกระจกเป็นรูปพระมหากษัตริย์มงกุฎและพระมงกุฎกษัตริย์ประดิษฐานบนพานแว่นฟ้า มีเทวดาเชิญฉัตรประกอบอยู่สองข้าง ส่วนลายประกอบ โครงนอกนั้นใช้กระเบื้องเคลือบสีเช่นกัน สำหรับรูปทรงของหลังคานั้นลดสองตอนหน้าหลัง แต่ละชั้นมีดันทรงคาซ้อนกันสามชั้น ด้านสกัดหน้าหลังซีกปีกนกยื่นออกมาบรรจบกับดันทรงคาด้านข้างเพื่อคลุมเป็นพะไลรอบอาคาร โดยมีเสาพะไลดัดรับชายคาเป็นระยะ เสาพะไลที่ใช้ทำนั้นทำเป็นเสากลมมีบัวหัวเสาเป็นรูปบัวโกลเกลี้ยง ๆ มีแป้นหัวเสาแบบดอริก (Doric) อย่างศิลปะกรีกโบราณ ส่วนเชิงเสามีฐานบัวลดรับ ระหว่างเสาพะไลทำผนังกระเบื้องก่ออิฐกรุด้านกระเบื้องปูลีแบบจีน พะไลด้านหน้าก่อนบันไดขึ้นทั้งสองข้าง ผนังบันไดทำเป็นลักษณะพลิงค์ ตอนเชิงและปลายก่อเป็นแท่นสี่เหลี่ยมตั้งรูปสิงโตศาลาจีน ส่วนบันไดเข้าอาคารนั้นทำเป็นสามซุด ซุดกลางเป็นบันไดและประตูหน้าต่างด้านนอกปั้นปูนเป็นกรอบซุ้มปิดทองประดับสี โดยใช้กระบวนลายดอกและใบอย่างเทศยอดซุ้มตรงกลางทำรูปพระมหากษัตริย์มงกุฎประดิษฐานเหนือพานประกอบ ประตูด้านหลังทำเพียงแค่อ่างช่อง ด้านนอกเจาะเป็นซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูปทรงเครื่องปางห้ามญาติ ส่วนภายในพระวิหารมีเสาร่วมในหรือเสาประธานจำนวน ๑๒ ต้น เป็นเสาสี่เหลี่ยมจัตุรัสลดมุมเป็นคิ้วบัว แต่ละต้นเขียนลายสีประดับที่มีพื้นสีแตกต่างกัน โดยสีที่อยู่ใกล้พระประธานจะใช้สีอ่อนแล้วค่อย ๆ เพิ่มน้ำหนักให้เข้มขึ้นออกมา กล่าวกันว่ามีความหมายสื่อในเชิงปริศนาธรรมที่แสดงถึงภาวะของจิตใจมนุษย์ว่า ถ้าอยู่ใกล้พระพุทธรูปศาสนาจิตใจจะสะอาดหมดจดเปรียบได้กับสีสว่าง แต่ถ้าอยู่ไกลจิตใจเต็มไปด้วยกิเลสค้นหาเปรียบได้กับสีมืด การใช้สีเช่นนี้ควบคู่กับการเขียนภาพบุคคลประกอบ ซึ่งเขียนไล่ส่วนล่างเป็นภาพแสดงสภาพจิตใจของมนุษย์เช่นเดียวกัน โดยภาพที่อยู่บนเสาด้านข้างสุดออกมานั้นเป็นภาพคนกำลังฆ่าโค ถัดมาเป็นภาพคนออกป่าล่าสัตว์ ภาพชาวประมงหาปลา ภาพคนค้าขาย ภาพคนออกบวช และสุดท้ายเป็นภาพการสำเร็จอรหันต์ ตามลำดับ ส่วนบนพื้นสีบนเสาจะเขียนเป็นลายอุษะต่าง ๆ พระวิหารวัด โสมนัสนี้มีข้อที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งคือจิตรกรรมฝาผนัง ซึ่งโดยทั่วไปแล้วมักจะเขียนเป็นภาพพุทธประวัติหรือทศชาติ แต่ในที่นี้ได้เขียนเป็นภาพในวรรณคดีไทย คือ อิเหนา

^{๔๔} กระท่อม คือ ชื่อหน้าจั่วหรือหน้าบ้านที่เป็นเครื่องก่อ ทำทึบ ไม่เป็นคูหาหรือซุ้มลึกเข้าไปใต้หลังคา

^{๔๕} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ศิลปกรรม อักษร ก, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์, ๒๕๒๖), หน้า ๑๗.

ทั้งนี้ด้วยเป็นเรื่องที่สมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดีทรงโปรด^{๔๖} นอกจากนี้บนบานประตูหน้าต่าง ยังเขียนลายรดน้ำประดับเป็นภาพสมบัติของพระเจ้าจักรพรรดิ ๗ ประการ คือ จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว แก้วมณี นางแก้ว ขุนคลังแก้ว และขุนพลแก้ว

ระเบียงคด เป็นส่วนที่ต่อจากท้ายพระวิหารเพื่อล้อมเฉพาะพระเจดีย์ มีลักษณะเป็นผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ยาวแต่ละด้านประมาณ ๔๘ เมตร ผังด้านนอกก่อทับด้านในเปิดโล่ง แต่ละกึ่งกลางของด้านซีกเป็นมุขทางเข้า ภายในระเบียงทำระดับพื้นสองลด ตอนบนตั้งพระพุทธรูปโดยรอบ ส่วนตอนล่างตั้งแนวเสานางเรียงรับหลังคาชั้นซ้อนอีกดับหนึ่ง ระหว่างพื้นตอนบนและตอนล่างทำเป็นคูหารูปโค้งแหลม ผังระหว่างช่อง โค้งแหลมทำเสาอิงแบบเสากลมครึ่งซีก มีบัวหัวเสา เชิงเสา ลักษณะเดียวกับเสาพะไลรอบพระวิหาร

พระอุโบสถ เป็นอาคารที่มีขนาดกว้างยาวประมาณ ๗.๒๐ x ๑๕ เมตร แบ่งเป็นห้าห้อง (ไม่รวมพะไล) วางบนแนวแกนเดียวกับพระเจดีย์และพระวิหาร อาคารใช้รูปแบบเหมือนพระวิหาร แต่มีขนาดเล็กกว่า ระเบียงหลังคาและการใช้องค์ประกอบต่าง ๆ มีลักษณะเดียวกัน ต่างกันเฉพาะลายหน้าบันซึ่งมีโครงสร้างลายส่วนประธาน แต่ของพระอุโบสถใช้โครงกรอบรูปรีปลายแหลมเน้นลายประธาน ลักษณะเด่นอีกประการหนึ่งก็คือ เสาพะไลรอบอาคารนั้นทำเป็นเสาสี่เหลี่ยมซีกเป็นสะพานคอสองต่อถึงกัน ที่เชิงทำพนักระเบียงกระเบื้องปูลู บันไต่ขึ้นด้านสกัดสองห้องเช่นเดียวกับพระวิหาร พนักบันไต่ทำเป็นพลสิงห์บัวหลังเจียดเรียบ ๆ ไม่มีแท่นประกบเชิงและปลายเช่นเดียวกับพนักบันไต่เข้าอาคาร เสาโกลันตั้งรับด้วยฐานบัวลูกแก้วที่มุมทั้งสี่ และกึ่งกลางแต่ละด้านซีกเป็นกระเปาะฐานออกมาตั้งรับใบสีมาหินอ่อนชนิดเสมาแบบสลักเป็นกระบวนลายอย่างเทศเฉพาะตอนมุมทำเป็นสีมาคด ฐานอาคารนั้นใช้เป็นฐานสิงห์ ส่วนซุ้มประตูหน้าต่างทำปูนปั้นประดับลายคิ้วดอกและใบอย่างเดียวกับของพระวิหาร แต่การใช้โครงลายต่างกันคือ ลายซุ้มพระวิหารโครงลายจะผสมกลืนเป็นลายเดียวกับเครื่องหมายแทนพระองค์ ส่วนลายซุ้มพระอุโบสถจะสร้างโครงลายรูปสามเหลี่ยมเน้นลายประธานอีกชั้นหนึ่ง สำหรับบานหน้าต่างด้านนอกยังคงเขียนลายรดน้ำเกี่ยวกับรัตนะ ๗ ประการแห่งจักรพรรดิเช่นกัน แต่ด้านในกลับเขียนเป็นภาพคนและสัตว์รวม ๑๐ ชนิด ที่พระพุทธรองค์ทรงกำหนดเป็นพุทธวินัยห้ามภิกษุสานเณรฉันเนื้อดังกล่าว ในขณะที่บานหน้าต่างเขียนเป็นภาพผลไม้ชนิดต่าง ๆ จำนวน ๘ อย่าง ซึ่งควรแก่การนำมาทำน้ำอัฐูปานะของภิกษุสงฆ์ ระหว่างช่องหน้าต่างยังเขียนภาพเกี่ยวกับขอสฤงกรรมฐาน ๑๐ ประการตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระสูตร นอกจากนี้ผนังตอนบนเหนือหน้าต่างขึ้นไปก็เขียนเป็นภาพ

^{๔๖} พระศรีวิสุทธิกวี (พิจิตร จิตตวนฺโณ), “ของคีวัดโสมนัสวิหาร”, โสมนัสสาร ฉบับพิเศษ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สุทธิตสารการพิมพ์, ๒๕๓๑) : ๕๖.

พุทธประวัติ เช่น ภาพพระพุทธเจ้าปางประสูติ ปางปรินิพพาน ฯลฯ รวมทั้งภาพเกี่ยวกับชุดคัณฑ์ อันเป็นการอธิบายถึงวัตรปฏิบัติของสงฆ์ฝ่ายกรรมฐานประเภทต่าง ๆ ในส่วนของพระประธาน นั้นเป็นพระพุทธรูปซึ่งมีขนาดเท่าคนจริง ประดิษฐานภายในบุษบก โดยสมเด็จพระวันรัตน์ (ทับ พุทฺธสิริ) เจ้าอาวาสองค์แรกเป็นผู้สร้าง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงถวายนามว่า พระสัมพุทธสิริ เพื่อเป็นอนุสรณ์แก่สมเด็จพระวันรัตน์ ส่วนลักษณะแตกต่างที่เห็นได้ชัดเมื่อเทียบกับพระวิหารก็คือ ภายในพระอุโบสถจะปรับระดับพื้นให้เรียบเสมอกันเป็นแนวระนาบเดียวกัน ส่วนพระวิหารจะยกระดับเป็นสองตอน รวมทั้งภายในพระอุโบสถไม่ตั้งเสาประธานหรือเสาร่วมในรับ โครงจั่วประธาน แต่ใช้ระบบการตั้งตุ้กดานบนช่อเอกแทน ส่วนภายนอกอาคารนั้น พระอุโบสถจะตั้งอยู่บนฐานไพทีซึ่งยกระดับขึ้นสูงประมาณ ๑ เมตร ขอบไพทีตั้งกำแพงแก้วกรุกระเบื้องปูละเป็นราวพนัก เพื่อแสดงถึงเขตแห่งมหาสีมาชั้นใน โดยเว้นช่องว่างให้เป็นเขตสีมานคริก

พระเจดีย์ ตั้งอยู่หลังพระวิหาร เป็นเจดีย์ทรงกลมแบบทรงลังกา ฐานสี่เหลี่ยมกว้างโดยรอบ ๘๐ เมตร สูง ๒๗ วา ๓ ศอก (๕๕ เมตร) ภายนอกแต่เดิมเป็นเจดีย์ทาสีขาว ปัจจุบันประดับกระเบื้องสีทอง ภายในบรรจุพระบรมสารีริกธาตุแต่ครั้งสร้างวัดในสมัยรัชกาลที่ ๔

ส่วนเขตสังฆาวาส วางขนานอยู่ด้านซ้ายและด้านขวาของเขตพุทธาวาส ภูมิลักษณ์เป็นที่พำนักของพระสงฆ์แบ่งหมู่กุฏิเป็นคณะ ๖ คณะ คือ ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ และ ๖ ส่วนใหญ่กุฏิสร้างเป็นตึกมาแต่ครั้งสมัยรัชกาลที่ ๔

๓.๓.๓ วัดปทุมวนาราม

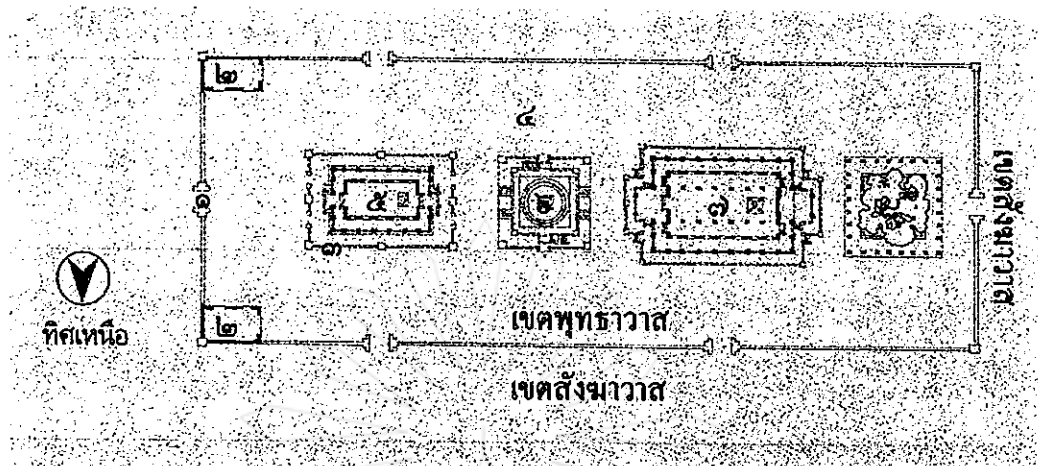
๑) ประวัติ

วัดปทุมวนาราม เป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดราชวรวิหาร ตั้งอยู่ที่แขวงปทุมวัน เขตปทุมวัน กรุงเทพมหานคร ในราวปี พ.ศ. ๒๓๕๖ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำริที่จะใช้เขตพื้นที่บริเวณนี้ขุดแต่งเป็นสระน้ำขนาดใหญ่เพื่อปลูกพันธุ์บัวต่าง ๆ สำหรับเป็นที่ประทับแรมเพื่อทรงพักผ่อนพระราชอิริยาบถ โดยพระราชทานนามว่า วังสระปทุม พร้อมทั้งโปรดเกล้าฯ ให้จัดสร้างวัดหนึ่งเพื่อพระราชทานแก่สมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี^{๔๓} โดยพระราชทานนามว่า วัดปทุมวนาราม อันหมายถึง พระอารามที่แวดล้อมอยู่ท่ามกลางพันธุ์บัว นานาชนิด โดย โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติเป็นแม่กอง พระยาสามภพพ่าย เป็นนายงาน การก่อสร้างเริ่มขึ้นในราวปี พ.ศ. ๒๔๐๐^{๔๔} และแล้วเสร็จในราวปี พ.ศ. ๒๔๐๔

^{๔๓} กรมศิลปากร, “วัดปทุมวนารามราชวรวิหาร”, ใน ศิลปวัฒนธรรมไทยเล่ม ๔ วัดสำคัญกรุงรัตนโกสินทร์, อังแล้ว, หน้า ๓๓.

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕.

๒) แผนผัง

ภาพที่ ๓ แผนผังวัดปทุมวนาราม

ที่มา : สมคิด จิระทัศนกุล, รูปแบบพระอุโบสถและพระวิหารในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๔๗.

คำอธิบายภาพที่ ๓ : ๑. ชุมประตู่ทางเข้าเขตพุทธาวาส ๒. นิมิตในของมหาสิมา ๓. นิมิตของซุ้มมหาสิมา ๔. สีมันตริก ๕. พระอุโบสถ ๖. พระเจดีย์ ๗. พระวิหาร ๘. พระศรีมหาโพธิ์

วัดปทุมวนารามแต่เดิมมีลักษณะทางภูมิสถาปัตยกรรมที่งดงาม เพราะตั้งอยู่ท่ามกลางสระบัวใหญ่ แต่ในปัจจุบันสระดังกล่าวถูกลมให้เป็นพื้นที่ราบไปเสียส่วนใหญ่ คงเหลือเพียงส่วนหนึ่งทางด้านทิศใต้เท่านั้น ตัววัดหันหน้าไปทางทิศตะวันออก แบ่งพื้นที่ออกเป็นสองส่วน ส่วนหน้าเป็นเขตพุทธาวาส ด้านหลังเป็นเขตสังฆาวาส เขตพุทธาวาสมีขนาดพื้นที่ประมาณ ๔๖ x ๑๒๗ เมตร ทำแนวกำแพงล้อมโดยตลอด แต่ละกึ่งกลางของด้านทำคูหาเข้าออก ภายในประกอบด้วยพระอุโบสถ พระเจดีย์ พระวิหาร และต้นพระศรีมหาโพธิ์ องค์ประกอบทั้งหมดนี้ถูกจัดให้วางเรียงอยู่บนแนวแกนเดียวกันทั้งหมดตามลำดับ ซึ่งจะเห็นได้ว่าแตกต่างจากแผนผังวัดใด ๆ ที่สร้างขึ้นในยุคสมัยเดียวกันนี้ ที่ได้ให้ความสำคัญต่อต้นพระศรีมหาโพธิ์มาก โดยกำหนดตำแหน่งให้อยู่ภายในเขตกำแพงพุทธาวาสร่วมกับพระอุโบสถ พระเจดีย์ และพระวิหาร นอกจากนี้ยังเน้นความสำคัญของแต่ละองค์ประกอบเหล่านี้อย่างจงใจ อาทิ พระอุโบสถ พระเจดีย์ และพระวิหาร จะทำกำแพงแก้วล้อมเฉพาะแต่ละองค์โดยรอบ ส่วนต้นพระศรีมหาโพธิ์นั้นทำเป็นที่ทับเกษจรล้อมภายในระเบียงทับเกษจรประดิษฐานพระพุทธรูป

วัดปฐมวราภรณ์นี้เป็นอีกวัดหนึ่งซึ่งเป็นวัดที่มีมหาสีมา^{๔๕} แต่ปัจจุบันนิมิตของมหาสีมาที่ปรากฏเป็นหลักฐานชัดเจน ยังคงมีเฉพาะแนวมหาสีมาชั้นใน ซึ่งทำเป็นกำแพงแก้วรับเสมานิมิตรูปแท่งสี่เหลี่ยมจัตุรัสตั้งในทิศทั้งแปด ส่วนซุ้มมหาสีมาทำเป็นใบสลักลายรูปดอกบัววัดคพระกบตรวมและผนังพะไลโดยรอบพระอุโบสถ

๓) รูปแบบ

พระวิหาร มีขนาดกว้างขวางยาวประมาณ ๑๐.๑๕ x ๑๗.๑๕ เมตร แบ่งเป็น ๗ ห้อง (ไม่รวมพะไล) ลักษณะรูปแบบทางสถาปัตยกรรมใช้ของไทยประเพณีแบบรัชกาลที่ ๓ คือ เป็นอาคารที่มีหลังคาชั้นลดหน้าหลัง แต่ละชั้นมีคันทันหลังคาซ้อนกันสามระดับ ประดับช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ กลางหน้าบันเจาะเป็นซุ้มคูหาประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัย กรอบซุ้มปั้นปูนเป็นเรือนแก้วพุ่มมหาโพธิ์อยู่ตอนบน สองข้างคูหาปั้นภาพเทวดา คนธรรพ์ ฤาษี ยักษ์ ถึง บ้างพนมมือ บ้างถือพัดโบก บ้างถือบังแทรกบังสุรย์ บ้างถือฉัตรล้อมโดยรอบ ตลอดล่างของหน้าบันทำเป็นหน้าบันชั้นลดอีกช่วงหนึ่ง ปั้นลวดลายด้วยภาพยักษ์ เทวดา ฤาษี นั้พนมมือเรียงรายเป็นแนวสองแถวตรงกลางตั้งพานพุ่มบูชาสามชูด ส่วนหน้าบันมุข โถงนั้นทำรูปพระมหาพิชัยมงกุฎประดิษฐานบนพานแว่นฟ้า มีฉัตรประกอบสองข้าง ลายประกอบใช้ลายกระหนกเปลวมีเทพพนมแทรก พระวิหารวัดปฐมวราภรณ์นี้ถือได้ว่าเป็นงานสถาปัตยกรรมที่มีลักษณะเด่นอีกแห่งหนึ่ง โดยเป็นพระวิหารชนิดพะไลมีมุข คือ ซักมุข โถงได้ชื่อผ่านปีกนก พะไลที่รับชายคาทำเป็นเสาสี่เหลี่ยมมนมุมซักคือบัวแบบที่นิยมกันในสมัยรัชกาลที่ ๓ จุดเด่นอีกประการหนึ่ง คือ พระวิหารหลังนี้ใช้เสาพะไลสี่เหลี่ยมแทนที่จะใช้เสากลมอย่างพระวิหารวัดโสมนัสวิหาร วัดมกุฏกษัตริยาราม หรือวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามที่มักนิยมใช้ลักษณะของเสาให้แตกต่างไปจากเสาที่ใช้ในพระอุโบสถ ระหว่างเสาพะไลนั้นทำพนักถึงกันโดยตลอด มุข โถงหน้าหลังระดับพื้นต่ำกว่าพื้นพะไลชั่วหนึ่งก้าวข้าม ทำบันไดขึ้นทั้งสองข้างมุข ด้านหน้าทำพนักพะไล ตอนมุมของมุขก่อเป็นผืนผนังกรุกระเบื้องปูเคลือบสี ยาวขึ้นไปจรดเพดานเพื่อให้เสามุมของมุขดูใหญ่ขึ้น พระวิหารหลังนี้ถูกยกกว้างบนพื้นไพทีอีกชั้นหนึ่งซึ่งตรงขอบก่อเป็นกำแพงแก้วกันโดยรอบ

ตัวอาคารนั้นทำประตูทางเข้าด้านหน้า ๓ ช่อง ช่องกลางเป็นประตูใหญ่ส่วนด้านหลังทำเพียง ๒ ช่อง ตอนกลางก่อเป็นท่ายจรณะประดิษฐานพระพุทธรูปยืน ประตูหน้าต่างทำปูนปั้นประดับลายดอกบัวและใบบัวเป็นกรอบซุ้ม กรอบซุ้มทำยอดเป็นทรงมงกุฎ พื้นลายกรูกระจกสีบานประตูด้านนอกปั้นปูนเป็นลายกอบัวซ้อนเป็นชั้น ๆ มีภาพเทพนมประกอบ บานหน้าต่างปั้นปูน

^{๔๕} น. ณ ปากน้ำ, สีมกถา สมุดข่อยวัดสุทัศนเทพวราราม, (กรุงเทพมหานคร : ศรีบุญอุตสาหกรรมกราฟิก, ๒๕๔๐), หน้า ๑๖๒.

เป็นลายก้านแฉ่งด้วยกระบวนลายบัวเช่นกัน ส่วนภายในของบานประตูหน้าต่างนั้น เขียนเป็นภาพ
 ธรรม์น้ำมีกอบัวขึ้นอยู่เต็ม มีมนุษย์นาคทั้งหญิงและชายเกี่ยวพากัน สำหรับฝาผนังก็เขียนแบ่งเป็น
 ๒ ตอน ดังเช่นพระวิหารอื่น ๆ ตอนบนเขียนเป็นภาพกระบวนเสด็จพยุหยาตราทางชลมารค ส่วน
 ผนังตอนล่างระหว่างกรอบช่องหน้าต่างเขียนเป็นภาพเรื่องศรีธรรมาโศภิต ผนังตอนล่างระหว่างกรอบ
 ช่องหน้าต่างเขียนภายในเป็นภาพพระพุทธเจ้า ๕ พระองค์ สำหรับองค์พระประธานเป็นรูปหล่อปาง
 มารวิชัยมีพระนามว่า พระเสริม ขนาดหน้าตักกว้าง ๑ ศอก ๖ นิ้ว ประดิษฐานภายในบุษบก เมื่อ
 หน้ายังมี พระแสน ซึ่งเป็นพระพุทธรูปสมัยเดียวกับพระประธานในพระวิหาร วัดปทุมวนารามนี้ใช้
 ระบบแบบแผนเดียวกับพระวิหารวัด โสมนัสวิหาร คือภายในอาคารตั้งเสาร่วมในเป็นแนวสองแถว
 แถวละ ๖ ตอน เป็นเสาสี่เหลี่ยมใหญ่แต่ละต้น ใช้ความเข้มของสีที่แตกต่างกัน โดยเริ่มจากเสา
 ด้านหน้าเป็นสีมืดแล้วค่อย ๆ จางจนเป็นสีขาวสำหรับเสาที่ใกล้พระประธาน เพื่อเป็นปริศนาธรรม
 เกี่ยวกับจิตใจของมนุษย์ที่สัมพันธ์กับศาสนาเช่นเดียวกับเสาในพระวิหารวัด โสมนัสวิหาร
 และวัดมกุฏกษัตริยารามนั่นเอง

พระอุโบสถ เป็นอาคารขนาดย่อมกว่าพระวิหาร กว้างยาวประมาณ ๑๐.๒๐ X ๑๗.๒๐
 เมตร แบ่งเป็น ๕ ห้อง (ไม่รวมพะไล) รูปทรงอาคารทำหลังคาลดหน้าหลังอย่างละชั้น แต่มีดับ
 หลังคาเพียงสองชั้น หน้าบันใช้เครื่องไม้แกะสลักเป็นกระบวนลายกอบัวมีแนวคลื่นเหมือนน้ำ
 ตอนกลางสลักรูปพระมหาพิชัยมงกุฎประดิษฐานบนพาน มีกรอบรูปดอกบัวล้อม ด้านนอกสลักลาย
 กระหนกเปลว โคจรอบ เครื่องประกอบหน้าบันเป็นเครื่องลายทอง มีช่อฟ้า ใบระกา ทางหงส์
 พระอุโบสถต่างจากพระวิหารตรงที่ไม่มีหน้าบันชั้นลด เพราะส่วนของหน้าบันชั้นลดถูกใช้เป็น
 พะไล พะไลนั้นกว้างประมาณ ๑ เมตร เป็นเสาสี่เหลี่ยมลดมุมชักริ้วบัวระหว่างเสาชักหนักกำแพงกุ
 ลูกกรงกระเบื้องเคลือบสีแบบเดียวกับพระวิหาร เจึงเสาทุกต้นสลักหินศิลาเป็นลายดอกบัวเพื่อใช้
 เป็นนิมิตของขันทีสิมา พะไลนี้ทำฐานสิงห์บัวลูกแก้วรับ ด้านสกัดหน้าหลังมีบันไดทางขึ้นชนิด
 แนบอาคารเหมือนพระอุโบสถวัดบรมนิวาส ตัวอาคารมีประตูทางเข้าอาคารหน้าหลังด้านละประตู
 แต่ละประตูหน้าต่างทำลายปูนปั้นปิดทองประดับกระจกเป็นลายกระเช้าอย่างจีน มีลายดอกและใบ
 บัวประกอบทั้งหมด บานประตู หน้าต่างภายนอกเขียนรูปเครื่องบูชาอย่างจีน มีลายดอกและใบบัว
 ประกอบทั้งหมด บานประตูหน้าต่างภายนอกปั้นปูนเป็นลายบัวพันธุ์ต่าง ๆ มีภาพนกกกระสา ชาวนา
 แทรกอยู่ในลาย ส่วนภายในเขียนรูปเครื่องบูชาอย่างจีน สำหรับฝาผนังเขียนภาพจิตรกรรมแบบสอง
 ตอน ตอนบนเขียนเป็นภาพเสด็จประพาสสระบัว มีบัวและเรือพระที่นั่งต่าง ๆ ริมฝั่งมีรูปพลับพลาที่
 ประทับ ตอนบนสุดเขียนภาพเทพชุมนุมต่าง ๆ ผนังระหว่างช่องหน้าต่างเขียนภาพกิจต่าง ๆ
 ที่พระสงฆ์พึงต้องปฏิบัติ อันเป็นอันสงฆ์ของการปฏิบัติ ส่วนผนังด้านหลังพระประธานเขียนรูป
 ดอกบัวสวรรค์ขนาดใหญ่ แต่ละดอกมีภาพนางฟ้าอยู่ภายใน ๗ องค์ องค์พระประธานนั้นต้องบน

ฐานชุกชีลอยตัวห่างจากผนัง เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย พระนามว่า พระสายนะ หรือพระใส เป็นพระที่คู่กันมากับพระเสริมในพระวิหาร มีหน้าตักกว้าง ๑ ศอก ๑ นิ้ว ด้านหน้าทำเป็นแผงซุ้มทรงพุ่มมหาโพธิ์ป้านปูนปิดทองประดับ พระอุโบสถหลังนี้ตั้งอยู่บนฐานไพทียกสูงประมาณ ๐.๕๐ เมตร ขอบไพทีทำกำแพงแก้วล้อมรอบ ตั้งบนฐานปัทม์ ผนังกำแพงแก้วกรุกระเบื้องเคลือบสี มีประตูทางเข้าด้านสกัดด้านละสองช่อง แต่ละช่องมีบันไดทางขึ้น ที่มุมและกึ่งกลางด้านของกำแพงแก้วทำแท่นสี่เหลี่ยมสูง ตอนบนมีแท่งเสมาศิลารูปสี่เหลี่ยม มีฐานสิงห์บัวลูกแก้วเป็นฐานอิฐถือปูนรับ หน้ากระดานฐานป้านเป็นกลีบบัว

พระเจดีย์ ตั้งอยู่หลังพระอุโบสถ เป็นเจดีย์ทรงกลมแบบลังกา ชั้นล่างเป็นฐานสี่เหลี่ยมมุมทั้งสี่ทำเป็นพุ่มปูนปั้นเป็นดอกบัวซ้อน ๔ ชั้น ชั้นที่สองเป็นฐานรูปทรงกลมข้างใน โปรง มองเข้าไปเห็นผนังที่ก่อไว้รับน้ำหนักสามชั้น แต่ละชั้นหนาประมาณ ๓ ศอก ตรงกลางว่าง สูงประมาณ ๑๕ วา ภายนอกเป็นเจดีย์ทาสีขาว

ส่วนเขตสังฆาวาสนั้น วางอยู่ด้านหลังและด้านขวาของเขตพุทธาวาส แบ่งหมู่กุฏิเป็นคณะ ๔ คณะ คือ ๑ ๒ ๓ และ ๔

๓.๓.๔ วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม

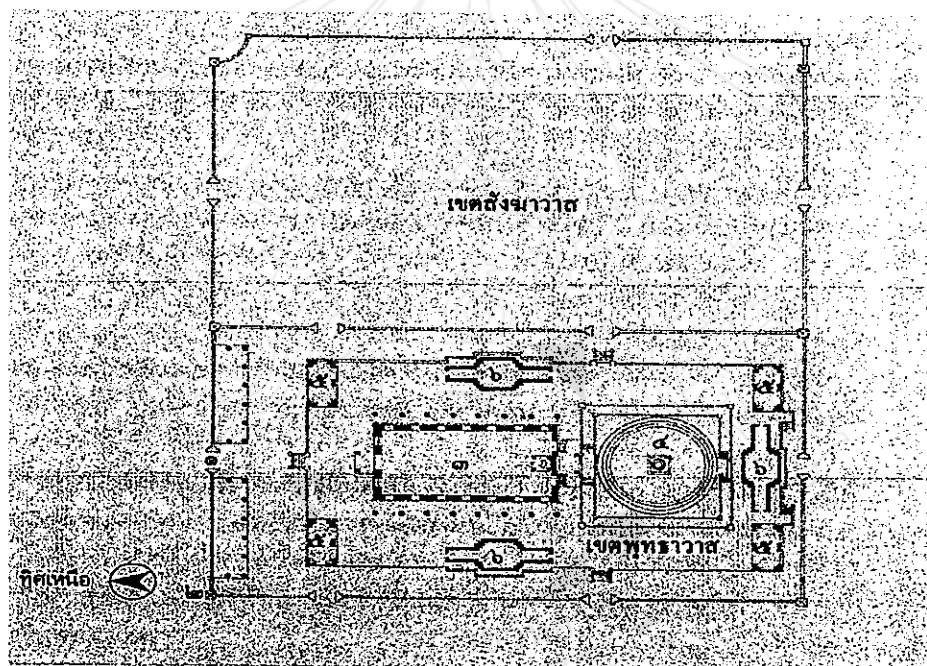
๑) ประวัติ

วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม เป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ชนิดราชวรวิหาร ตั้งอยู่ที่ตำบลพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร มีพื้นที่ประมาณ ๒ ไร่ ภายหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างพระอารามขึ้นมาหลายแห่งแล้ว ก็ทรงพระราชดำริที่จะทรงสร้างวัดขึ้นอีกวัดหนึ่งเพื่ออุทิศถวายแด่พระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกาย โดยเฉพาะ^{๕๐} ทั้งทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้วัดดังกล่าวนี้อยู่ใกล้กับพระบรมมหาราชวังอันเป็นที่ใกล้พระเนตรพระกรรณ คั้งนั้น พระองค์จึงทรงเลือกสถานที่ซึ่งเคยเป็นสวนกาแฟหลวงมาตั้งแต่รัชกาลก่อนทำการจัดสร้างวัดขึ้นแล้วพระราชทานนามว่า วัดราชประดิษฐสถิตธรรมยุติการาม แต่ต่อมาโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนนามวัดเป็น วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม ซึ่งการใช้ชื่อดังกล่าวเป็นไปตามพระดำริอีกประการหนึ่งคือ หนึ่งให้เป็นนาม ๑ ใน ๓ ของวัดสำคัญประจำราชธานีอันเป็นประเพณีนิยมมาแต่ครั้งโบราณ ในสมัยสุโขทัยหรือสมัยอยุธยา ที่จะต้องมีวัดสำคัญ ๓ วัด คือ วัดมหาธาตุ

^{๕๐}สุทธิดา วัลลภพันธุ์, “จิตรกรรมฝาผนังวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม”, สารนิพนธ์หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต, (ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี : มหาวิทยาลัยศิลปากร), ๒๕๒๖, ๘๔ หน้า.

วัดราชบูรณะ และวัดราชประดิษฐ์^{๕๐} ทั้งนี้นับแต่รัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์สืบมาจนถึงสมัยพระองค์ มีปรากฏเพียง ๒ วัดคือวัดมหาธาตุ ซึ่งสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาททรงบูรณะขึ้นใหม่จากวัดสลักเดิม แล้วเปลี่ยนนามเป็นวัดมหาธาตุ และวัดราชบูรณะซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงบูรณะวัดเลียบ แล้วเปลี่ยนนามเป็นวัดราชบูรณะ ดังนั้นเพื่อให้ต้องตามประเพณี พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระราชทานนามวัดที่สร้างขึ้นใหม่นี้ว่า วัดราชประดิษฐ์ฯ โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาราชสงคราม (ทองสุข) เป็นแม่กองดำเนินการก่อสร้าง โดยเริ่มในวันศุกร์แรม ๒ ค่ำ เดือน ๘ ปีชวด จุลศักราช ๑๒๒๖ ตรงกับวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๐๗ การก่อสร้างได้แล้วเสร็จในอีก ๕ เดือนต่อมา (ประมาณเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๔๐๘)

๒) แผนผัง

ภาพที่ ๔ แผนผังวัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม

ที่มา : สมคิด จิระทัศนกุล, รูปแบบพระอุโบสถและพระวิหารในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๔๗.

^{๕๐}กรมศิลปากร, “วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร”, ใน ศิลปวัฒนธรรมไทย เล่ม ๔ วัดสำคัญกรุงรัตนโกสินทร์, อ่างแก้ว, หน้า ๕๔.

คำอธิบายภาพที่ ๔ : ๑. ชุ่มประตูทางเข้าเขตพุทธาวาส ๒. นิมิตของมหาสีมาทั้ง ๔ ทิศ
๓. พระวิหาร ๔. พระเจดีย์ ๕. ศาลาโถง ๖. พุทธปรางค์

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชประสงค์จะให้วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามนี้ เป็นวัดที่เป็นต้นแบบฉบับเฉพาะของพระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุต ดังจะเห็นได้จากการที่ทรงกำหนดให้เป็นวัดที่มีมหาสีมาเช่นเดียวกับวัดบรมนิวาส วัดโสมนัสวิหาร และวัดปทุมวนาราม ซึ่งทรงสร้างมาก่อนหน้านี้แล้ว และโดยเฉพาะอย่างยิ่งทรงประสงค์จะให้เป็นวัดประจำรัชกาลของพระองค์ด้วย ดังนั้นแบบแผนของรูปลักษณะทางสถาปัตยกรรมตลอดจนลักษณะแผนผังจึงทรงเลือกที่จะใช้คติเดิมแต่โบราณ คือ แบบประเพณีนิยม ลักษณะของแผนผังวัดจะแบ่งพื้นที่ออกเป็นสองส่วน คือ เขตพุทธาวาสและเขตสังฆาวาส ขอบเขตของวัดแสดงด้วยกำแพงสูงล้อมโดยรอบตอนกลางซีกเป็นแนวกำแพงกั้นระหว่างเขตพุทธาวาสและสังฆาวาส มุมทั้งสี่ของกำแพงที่ล้อมเขตพุทธาวาส และเขตสังฆาวาสตั้งเป็นเสาศิลา บนปลายเสาตั้งแท่งเสาสี่เหลี่ยมเพื่อแสดงถึงขอบเขตมหาสีมา บนระนาบเสายังจารึกคาถาภาษาบาลีเกี่ยวกับทิศและตำแหน่งมหาสีมานั้นด้วย ส่วนองค์ประกอบอาคารที่สำคัญภายในเขตพุทธาวาสประกอบด้วยพระวิหารกับพระเจดีย์ ซึ่งวางเรียงกันตามลำดับบนแนวแกนตั้งประธาน ที่ลากผ่านกึ่งกลางของผังพุทธาวาสทั้งหมด โดยพระวิหารกับพระเจดีย์จะตั้งอยู่บนฐานไพทีสูงอีกทีหนึ่ง เฉพาะมุมไพทีทั้งสี่ทำเป็นศาลาโถง ส่วนพุทธปรางค์สามองค์นั้นเป็น โรงธรรมสภาอีกข้างละหนึ่งหลัง

๓) รูปแบบ

พระวิหาร ตั้งหันหน้าประจันกับคูหาประตูทางเข้าด้านหน้า เป็นอาคารชนิดมีมุข โถงลดได้ ชื่อ ขนาดเจ็ดห้องเสา กว้างยาวประมาณ ๗.๕ x ๑๘.๕ เมตร (ไม่รวมพะไลและมุข) รูปแบบอาคารและองค์ประกอบต่าง ๆ ใช้ของไทยประเพณี โดยทำเป็นหลังคาลดหน้าหลัง มีดับหลังคาซ้อนสามชั้น เฉพาะดับสุดท้ายปล่อยชายคายาวออกมาตั้งเสาพะไลรับ พะไลของพระวิหารหลังนี้เป็นแบบพะไลลอย (ไม่มีฐาน) ที่ตั้งบนพื้นฐานซึ่งยกจากไพทีเพียงเล็กน้อย ทั้งยังเป็นเพียงพะไลข้างที่ไม่ใช่พะไลโอบหรือพะไลรอบอย่างวัดโสมนัสวิหารหรือวัดบรมนิวาส ทั้งนี้เพราะด้านหน้าและหลังของผนังหุ้มกลองซีกเป็นมุข โถงออกมา แบบมุขลอยเช่นเดียวกับพะไล ความละเอียดอ่อนของการออกแบบสังเกตได้จากการกำหนดรูปแบบของเสาพะไลกับมุข โถง ซึ่งจะเป็นสิ่งบ่งชี้ถึงการใช้แบบอย่างของลักษณะเสากับความสำคัญของตำแหน่ง ได้เป็นอย่างดี กล่าวคือเสามุข โถงจะใช้เสาย่อเหลี่ยมไม้สิบสอง มีบัวหัวเสาทำเป็นบัววงซ้อนตั้งรับฐานสิงห์ ส่วนเสาพะไลใช้เสากลม มีบัวหัวเสาแบบบัวโลที่ใช้เพียงฐานปัทม์รับ ตัวมุข โถงนั้น ใช้องค์ประกอบตกแต่งตามแบบอย่างโบราณทุกประการ มีสาหร่ายรวงผึ้งแกะสลักลายช่อใบเทศลายประธาน หน้าบันมุข โถงเป็นรูปพระมหาพิชัยมงกุฎประดิษฐานบนพานแว่นฟ้าพร้อมพระแสงขรรค์ชัยศรี มีฉัตรประกอบสองข้าง ส่วนลาย

ประกอบทำเป็นกระบวนลายก้านขดช่อหางโต ป้านลมแต่งด้วยเครื่องถ่ายองแบบนาคสะดุ้ง นำสังเกตว่า แปงวงของพระวิหารวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามนี้ใช้แปงเหลี่ยม ซึ่งต่างกับแปงวงของวัดบรมนิวาสและวัดปทุมวนารามที่แปงเอียง ตัวหน้าบันประธานแกะสลักเป็นรูปเครื่องหมายแทนพระองค์เต็มยศ คือ มีพระมหาพิชัยมงกุฎประดิษฐานเหนือพานแว่นฟ้าซึ่งวางบนแท่นพร้อม กับพานรองพระแสงขรรค์ชัยศรี ทั้งหมดเทินอยู่บนหลังช้างไธราพรตสามเศียร มีฉัตรประกอบสองข้าง ส่วนลายประกอบใช้กระบวนลายก้านขดช่อหางโตเช่นกัน นำแปลกตรงที่มีพระแสงขรรค์ชัยศรีสององค์คือมีกษัตริย์สองพระองค์ นอกจากนี้ยังมีส่วนของหน้าบันชั้นลดซึ่งแกะสลักเป็นกระบวนลายก้านขด โดยกลางใต้ของลายซึ่งจะเป็นช่อลายนั้น แกะสลักเป็นภาพตั้งขังและหงส์อยู่ภายในปราสาทรวมทั้งมีภาพเทวดาอัญมณีซึ่งเป็นเครื่องประกอบพระมหากษัตริย์ ลักษณะของกระบวนลายทั้งหมดนี้ตกแต่งด้วยการปิดทองประดับกระจกสี เช่นเดียวกับบัวหัวเสา และซุ้มประตูหน้าต่างนั้นทำเป็นซุ้มแบบทรงมงกุฎ อันเป็นสัญลักษณ์ที่พ้องกับพระนามของผู้สร้าง ตัวประตูทางเข้าด้านหน้าจะอยู่ตรงช่องกลางแนวเดียวกับมุข โถง ส่วนสองข้างมุขนั้นทำเป็นช่องหน้าต่างต่างกับด้านหลังซึ่งกลับทำประตูเข้าออก ฉนังตรงกลางระหว่างมุขหลังเจาะเป็นคูหาปิดแผ่นศิลาจารึก อันเป็นประกาศของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสองฉบับคือ ฉบับบนเป็นปี พ.ศ. ๒๔๐๗ กล่าวถึงการสร้างวัด ส่วนประกาศฉบับล่างเป็นปี พ.ศ. ๒๔๐๘ กล่าวถึงการผูกพัทธสีมาวัด ฉนังอาคารมีพระประธานจำลองจากพระพุทธสิหิงห์ พระนามว่า พระพุทธสิหิงค์ ปฎิมากร ขนาดหน้าตักกว้าง ๑ ศอก ๖ นิ้ว สูง ๑ ศอก ๘ นิ้ว ประดิษฐานบนบุษบก และมีพระพุทธรูปจำลองอื่น ๆ เช่น พระพุทธชินราช พุทธชินสีห์ พระศาสดา และพระนิรันตราย ประดิษฐานบนฐานด้านหน้าอีกอย่างละองค์ บนผนังภายในพระวิหารนี้ประดับตกแต่งด้วยภาพจิตรกรรมฝาผนัง โดยหุ้มกลองด้านหน้าเขียนภาพเหตุการณ์เกี่ยวกับการเกิดสุริยุปราคาที่ตำบลหัวากอ ส่วนด้านอื่น ๆ นั้นเขียนเป็นตอน ตอนบนเหนือหน้าต่างเขียนภาพเทวดานางฟ้าหะเหเต็มไปทั้งผนัง ส่วนตอนล่างระหว่างช่องหน้าต่างเขียนภาพพระราชพิธีสิบสองเดือน ซึ่งภาพเหล่านี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดให้เขียนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๕^๒ เนื้อช่องประตูหน้าต่างตอนบนทำปูนปั้นเป็นลายทำนองลายกรอบกระจกมีจารึกแผ่นหินอ่อนเกี่ยวกับพุทธภาษิตด้วยอักษรอริยกะ สำหรับบานประตูหน้าต่างนั้นด้านในเขียนลายก้ามมะลอลอยอย่างญี่ปุ่น ส่วนด้านนอกสลักก้านแย่งซ้อนกันสองชั้นปิดทองประดับกระจก

พระเจดีย์ หรือปาสาณเจดีย์ ตั้งอยู่ด้านหลังพระวิหาร เป็นเจดีย์ทรงกลมแบบลังกาฐานสี่เหลี่ยม สร้างด้วยการก่ออิฐถือปูนแล้วประคบด้วยหินอ่อนทั้งหมด สูงประมาณ ๑๕ วา

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕.

ส่วนเขตสังฆาวาสนั้น วางเขตสังฆาวาสขนาดด้านซ้ายขวาหรือตะวันออกตะวันตกของเขต พุทธาวาส แบ่งหมู่กุฏิเป็นคณะ ๒ คณะ คือ คณะนอก (หมู่กุฏิด้านซ้ายของเขตพุทธาวาส) และคณะ ใน (หมู่กุฏิด้านขวาของเขตพุทธาวาส)

๓.๓.๕ วัดมกุฏกษัตริยาราม

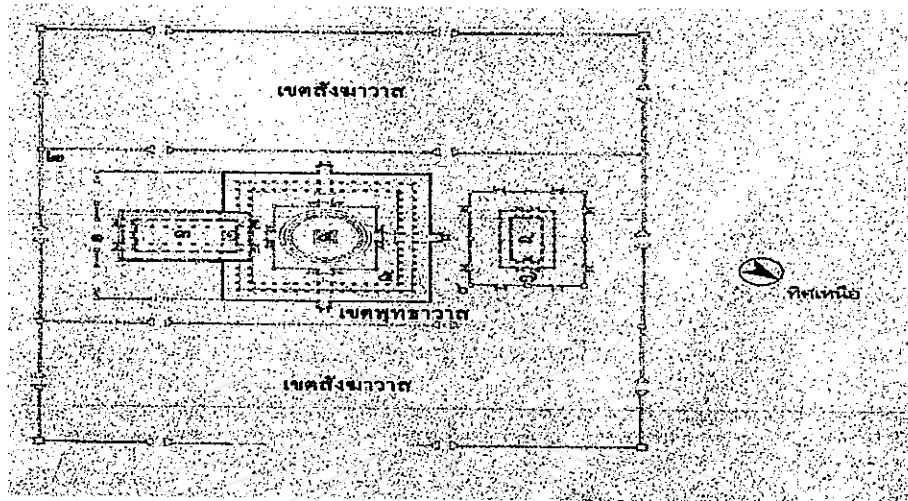
๑) ประวัติ

วัดมกุฏกษัตริยาราม เป็นพระอารามหลวงชั้นโท ชนิดราชวิหาร ตั้งอยู่ที่แขวงบางขุนพรหม เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาวัด โสมนัสวิหาร เพื่อถวายแก่สมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาคีที่เสด็จสิ้นพระชนม์ในปี พ.ศ. ๒๓๙๙ แล้ว ทรงมีพระราชดำริว่า ในสมัยอยุธยาการสร้างวัดนิยมสร้างตามริมคูคลองเมือง อีกทั้งวัดที่ กษัตริย์ทรงสร้างก็มักจะวางขนาดเคียงข้างกับวัดที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้างเช่นกัน อย่างที่เรียกกันเป็น สามัญว่า วัดหัว วัดเมีย เช่น พระเจ้าบรมโกศทรงสร้างวัดกุฎีดาวที่ริมคลองวัดกุฎีดาวติดกับวัดสมณโกฏิ ของพระมหากษัตริย์^{๕๓} ด้วยเหตุนี้จึงมีพระราชประสงค์ที่จะสร้างวัดส่วนพระองค์เคียงคู่กับวัด โสมนัส วิหารของพระมหากษัตริย์ ณ ริมคลองผดุงกรุงเกษมตามคติดังกล่าวเช่นกัน แล้วพระราชทานนามว่า วัดมกุฏกษัตริยาราม ตามพระปรมาภิไธยของพระองค์ โดยโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระยาบรมมหา ศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เป็นแม่กอง สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมขุนราชสีหวิกรม เป็นนายช่าง งานก่อสร้างลงเริ่มในราวปลายปี พ.ศ. ๒๔๐๕ โดยการก่อสร้างส่วนของฐานรากอาคารต่าง ๆ นั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จฯ มาวางศิลาฤกษ์ในปี พ.ศ. ๒๔๑๐ และทรงกำหนด ฤกษ์เปิดวัด ณ วันศุกร์ เดือน ๘ ขึ้น ๘ ค่ำปี พ.ศ. ๒๔๑๑^{๕๔} ซึ่งหลังจากทรงเปิดวัดได้เพียง ๔๙ วัน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงสวรรคต โดยที่การก่อสร้างต่าง ๆ ยังไม่เสร็จสมบูรณ์ จวบจนถึงสมัยต้นรัชกาลที่ ๕ จึงได้มีการสร้างเพิ่มเติมจนแล้วเสร็จ

^{๕๓}กรมศิลปากร, “วัดมกุฏกษัตริยารามราชวรวิหาร”, ใน ศิลปวัฒนธรรมไทยเล่ม ๔ วัด สำคัญกรุงรัตนโกสินทร์, อ่างแล้ว, หน้า ๔๑.

^{๕๔}วัดมกุฏกษัตริยารามราชวรวิหาร, ประวัติวัดมกุฏกษัตริยารามราชวรวิหาร, อ่างแล้ว, หน้า ๖.

๒) แผนผัง

ภาพที่ ๕ แผนผังวัดมกุฏกษัตริยาราม

ที่มา : สมคิด จิระทัศนกุล, รูปแบบพระอุโบสถและพระวิหารในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๔๗.

คำอธิบายภาพที่ ๕ : ๑. ซุ้มประตูทางเข้าเขตพุทธาวาส ๒. นิมิตนอกของมหาสีมา ๓. พระวิหาร ๔. พระเจดีย์ ๕. ระเบียงคด ๖. นิมิตในของมหาสีมา ๗. สีมณฑริก ๘. พระอุโบสถ ซึ่งไม่มีโบสถ์เป็นเครื่องหมายบอกนิมิต (เขตสีมา คือ กำแพงแก้วพระอุโบสถ)

วัดมกุฏกษัตริยารามทำแผนผังคล้ายกันกับของวัด โสภณสังฆารามแทบทุกประการ มัว่าจะเป็นขนาดของพื้นที่ที่ใกล้เคียงกันคือประมาณ ๖๕ x ๑๔๐ เมตร หรือการหันหน้าวัด ไปทางทิศเดียวกัน หรือการสร้างคูน้ำแยกจากคลองผดุงกรุงเกษม โอบล้อมรอบพื้นที่วัดทั้งหมด รวมทั้งการกำหนดตำแหน่งที่ตั้งและลักษณะของเขตพุทธาวาสและสังฆาวาส โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำให้เป็นวัดที่มีมหาสีมาเช่นเดียวกัน แต่ในแง่ของความแตกต่างนั้น ดูเหมือนจะมีเพียงสิ่งเดียว คือ แนวแกน ในขณะที่วัด โสภณสังฆาราม ให้แนวแกนตั้งเป็นแกนประธาน แต่ของวัดมกุฏกษัตริยารามกลับใช้แนวแกนจาก กล่าวคือในส่วนของเขตพุทธาวาสยังคงใช้องค์ประกอบของผังที่สำคัญ ๓ ประการ คือ พระวิหาร พระเจดีย์ และพระอุโบสถ โดยองค์ประกอบทั้งสามตั้งอยู่ในแนวกึ่งกลางของผัง มีพระวิหารอยู่ตอนหน้า ตอนท้ายพระวิหารซัดระเบียงคด โอบรอบพระเจดีย์ไว้ภายในเช่นกัน แต่ตัวพระอุโบสถกลับวางในทิศขวางกับตัวพระวิหาร ทำให้แนวแกนประธานกลายเป็นสองแนวตั้งฉากซึ่งกันและกัน สำหรับเขตมหาสีมานั้น ตำแหน่งแสดงเขตยังคงใช้มุมทั้งสี่ของกำแพงแก้วชั้นนอก แต่มีรูปแบบของมหาสีมาที่เปลี่ยนไปคือ ที่วัดมกุฏกษัตริยารามนี้ทำรูปสีมาแบบโปร่งเป็นที่หมาย

๓) รูปแบบ

พระวิหาร มีเค้าแบบเดียวกับพระวิหารวัดโสมนัสวิหาร ทั้งลักษณะผัง อาคาร และขนาด จะแตกต่างกันบ้างก็เป็นลักษณะขององค์ประกอบอาคาร พระวิหารนี้มีขนาดกว้างยาวประมาณ ๑๒ x ๒๒.๕ เมตร แบ่งเป็นเจ็ดห้อง (ไม่รวมพะไล) หน้าบันคงเป็นอย่างชนิดกระเท่เซร มีเครื่องลายของปูนปั้นปลายทำรูปหัวนาค ลายหน้าบันปั้นปูนประดับกระจกสี ตรงกลางทำเป็นรูปพระมหาพิชัยมงกุฏ ประดิษฐานบนพานแว่นฟ้า สองข้างพานมีฉัตรประกอบ โดยมีลายประกอบชนิดกระหนกก้านขด ช่องทางโต สำหรับพระประธานที่ประดิษฐานในพระวิหารนี้มีพระนามว่า พระพุทธวชิรมงกุฏ

ระเบียงคด ลักษณะของรูปแบบ มีการลดชั้นหลังคาตลอดจนขนาด ใกล้เคียงกับระเบียงคด วัดโสมนัสวิหาร โดยที่วัดมกุฏกษัตริยารามนี้ขนาดระเบียงคดมีความยาวแต่ละด้านประมาณ ๕๐ เมตร ผนังภายนอกก่อทึบ ภายในเปิดโล่งมีประตูเข้าออกตอนกึ่งกลางแต่ละด้าน สำหรับเสารับ ชายคาด้านในตั้งเป็นเสาลอยชนิดเสากลม บัวเสาทำเป็นบัวแบบคอริก แต่ไม่ประดับลาย मुखทางเข้าออกของระเบียงคดจะทำเป็นช่องคูหาแหลมแบบเดียวกับวัดโสมนัสวิหาร

พระอุโบสถ เป็นอาคารที่มีขนาดกว้างยาวประมาณ ๗.๓ x ๑๕ เมตร แบ่งเป็นห้าห้อง (ไม่รวมพะไล) มีพะไลซัดถึงกันโดยรอบ หน้าหลังด้านสกัดทำบันไดขึ้นลงสองข้าง รูปทรงอาคาร เป็นชนิดเดียวกับพระวิหารหากแต่มีขนาดเล็กกว่า องค์ประกอบต่าง ๆ ตลอดจนการลดชั้น และซ้อน ชั้นของตับหลังคาล้ำกับพระวิหารแทบทุกประการ นอกจากนี้กฎเกณฑ์การกำหนดลักษณะแบบ แพน และตำแหน่งขององค์ประกอบต่าง ๆ ก็ใช้ระบบเดียวกับข้อแตกต่างระหว่างพระอุโบสถ และพระวิหารของวัดโสมนัสวิหาร คือเสาพะไลใช้ชนิดเสาสีเหลี่ยม เฉพาะด้านสกัดใช้เสาเป็น จำนวนสี่ โดยมีเสากลางอยู่ในตำแหน่งศูนย์กลางอาคาร ระหว่างเสาก่อผนังกระเบียงกรุด้วยกระเบื้อง ปูเคลือบสีอย่างจีน ประตูทางข้างด้านหน้าต่างปั้นปูนเป็นลายแบบอย่างเทศเปิดทองประดับกระจก สีเช่นกัน โดยกลางยอดซุ้มปั้นรูปพระมหาพิชัยมงกุฏ มีฉัตรประกอบ มีอักษรเลข ๔ กำกับ เพื่อนั้น ถึงความหมายเฉพาะแห่งรัชกาลนั่นเอง ส่วนภายในอาคารทำเป็นห้อง โถงไม่มีเสาร่วมใน มีนุชบก ประดิษฐานพระพุทธรูปประธาน ผนังโดยรอบเขียนภาพจิตรกรรมเกี่ยวกับประวัติพระอัครสาวก ๑๑ องค์ ระหว่างกรอบหน้าต่างเขียนภาพประวัติพระอัครสาวิกาอีก ๘ องค์เช่นกัน ส่วนชอกบาน ประตูหน้าต่างเขียนเป็นรูปสิ่งต่าง ๆ ที่สงฆ์พึงปฏิบัติอันเนื่องในธรรมวินัย เช่น รูปต้นไม้ที่มีผลใหญ่ อันไม่ควรแก่การปानะ รูปสัตว์ที่มีเนื้ออันไม่ควรฉิน เป็นต้น ในส่วนของเครื่องบนหลังคานั้น คงแบบแผนหน้าบันชนิดกระเท่เซร เช่นเดียวกับพระวิหาร แต่ลายหน้าบันดูเหมือนจะเน้นลักษณะ ของระเบียงอย่างไทยมากกว่า โดยทำโครงลายซ้อนอยู่ภายในกรอบสองชั้น แบบเดียวกับลายหน้า บันพระวิหารวัดศรีเทพ คือตอนกลางทำรูปพระมหาพิชัยมงกุฏประดิษฐานบนพานมีฉัตรเครือ เถาเปลวประดับภายในกรอบสามเหลี่ยมแบบรักร้อยอีกชั้นหนึ่ง นอกสุดเป็นลายก้านขดช่องทางโต

และเฉพาะที่เครื่องถ่ายของนั้นการทอดเส้นและการสะบัดสะดุ้งของตัวถ้ำของคุณเป็นจริงจังกกว่า
พระวิหาร

พระอุโบสถนี้ตั้งอยู่บนฐานไพทียกพื้นเช่นเดียวกับพระอุโบสถวัดโสมนัสวิหาร มีสีมา
โปร่งซึ่งเป็นมหาสีมาชั้นในประดับตามมุมเบาะกึ่งกลางด้านทุกด้าน มีพนักกำแพงแก้วชกถึงกัน
ระยะของสีมันตริกนั้นมิขนาดใกล้เคียงกับวัดโสมนัสวิหาร แต่สุดเขตสีมันตริกด้านในซึ่งเป็น
เขตขัณฑสีมาชั้นในไม่มีใบสีมาแสดง คงจะละไว้ในฐานเข้าใจว่าขอบเขตของอาคารนั้นเองที่เป็น
เขตขัณฑสีมา

พระเจดีย์ ตั้งอยู่หลังพระวิหาร เป็นเจดีย์ทรงกลมแบบลังกา ฐานเป็นรูปสี่เหลี่ยมสูง ๖ คอก
มีวิหารคดล้อมรอบ สูง ๒๐ วา (๔๐ เมตร) ภายนอกเป็นเจดีย์สี่ขาว

ส่วนเขตสังฆาวาสนั้น แต่เดิมครั้งสมัยรัชกาลที่ ๔-๕ วางเขตสังฆาวาสวางขนานบซ้ายขวา
ของเขตพุทธาวาส (ด้านขวาเป็นหมู่คณะกุฏิสงฆ์ ส่วนด้านซ้ายเป็นกุฏิสำหรับพระสงฆ์กรรมฐาน)
เช่นเดียวกับวัดโสมนัสวิหาร แต่ปัจจุบันเขตสังฆาวาสวางขนานอยู่ด้านขวาของเขตพุทธาวาส แบ่ง
หมู่กุฏิเป็นคณะ ๓ คณะ คือ หน้า กลาง และท้าย

๓.๓.๖ วัดตรีทศเทพ

๑) ประวัติ

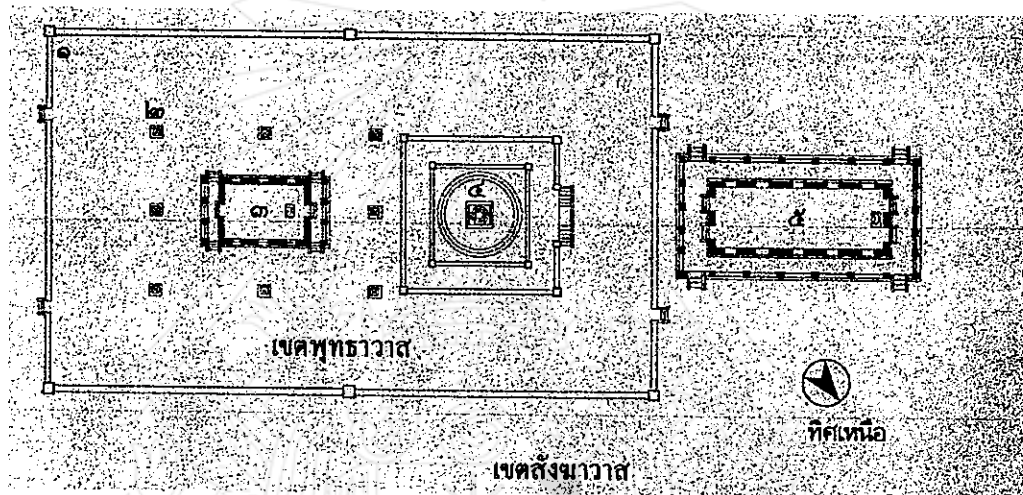
วัดตรีทศเทพ เป็นพระอารามหลวงชั้นโท ชนิดวรวิหาร ตั้งอยู่ที่แขวงบางขุนพรหม
เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร เป็นวัดที่สร้างในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
รัชกาลที่ ๔ โดยเจ้านาย ๓ พระองค์ พระองค์แรกที่ทรงดำริสร้างวัดนี้ คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมหมื่นวิษณุวณานิภาธร พระราชโอรสในรัชกาลที่ ๔ แต่สิ้นพระชนม์เสียก่อน รัชกาลที่ ๔
จึงโปรดให้ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส ซึ่งเป็นพระเชษฐาร่วมพระมารดา
กับ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นวิษณุวณานิภาธร อำนวยการสร้างวัดต่อ แต่การยังไม่ทันสำเร็จ
ก็สิ้นพระชนม์อีก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยา
ราชสงครามเป็นแม่กองสร้างต่อจนสำเร็จ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๐^{๔๕} ได้พระราชทานนามว่า วัดตรีทศเทพ
อันหมายถึงวัดที่เจ้านายสามพระองค์ทรงสร้าง อีกทั้งได้ทรงประกาศเขตวิสุงคามสีมาวัดตรีทศเทพ
ไว้ความว่า

ว่าที่เขตรวัดตรีทศเทพ ด้านตะวันออกตั้งแต่มุมออกเหนือ มาถึงมุมออกใต้
กว้าง ๓ เส้น ๕ วา ด้านใต้แต่มุมออกใต้ มาถึงมุมตกใต้ ยาว ๔ เส้น ด้านตะวันตกแต่

^{๔๕} กรมศิลปากร, เรื่องพระปฐมเจดีย์, (พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดคิพพร, ๒๕๐๖),
หน้า ๑๕๓-๑๕๔.

มุดกได้ มาถึงมุดกเหนือ กว้าง ๓ เส้น ๕ วา ด้านเหนือแต่่มุดกเหนือ มาถึงมุดก
ออกเหนือบรรจบที่เก่า ยาว ๔ เส้น ที่กำหนดเท่านี้ ทรงพระราชอุทิศถวายให้เป็นที่
วิสุคามสีมา ยกเป็นแผนกหนึ่งต่างหากจากพระราชอาณาเขตร เป็นที่วิเศษสำหรับ
พระสงฆ์มาตาคาจารุทิศทั้ง ๔ อาศัยรอยใช้สังฆกรรมมีอุโบสถกรรมเป็นคัน
พระราชทานแต่ ณ วัน ๔ ๑ ๘ ค่ำ ปีมโรง นักษัตร สัมฤทธิศก พุทธศัสนกาล
๒๔๑๑ พรรษา เป็นวันที่ ๖๒๕๑ ในรัชกาลปัจจุบันนี้^{๕๖}

๒) แผนผัง

ภาพที่ ๖ แผนผังวัดตรีศกเทพ

ที่มา : สมคิด จิระทัศนกุล, รูปแบบพระอุโบสถและพระวิหารในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัว, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๔๗.

คำอธิบายภาพที่ ๖ : ๑. แนวกำแพงไฟที่ ๒. นิมิตของขันฑสีมา ๓. พระอุโบสถ
๔. พระเจดีย์ ๕. พระวิหาร

แผนผังวัดตรีศกเทพหันหน้าวัดไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ เขตพุทธาวาสมีการออกแบบ
ผังบนแนวแกนตั้งแนวเดียวกันได้อย่างน่าสนใจ โดยมีองค์ประกอบที่สำคัญ คือ พระอุโบสถ
พระเจดีย์ และพระวิหาร ที่ตั้งเรียงต่อกันไปตามลำดับ โดยยกเป็นพื้นไฟที่ให้สูงและมีขนาดกว้าง
ใหญ่ บนพื้นไฟที่จะตั้งเฉพาะแต่พระอุโบสถและพระเจดีย์ ส่วนพระวิหารนั้นตั้งอยู่ด้านหลังใน
ระดับพื้นปกติ พระอุโบสถอยู่ภายใต้เขตวงล้อมของแนวสีมา มีฐานแบบลอยตัวตั้งรับเสมา

^{๕๖}จดหมายเหตุ ร.๔, เลขที่ ๔๔, วัดตรีศกเทพ, หอสมุดแห่งชาติ (สมุดย่อ).

หินแกรนิตชนิดแท่งสี่เหลี่ยมที่ตำแหน่งทิศทั้งแปด โดยไม่มีแนวกำแพงแก้วซัดต่อกัน ด้วยขอบ
ไพทีได้ทำผนังกำแพงล้อมโดยรอบไว้ก่อนแล้ว ตัวผนังกรุด้วยกระเบื้องเคลือบแบบลูกกรง

๓) รูปแบบ

พระวิหาร เป็นอาคารที่มีขนาดกว้างยาวประมาณ ๖.๕ x ๑๗.๕ เมตร (ไม่รวมพะไล)
หลังคาทำเป็นแบบมุขลดที่มีดับหลังคาซ้อนกัน ๓ ชั้น มุขลดนั้นก่อหน้าบันขึ้นมาเสมอกับแนวเสา
พะไลด้านหุ้มกลอง ทำให้รูปทรงอาคารเปลี่ยนไป คือไม่เป็นปีกนกคลุมพะไลเหมือนกับ
พระอุโบสถ พระวิหาร วัดโสมนัสวิหาร พะไลหน้าจึงดูคล้ายกับเป็นเฉลียงไปโดยปริยาย ดังนั้น
เสาพะไลที่ตั้งจึงต้องทำสะพานคอสองเชื่อมต่อถึงกันเพื่อให้เกิดเป็นพื้นผนังได้หน้าบันก่อนทำคิ้ว
บัวแยกให้เห็นเป็นแนว ตรงกลางหน้าบันทำลวดลายปูนปั้นประดับด้วยรูปพระมหาพิชัยมงกุฏ
มีฉัตรประกอบ ส่วนบนทำเป็นโครงกรอบรูปทรงสามเหลี่ยม ๒ ชั้น มีลายก้านขดประกอบ แต่ใช้ใบ
และดอกอย่างเทศ ตรงหน้าบันจะยื่นไซราหน้าจั่วเล็กน้อย มีเครื่องประดับหลังคาเป็นปูนปั้นแบบ
รอยระกา ตัวช่อฟ้าและหางหงส์ปั้นเป็นรูปหัวนาค ส่วนใบระกาปั้นเป็นครีป ๆ เลียนแบบใบระกา
เครื่องไม้ พะไลนั้นทำเป็นทางเดินด้านข้างกว้างประมาณ ๒ เมตร ส่วนด้านหน้าหลังกว้างประมาณ
๒.๖ เมตร เสาพะไลเป็นเสาสี่เหลี่ยม มีผนังกำแพงกระเบื้องเคลือบจีน ฐานพะไลใช้แบบฐาน
ปัทม์ มีบันไดทางขึ้นด้านข้างด้านละ ๒ ชุด สำหรับอาคารไม่ได้ทำฐานรองรับ มีประตูทางเข้าด้าน
หุ้มกลองด้านละ ๒ ช่อง แต่ละช่องทำปูนปั้นประดับเป็นกรอบหุ้มลักษณะเดียวกับหน้าต่าง
ลายดอก และใบเป็นลายแบบเทศ ยอดซุ้มตรงกลางปั้นรูปพระพิชัยมหาราชมงกุฏประดิษฐานบนพาน
แว่นฟ้า มีฉัตรประกอบทั้ง ๒ ข้าง สำหรับภายในพระวิหารนั้นคอนท้ายทำฐานชุกชีประดิษฐาน
พระพุทธรูปประธานปางมารวิชัย ผนังและฝ้าเพดานไม่มีภาพเขียนจิตรกรรมใดๆ

พระอุโบสถ เป็นพระอุโบสถขนาดเล็ก กว้าง ๑๑ สอก ๑ คืบ ยาว ๗ วา ๒ สอก สูงตั้งแต่พื้น
ถึงเพดานพระอุโบสถ ๓ วา ๑ คืบ ๑ นิ้ว พระประธานเป็นพระพุทธรูปปางสมาธิ หล่อด้วยโลหะ
ขนาดหน้าพระเพลา ๒ สอก ๑๒ นิ้ว สูง ๒ สอก ๒๐ นิ้ว

พระเจดีย์ ตั้งอยู่หลังพระอุโบสถ เป็นเจดีย์ทรงกลมแบบลังกา ฐานสี่เหลี่ยม กว้างด้านละ ๘ วา
๑ สอก ๑๒ นิ้ว สูง ๑๖ วา ๓ สอก ภายนอกเป็นเจดีย์สี่ขาว

ส่วนเขตสังฆาวาสนั้น วางอยู่ด้านขวาของเขตพุทธาวาส ภูเขื่อนเป็นที่พำนักของพระภิกษุ
สงฆ์มีหมู่กุฏิเพียงคณะเดียว เนื่องเป็นวัดขนาดเล็ก มีพระภิกษุจำนวนไม่มากนัก

สรุป วัดที่รัชกาลที่ ๔ ทรงสร้างมี ๖ วัด ได้แก่ วัดบรมนิวาส วัดโสมนัสวิหาร วัดปทุมวนาราม
วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม วัดมกุฏกษัตริยาราม และวัดตรีทศเทพ ส่วนการสร้างวัดใน
รัชกาลที่ ๔ นั้น กล่าวได้ว่าเป็นการผสมผสานระหว่างคตินิยมทั้ง ๒ แบบ คือ วัดพุทธเจดีย์และวัด

อนุสาวรีย์เข้าด้วยกัน หรือรวมวัดทั้ง ๒ แบบเป็นวัดเดียวกัน กล่าวคือ สร้างวัดพุทธเจดีย์ พระราชทานอุทิศเป็นอนุสาวรีย์แก่บุคคลต่างๆ ตามพระราชประสงค์

การสร้างวัดในสมัยรัชกาลที่ ๔ มีรูปแบบในการสร้างวัด ๔ แบบ คือ ๑) แบบคู่ขนาน คือ วางเขตพุทธาวาสไว้ตรงกลาง เขตสังฆาวาสขนานสองข้าง ๒) แบบซ้ายขวา คือ วางเขตพุทธาวาสไว้ด้านหนึ่ง เขตสังฆาวาสไว้อีกด้านหนึ่งเรียกว่า ซ้ายขวา หรือตะวันออกตะวันตกก็ได้ ๓) แบบหน้าหลัง คือ วางเขตพุทธาวาสไว้ด้านหน้า เขตสังฆาวาสไว้ด้านหลัง และ ๔) แบบครึ่งวงกลม คือ วางเขตพุทธาวาสไว้ตรงกลาง เขตสังฆาวาสโอบล้อมเป็นครึ่งวงกลม

ส่วนรูปแบบเขตพุทธาวาส มี ๔ แบบ คือ ๑) วางพระวิหารไว้หน้าพระเจดีย์ และพระอุโบสถ ๒) วางพระอุโบสถไว้หน้าพระเจดีย์ และพระวิหาร ๓) วางพระวิหารไว้หน้าพระเจดีย์ โดยไม่มีพระอุโบสถ และ ๔) วางพระวิหารไว้หน้าพระเจดีย์ และพระอุโบสถ ต่อด้วยทับเกษตร พระศรีมหาโพธิ์

บทที่ ๔

พระราชดำริเกี่ยวกับการสร้างวัด

ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔

๔.๑ การสร้างวัดของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ มีพระราชดำริว่า เมื่อครั้ง รัชกาลที่ ๓ ได้ทรงสร้างและปฏิสังขรณ์วัดพอกำลึงบ้านเมืองอยู่แล้ว จึงทรงสร้างเพิ่มเติมเพียงไม่กี่ แห่ง พระอารามหลวงซึ่งสร้างขึ้นในรัชกาลนี้ได้แก่ วัดบรมนิวาส วัดโสมนัสวิหาร วัดปทุมวนา ราม วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม วัดมกุฏกษัตริยาราม และวัดตรีทศเทพ นอกจากนั้นแล้ว พระองค์ยังโปรดให้สร้างพระเจดีย์ภูเขาทองและพระสมุทรเจดีย์ ซึ่งสร้างค้างมาจากรัชกาลที่ ๓ และทรงโปรดให้บูรณะพระปฐมเจดีย์โดยทรงออกแบบทำเป็นพระมหาสถูปใหม่ก่อหุ้มองค์เดิมไว้ ภายใน วัดอื่น ๆ ซึ่งพระองค์โปรดให้บูรณปฏิสังขรณ์ ได้แก่ วัดบวรนิเวศวิหาร วัดชัยพฤกษ์มาลา วัดมหาพฤฒาราม วัดบุปผาราม และวัดราชผาติการาม เป็นต้น เป็นที่น่าสังเกตว่าในสมัยนี้ บทบาท ของเจ้านายในราชวงศ์และขุนนางต่าง ๆ ในการสร้างบูรณปฏิสังขรณ์วัด ได้ลดลงอย่างมากด้วย

เมื่อครั้งพระองค์ยังทรงผนวชเป็นพระภิกษุในสมัยรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระจอม เก้าเจ้าอยู่หัว ทรงเล่าเรียนรอบรู้พระไตรปิฎกแตกฉาน และได้ทรงพิจารณาความในคัมภีร์ต่าง ๆ ซึ่งอยู่ในพระไตรปิฎก เห็นว่าเป็นหนังสือซึ่งพระโบราณจารย์ทั้งหลายแต่งตามอัธโนมติ ชับซ้อน กันมาหลายยุคหลายคราว ความที่แตกต่างกันก็มีมาก จึงทรงวินิจฉัยเลือกแต่ที่เห็นว่าถูกต้องตาม หลักฐานแห่งธรรมวินัย และทรงประพาดตามลัทธินั้น จึงเกิดลัทธิธรรมยุติกขึ้น และแพร่หลายสืบ มาจนถึงทุกวันนี้

การสร้างวัด หรือพระอารามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีคตินิยม คล้ายกันกับที่เกิดมีและเป็นไป ในรัชกาลที่ ๓ แต่แนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ นั้นเป็นคติโดยเฉพาะรูปแบบและการลำดับตำแหน่งพระอุโบสถ อันเป็นขนบนิยมที่นำ รูปแบบประเพณีโบราณกลับนำมาใช้ ดังความว่า

เรื่องนี้ดูเหมือนทุลกระหม่อมจะได้เอาเป็นธุระสอดส่องมาก สังเกตดูวัดที่ ทรงสร้างใหม่หลายวัด ดูทรงสร้างอย่างถอยหลังเข้าคลอง คือวัดบรมนิวาส เป็นวัด แรก มีพระอุโบสถ เป็นประธานอยู่หน้าพระเจดีย์อย่าง “วัดสมัยใหม่” ในกรุง

ศรีอยุธยา ต่อมาถึงวัดมกุฏกษัตริย์ วัดโสมนัสวิหาร มีวิหารเป็นประธานอยู่หน้า ทำพระอุโบสถย่อมกว่าวิหารไว้ข้างด้านหลังพระเจดีย์ วัดปทุมวันก็เช่นนั้น เป็นเหตุ พระอุโบสถอยู่หน้าวิหารอยู่ด้านหลัง ใช้แบบถอยหลังขึ้นไปอย่างสมัยสุโขทัย ถึงวัดราชประดิษฐ์มีแต่พระเจดีย์กับวิหาร ไม่มีพระอุโบสถทีเดียว ย้อนขึ้นไปถึงชั้นแบบเดิม เพราะทรงแก้ไขเรื่องทำสังฆกรรมให้สะดวกได้ด้วย ผูกเป็นมหาสีมา ทั้งวัดมกุฏฯ วัดโสมนัสฯ และวัดราชประดิษฐ์

๔.๑.๑ แผนผังการสร้างวัด

๑. เขตพุทธาวาส หมายถึง เขตบริเวณส่วนที่สำคัญที่สุดของวัดที่ถูกกำหนดไว้เป็นพื้นที่สำหรับพระสงฆ์ใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ได้แก่ พระเจดีย์ พระอุโบสถ พระวิหาร ศาลาต่าง ๆ หอระฆัง เป็นต้น

ในสมัยรัชกาลที่ ๔ บทบาทของพระวิหารได้ปรากฏเด่นชัดขึ้นกว่าในรัชกาลก่อน ไม่ว่าจะ เป็นขนาดหรือตำแหน่งอาคาร โดยเฉพาะวัดที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างขึ้น ด้วยแล้ว พระวิหารกลายเป็นอาคารสำคัญที่จะขาดเสียมิได้ในแผนผังเขตพุทธาวาส (ยกเว้นวัดบรมนิวาส เนื่องจากพระองค์ทรงสถาปนาขึ้นใหม่ขณะยังทรงผนวชเป็นพระภิกษุในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว) ขณะเดียวกันบทบาทของพระเจดีย์ในการที่จะใช้เป็นหลักประธานของแนวแกนของวัด ได้กลับมามีความหมายขึ้นอีกครั้งหนึ่งพร้อม ๆ กับการลดความสำคัญของพระอุโบสถลง อย่างไรก็ตามที่ตลอดทั้งรัชกาลของพระองค์ องค์ประกอบทั้งสามนี้ ก็ยังคงมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ในเชิงของรูปแบบแผนผังในหลายลักษณะ ดังจะแยกออกเป็นลักษณะหลัก ๆ ดังนี้

๑. แนวแกนเดี่ยว หมายถึง การออกแบบให้ผังทั้งบริเวณมีแกนประธานเพียงแนวแกนตั้งแกนเดี่ยว โดยองค์ประกอบที่สำคัญทั้งหมดของผังวางเรียงอยู่บนแนวแกนนี้ ซึ่งความแตกต่างและความหมายของผังประเภทนี้จะขึ้นอยู่กับตำแหน่งและประเภทของอาคาร มีลักษณะแตกต่างกันออกไป ๒ ประเภท คือ

๑.๑ ผังแบบใหญ่ ได้แก่ ผังที่มีองค์ประกอบสำคัญ คือ พระอุโบสถ พระวิหาร และพระเจดีย์ ประกอบกันขึ้นบนแกน ๆ เดียว ผังลักษณะนี้เป็นวัดที่ทรงสร้าง ๖ วัด ซึ่งแยกออกได้ ๒ ลักษณะ คือ พระอุโบสถอยู่ส่วนหน้าแนวแกน หมายถึง ผังที่มีพระอุโบสถตั้งอยู่ในตำแหน่งส่วนหน้าพระเจดีย์ โดยมีพระวิหารต่อทางส่วนท้ายถัดจากเจดีย์ออกไป เช่น ผังวัดปทุมวนาราม

^๑สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ฐานสมเด็จ เล่ม ๑๘, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๒๖), หน้า ๑๔๖.

วัดตรีทศเทพ วัดเสนาสนาราม เป็นต้น และพระวิหารอยู่ส่วนหน้าแนวแกน หมายถึง ผังที่มีพระวิหารตั้งอยู่ในตำแหน่งส่วนหน้าของพระเจดีย์ โดยมีพระอุโบสถต่อทางส่วนหลังพระเจดีย์ เช่น ผังวัดโสมนัสวิหาร วัดมกุฏกษัตริยาราม เป็นต้น

๑.๒ ผังแบบเล็ก ได้แก่ ผังที่มีองค์ประกอบสำคัญเพียงสองอย่างประกอบกันขึ้นบนแนวแกนเดียว ซึ่งผังชนิดนี้แยกออกได้เป็น ๒ ลักษณะเช่นกัน คือ พระอุโบสถอยู่ส่วนหน้าพระเจดีย์ หมายถึง ผังที่มีเพียงพระอุโบสถและพระเจดีย์ ปรากฏอยู่บนแนวแกนประธานเท่านั้น เช่น ผังวัดบรมนิวาส เป็นต้น และพระวิหารอยู่ส่วนหน้าพระเจดีย์ หมายถึง ผังที่มีเพียงพระวิหารและพระเจดีย์ปรากฏบนแนวแกนประธานเท่านั้น เช่น ผังวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม เป็นต้น

๒. แนวแกนคู่ หมายถึง การออกแบบให้ผังทั้งบริเวณปรากฏแนวแกนหลักขึ้นสองแนวขนานเคียงกัน โดยสร้างองค์ประกอบสำคัญซึ่งปกติมักจะเป็นพระอุโบสถ และพระวิหารแยกไปวางลงในแต่ละแนวแกนดังกล่าว การออกแบบเช่นนี้ก็เพื่อให้องค์ประกอบทั้งสองมีความหมายและความสำคัญเท่ากัน ได้แก่ ผังวัดสุวรรณดาราราม

๓. แนวขนานสามแกน หมายถึง การออกแบบให้ผังทั้งบริเวณปรากฏแนวแกนหลักขึ้นสามแนวขนานเคียงกัน โดยมีองค์ประกอบสำคัญปรากฏบนแต่ละแนวแกนนั้น การออกแบบดังกล่าวนี้เพื่อให้องค์ประกอบแต่ละอย่างบนแนวแกนทั้งสามมีความหมายและความสำคัญทัดเทียมกัน ได้แก่ ผังวัดมหาพฤฒาราม ซึ่งแกนทั้งสามประกอบด้วยลักษณะดังนี้ แนวแกนแรกเป็นพระอุโบสถ แนวแกนกลางเป็นพระปรารักษ์สี่องค์ และแนวแกนสุดท้ายเป็นพระวิหาร

๔. แนวแกนฉาก หมายถึง การออกแบบให้ผังทั้งบริเวณปรากฏแนวแกนหลักขึ้นสองแนวตั้งฉากซึ่งกันและกัน เพื่อให้องค์ประกอบตัวใดตัวหนึ่งบนแนวแกนใดแนวแกนหนึ่งมีความสำคัญเด่นขึ้น หรือเพื่อให้องค์ประกอบรวมทั้งผังมีความเด่นเทียมกัน เช่น ผังวัดมกุฏกษัตริยาราม วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นต้น

นอกจากนี้แล้วยังปรากฏว่าได้มีการนำดินโพธิ์ เข้ามาร่วมบนแนวแกนหลักเหล่านี้ด้วยอย่างตั้งใจในลักษณะต่าง ๆ กัน แม้ว่าจะวางอยู่นอกแนวกำแพงแก้วหรือนอกแนวเขตพุทธาวาสก็ตาม เช่น อยู่ท้ายแนวแกน อาทิ วัดปฐมวหาราม วัดโสมนัสวิหาร อยู่หน้าแนวแกน อาทิ วัดบรมนิวาส

๒. เขตสังฆาวาส หมายถึง เขตบริเวณพื้นที่ส่วนหนึ่งของวัดที่กำหนดไว้ให้เป็นที่อยู่อาศัยของพระภิกษุสงฆ์ ได้แก่ กุฏิ กัปปียกุฏิ หอฉัน วัจจกุฏิ ห้องสรงน้ำ เป็นต้น

เขตสังฆาวาสนั้น กุฏิถือเป็นอาคารหลักที่สำคัญที่สุด โดยมีอาคารอื่น ๆ เป็นส่วนประกอบร่วมวัดขนาดใหญ่มักแบ่งเขตสังฆาวาสเป็นคณะต่าง ๆ ตามขนาดจำนวนของพระสงฆ์และองค์ประกอบย่อย เช่น กุฏิ กัปปียกุฏิ หอฉัน วัจจกุฏิ เป็นต้น

ในสมัยพุทธกาล ที่พักของภิกษุสงฆ์อาศัย โคนต้นไม้เป็นหลัก ต่อมาพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ใช้เครื่องมุงหลังคาได้ ๕ ชนิด คือ อิฐ ศิลา ปูนขาว หญา ใบไม้^๒ เมื่อมีผู้ศรัทธาสร้างกุฏิถวาย พระพุทธองค์ทรงประกาศให้รับและอุทิศถวายเป็นจาคูททิสสงฆ์^๓ อันหมายถึง ให้กุฏินั้นสามารถเอื้อประโยชน์แก่ภิกษุสงฆ์อื่นที่มาจากทิศทั้งสี่ใช้เป็นเสนาสนะแห่งนั้นได้ด้วย นอกจากนี้ พระพุทธองค์ยังได้ทรงกำหนดขนาดของกุฏิขึ้นให้พระภิกษุพึงใช้ยึดถือปฏิบัติ คือ

ภิกษุจะให้ทำกุฏิ อันหาเจ้าของมิได้เฉพาะตนเอง ด้วยอาการขอเอาเอง พึงทำให้ได้ประมาณ... โดยยาว ๑๒ คืบ โดยกว้าง ๗ คืบ ด้วยคืบพระสุคตในร่วมใน (ยาวประมาณ ๓ เมตร กว้างประมาณ ๑.๗๕ เมตร)^๔

สำหรับกุฏิโดยทั่วไปมีการจัดวางออกเป็น ๔ แบบ คือ ๑) แบบกระจาย หมายถึง การแยกกุฏิออกเป็นหลังเดี่ยวโคด ๆ ๒) แบบแถว หมายถึง กุฏิที่ปลูกเรียงกันเป็นแนวยาวแนวเดียวตลอด อาจวกหักเป็นแนวฉากตามสภาพของพื้นที่ที่จำกัด ๓) แบบขนาน หมายถึง กุฏิที่ปลูกเรียงกันเป็นแนวยาว ๒ แถว ขนานกัน มีชานเป็นตัวเชื่อมกลาง ๔) แบบกลุ่ม หมายถึง การจัดหมู่กุฏิล้อมเป็นบริเวณรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีชานเชื่อมต่อกันสำหรับเป็นที่ใช้สอยร่วมกัน

๔.๑.๒ รูปแบบการสร้างวัด

วัดที่รัชกาลที่ ๔ ทรงสร้างนั้น พระองค์ท่านให้ความสำคัญต่อพระเจดีย์อย่างมาก เมื่อสร้างพระอุโบสถแล้วจะสร้างพระเจดีย์ต่อเนื่องและมีระเบียงคดล้อมเป็นขอบเขต ส่วนพระเจดีย์นิยมให้สร้างเจดีย์ทรงกลมที่เรียกว่า ทรงลังกา เพราะในขณะนั้นได้ส่งสมณทูตไปยังลังกา ดังนั้นพระเจดีย์หรือสถูปทรงกลมจึงพบอยู่ทุกวัดที่สร้างขึ้นใหม่ เช่น วัดบรมนิวาส วัดปทุมวนาราม วัดศรีทศเทพ วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม วัดโสมนัสวิหาร และวัดมกุฏกษัตริยาราม

ส่วนพระอุโบสถและพระวิหาร นิยมสร้างให้มีขนาดเล็ก ตรงกลางหน้าบันประดับเป็นภาพมหามงกุฎมีฉัตรกระหนาบสองข้างเสมอ ส่วนลวดลายที่ประดับโดยรอบนิยมตกแต่งลายก้านขดลายเทพพนม แบบไทยประเพณี ที่หลังคาประดับช่อฟ้า ใบระกา และหางหงส์ เช่น วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม วัดบรมนิวาส วัดศรีทศเทพ กับหลังคาที่มีลักษณะหลังคา หน้าบัน ก่ออิฐถือปูน

^๒ สุชีพ ปุญญานุภาพ, พระไตรปิฎกฉบับประชาชน, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๒๖๘.

^๓ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พุทธประวัติ เล่ม ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๒๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๑๒.

^๔ โชติ กัลยาณมิตร, สถาปัตยกรรมแบบไทยเดิม, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๕) หน้า ๕๑.

ที่เรียกว่าทรงกะเท่เชร และประดับส่วนข้อฟ้าหางหงส์เป็นรูปเศียรนาค ตกแต่งหน้าบันเป็นลายดอกไม้เครือเถาด้วยกระเบื้องเคลือบที่สั่งทำจากจีน บางวัดตกแต่งหัวเสาพระอุโบสถหรือพระวิหารด้วยลายใบไม้แบบตะวันตก เช่น วัดบรมนิวาส วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม วัดโสมนัสวิหาร และวัดมกุฏกษัตริยาราม และนิยมทำเสารับชายคาปีกนกรอบพระอุโบสถ หรือพระวิหาร มีทั้งเสาทรงกลม และทรงเหลี่ยมย่อมุม สำหรับวัสดุที่ใช้ที่ต่างไปจากเดิม เช่น ใช้หินอ่อนตกแต่งผนังพระอุโบสถและพระเจดีย์ เช่น วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม เป็นต้น

ในการวางรูปแบบของวัดที่รัชกาลที่ ๔ ทรงสร้าง มีรูปแบบเฉพาะรัชกาลที่ ๔ สามารถแบ่งออกได้ดังนี้

๑. แบบวางพระวิหารอยู่หน้าพระเจดีย์ พระอุโบสถ ได้แก่ วัดมกุฏกษัตริยาราม วัดโสมนัสวิหาร เป็นต้น

๒. แบบวางพระอุโบสถอยู่หน้าพระเจดีย์ พระวิหาร ได้แก่ วัดบรมนิวาส วัดปทุมวนาราม วัดตรีทศเทพ เป็นต้น

๓. แบบวางพระวิหารอยู่หน้าพระเจดีย์ ได้แก่ วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม เป็นต้น

๔.๑.๓ พระอุโบสถ

พระอุโบสถในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีรูปแบบ ๒ ประเภท ดังนี้

๑. พระอุโบสถแบบขนบนิยม

พระอุโบสถประเภทนี้มีรูปแบบที่ได้รับอิทธิพลสถาปัตยกรรมประเภทพระอุโบสถสมัยอยุธยาเข้ามาเป็นอย่างเสียเป็นส่วนใหญ่ กล่าวคือนิยมทำพื้นไพทีหนุนขึ้นให้สูง ว่าจะเห็นได้จากขนบนิยมเดิมมีที่วัดวิหารทอง วัดวงษ์ทองในพระนครศรีอยุธยา เป็นต้น ตัวอุโบสถ กำหนดทรงเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ตั้งขึ้นบนย่านกลางไพที ด้านสกัดหน้าและหลังอุโบสถต่อเป็นมุขเด็จยื่นออกมา โดยตั้งเสาเหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสองขึ้นคู่หนึ่งรับส่วนหลังคามุขเด็จ ทางด้านข้างทั้งสองด้าน ก่อเสาเหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสองขึ้นเป็นเสาราย ขนานไปตามยาวของตัวอุโบสถ เพื่อรับหลังคาปีกนกทั้งสองด้าน หลังคาพระอุโบสถทำเป็นชั้นลดหน้าและหลังด้านละ ๒ ชั้น ส่วนหลังคาคลุมตัวประธานทำซ้อนกันถึง ๔ ชั้น ด้านสกัดหัวและท้ายพระอุโบสถ เจาะประตูด้านละคู่หนึ่ง ด้านข้างเจาะช่องหน้าต่างประจำห้อง ๆ ละช่อง กรอบลู่หาช่องประตูและหน้าต่างปั้นเป็นลวดลายทรงมงกุฎปิดทองประดับกระจก

ส่วนที่เป็นหน้าบัน ทำพื้นเป็นเครื่องก่อปั้นปูนเป็นลวดลายกระหนกเครือวัลย์ มีพระราชนิพนธ์การประดับอยู่ตรงกลาง ลวดลายปั้นด้วยปูนนี้ลงรักปิดทองและปิดกระจกในส่วนพื้นกระบวนการตกแต่งเช่นนี้เป็นแบบพื้นกัลปหรือหันเข้าหา โบราณคดีแบบหนึ่ง ส่วนที่เป็นกรอบหน้าบัน ทำด้วยไม้จำหลักเป็นข้อฟ้า ถ้ายอง นาคสะดุ้ง ไบระกา และหางหงส์ ทารักประดับกระจก

สี่เหลี่ยม และที่ริมเสา मुखเด็จ และใต้กระงังฐานพระรับหน้าบันของ मुखเด็จ มักทำสลักไม้เป็น ลวดลายพื้นโปร่ง รูปสาหร่ายและรวงผึ้งปิดทองติดกระจกประดับเป็นส่วนประกอบประจำอยู่ด้วย

ส่วนเครื่องมุงหลังคาพระอุโบสถประเภทนี้ มักมุงด้วยกระเบื้องดินเผาเคลือบสีเหลืองล้วน และเป็นกระเบื้องแบบกาบไผ่และกระเบื้องกะนู ติดหางกระเบื้องปิดชายกระเบื้องตัวล่างอยู่พร้อม คล้ายกับเครื่องมุงพระอุโบสถในสมัยอยุธยาตอนปลาย

และสิ่งที่ควรสังเกตเป็นสำคัญประการหนึ่ง โดยเฉพาะพระอุโบสถประเภทนี้ก็คือเป็น พระอุโบสถที่มักทำขนาดไม่สูงใหญ่เสมอพระอุโบสถที่มีมาแต่ในรัชกาลก่อน ๆ ดังความว่า

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชปรารภว่าการสร้างวัด วาอารามขนาดสูงใหญ่และกว้างขวางมากนั้นเป็นเกียรติศักดิ์สำหรับเฉพาะตัว ผู้สร้าง ครั้นสิ้นบุญท่านผู้สร้างแล้ว จะตกเป็นภาระหนักแก่ลูกหลานซึ่งจะต้องรับ เป็นธุระในการบูรณปฏิสังขรณ์สืบไป ถ้าลูกหลานพอมีกำลังแลทุนทรัพย์สนับสนุน ทำการได้ก็พอเอาตัวรอดไป แต่ถ้าไม่มีกำลังและทุนรอนก็จะพลอยเป็นทุกข์เป็น ขากลำบากเปล่า^๔

พระอุโบสถแบบชนบทนิยมตามที่กล่าวนี้ ได้แก่ วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม วัดปทุมวนาราม วัดบรมนิวาส ฯลฯ

๒. พระอุโบสถแบบนอกอย่าง

พระอุโบสถแบบนอกอย่าง หรือแบบพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว เป็นแบบที่ได้รับความนิยมและปรับปรุงจากแบบพระอุโบสถนอกอย่าง ที่เป็นแบบพระราช นิยมในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่มีลักษณะและส่วนปลีกย่อยแตกต่างออกไปกว่า หลายประการด้วยกัน

พระอุโบสถแบบนอกอย่าง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้รับการ สร้างขึ้นบนไพทียกพื้นสูง มีเฉลียงหน้าและหลังพร้อมด้วยระเบียงเดินได้รอบภายนอก ตัวอุโบสถ ริมนอกเฉลียงและระเบียงก่อเสารายเป็นเสากลม ซึ่งต่างกว่าอุโบสถในรัชกาลที่ ๓ ที่ก่อเป็นเสา เหลี่ยม ตัวพระอุโบสถเป็นอาคารทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า เจาะประตูด้านหน้าและด้านหลังละ ๒ ช่อง ด้านข้างตัวอาคารเจาะช่องหน้าต่างประจำห้อง ๆ ละ ๑ ช่อง ช่องหน้าต่างและประตูแต่ละช่องปั้น ปูนเป็นลวดลายดอกบัว ใบเทศ ลงรักปิดทองติดกระจกเป็นซุ้มคูหาทรงกระบอกกระงังอย่างเทศ บานประตูและบานหน้าต่างเขียนลวดปิดทองรดน้ำทุกช่อง

^๔คัดมาจากจารึก ท้ายระนา พระวิหารหลวง วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม กรุงเทพมหานคร

ส่วนที่เป็นเครื่องหลังคา ทำเป็นทรงกลม มีชั้นลดหน้าและหลังด้านละ ๒ ชั้น หลังคาคลุมตัวประธานทำซ้อนกันด้านละ ๓ ชั้น มีหลังคาพาไลคลุมเฉลียงด้านหน้าและหลังด้านละ ๒ ชั้น

อุโบสถแบบนอกอย่างนี้ ทำหน้าบันเป็นเครื่องก่อ แบบที่เรียกว่า กระเท่เซร ปั้นลวดลายด้วยปูนเป็นเครือเทศปิดทอง ประดับภาพพระราชลัญจกรประจำรัชกาล ในย่านกลางหน้าบันประจำอยู่ทั้งด้านหน้าและหลัง ส่วนที่เป็นกรอบหน้าบันประเภทนี้ ทำต่างกว่าหน้าบันประเภทเดียวกันที่ปรากฏในสมัยรัชกาลที่ ๓ คือ ทำปั้นปูนเป็นช่อฟ้าชนิดปากนก ลายอง นาคสะดุ้ง ใบระกา และหางหงส์ ประดับด้วยกระเบื้องถ้วยสีต่าง ๆ ขึ้นแทนเครื่องไม้ ที่เป็นแบบขนบนิยมมาแต่ก่อน พระอุโบสถแบบนอกอย่าง ได้แก่ วัดมกุฏกษัตริยาราม วัดโสมนัสวิหาร เป็นต้น

๔.๑.๔ สีม่า

การทำสังฆกรรม^๖ ของสงฆ์จำเป็นต้องอาศัยความพร้อมเพียงในการทำสังฆกรรมนั้นให้บริสุทธิ์และสมบูรณ์ถูกต้องไม่ต้องวิบัติ พระพุทธเจ้าจึงทรงกำหนดเป็นพุทธบัญญัติให้พระสงฆ์กำหนดเขตแดนขึ้นในเวลาที่จะกระทำสังฆกรรม โดยพระสงฆ์ทุกรูปต้องตั้งมากระทำอย่างพร้อมเพรียงกันในเขตแดนดังกล่าว ทั้งพระพุทธองค์ทรงกำหนดให้พระสงฆ์ทุกรูปไม่ละหัดบาป^๗ ซึ่งกันและกัน ในเวลาทำสังฆกรรมนั้น การกำหนดให้เป็นเขตแดนที่มีขอบเขต เรียกว่า สีม่า โดยพระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้กำหนดขนาดได้โดยมิให้มีขนาดสีมาสวมติเล็กเกินไปจนภิกษุจำนวน ๒๑ รูป นั่งหัดบาปถึงกัน ไม่ได้ และมีให้สมมติสีมามีขนาดใหญ่เกินกว่า ๓ โยชน์

^๖สังฆกรรม หมายถึง กิจที่พระสงฆ์ตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไปร่วมกันทำในเขตสีมามี ๔ ประการ คือ ๑) อปโลกนกรรม ได้แก่ กรรมที่ทำเพียงบอกในที่ประชุมสงฆ์ ไม่ต้องตั้งผู้ตัดหรือสวดอนุสาวนา เช่น การแจ้งลงพรหมทัณฑ์แก่ภิกษุ ๒) ผู้ตัดกรรม ได้แก่ กรรมที่ทำเพียงตั้งผู้ตัด โดยไม่ต้องสวดอนุสาวนา เช่น การลงอุโบสถ การปวารณา ๓) ผู้ตัดทุติยกรรม ได้แก่ กรรมที่ทำโดยตั้งผู้ตัดแล้วสวดอนุสาวนาหนึ่ง เช่น การสมมติสีมา การรับผ้ากฐิน ๔) ผู้ตัดจตุตถกรรม ได้แก่ กรรมที่ทำด้วยการตั้งผู้ตัดแล้วอนุสาวนา ๓ คน เช่น การอุปสมบท เป็นต้น

^๗หัดบาป หมายถึง บ่วงมือ คือ ที่ใกล้ตัวชั่วคราวหนึ่ง เขยียดแขนออกไปจับตัวอีกคนหนึ่ง ได้ระยะประมาณช่วง ๒ ศอกกับ ๑ คืบ โดยวัดจากส่วนสุดด้านหลังของผู้เขยียดมือออกไป ซึ่งในนัยนี้ทำให้นั่งห่างกันได้ไม่เกิน ๑ ศอก

^๘สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, วินัยมุข เล่ม ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๑๕.

(๓๐ ตารางกิโลเมตร) ในการแสดงที่หมายหรือแสดงเขตสීමານั้น ได้ทรงกำหนดให้ใช้วัดอุษนิคต่าง ๆ รวมได้ ๘ อย่าง^๕ คือ ภูเขาศิลา ป่าไม้ ต้นไม้ จอมปลวก หนทาง แม่น้ำ และน้ำ

สීමาแบ่งออกเป็น ๒ ชนิด^๖ คือ ๑) พัทธสීමา หมายถึง เขตที่สงฆ์กำหนดขึ้นเองเพื่อใช้ทำสังฆกรรม ซึ่งในการที่จะผูกพัทธสීමาได้นั้น ต้องได้รับการพระราชทานอุทิศถวายจากพระเจ้าแผ่นดิน ในอันที่จะยกให้เป็นสมบัติของพระพุทธศาสนา การยกให้นี้ถือเป็นดินแดนที่ตัดแยกออกจากเขตพระราชอาณาจักร ๒) วิสุคามสීමา หมายถึง เขตที่แยกต่างหากจากเขตบ้าน พระภิกษุสงฆ์จึงมีสิทธิ์ที่จะทำการใดๆ ได้ตามประสงค์ภายในเขตดังกล่าว ในการผูกพัทธสීමาทำได้ ๒ ลักษณะ ได้แก่ ซัดตพัณทรสීමา เป็นสීමาขนาดเล็กที่ผูกล้อมเฉพาะแต่พระอุโบสถ และมหาสීමา เป็นสීමาขนาดใหญ่ที่ผูกล้อมโดยรอบบริเวณวัด ส่วนอีกชนิดหนึ่งคือ อพัทธสීමา^๗ หมายถึงเขตชุมนุมสงฆ์ที่สงฆ์มิได้กำหนดขึ้นเอง ไม่มีการทำพิธีผูกเหมือนพัทธสීමาเป็นแต่เพียงกำหนดขึ้นเอง แบ่งเป็น ๓ ประเภท^๘ คือ ๑) ความสීමาหรือนิคมสීමา ได้แก่ เขตที่กำหนดด้วยบ้านที่ภิกษุเข้าไปอาศัยอยู่ ๒) สัตตพัณทรสීමา ได้แก่ เขตที่กำหนดด้วยป่าอันหาคนตั้งบ้านเรือนมิได้ ต้องห่างจากหมู่บ้าน ๘ อัพันทร (๔๕ วา) ๓) อุทกุกเขป ได้แก่ เขตชุมนุมทำสังฆกรรมที่กำหนดลงในแม่น้ำ ทะเล หรือแหล่งน้ำที่ขังตามธรรมชาติ ซึ่งสීමาประเภทนี้ ภิกษุสงฆ์สามารถใช้ทำสังฆกรรมได้เหมือนกับพัทธสීමาทุกอย่าง แต่ไม่ได้รับประโยชน์ในเรื่องไตรจีวร คือไม่สามารถปราศจากจีวรในเขตดังกล่าวได้

ในอรรถกถา^๙ ได้กำหนดสීමาขึ้นอีกประเภทหนึ่ง เรียกว่า มหาสීමา คือ สීමาขนาดใหญ่ที่ครอบสීමาเล็กภายในอีกชั้นหนึ่ง เพื่อให้เล็กลงขนาดของเขตพื้นที่สීමาในการทำสังฆกรรมได้สอดคล้องกับประเภทของสังฆกรรมนั้น ๆ ได้อย่างเหมาะสม และเพื่อป้องกันมิให้สීමาทั้งสอง

^๕ พระเทพเวที (ประยูรย์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร : คำนสุทธการพิมพ์, ๒๕๓๑), หน้า ๑๘๗.

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗๕.

^๗ แปลก สนธิรักษ์, “ฝั่งลูกนิมิต”, วารสารวัฒนธรรมไทย, ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๓ (พฤษภาคม ๒๕๐๖) : ๓๗.

^๘ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, วินัยมุข เล่ม ๓, อ้างแล้ว, หน้า ๑๕.

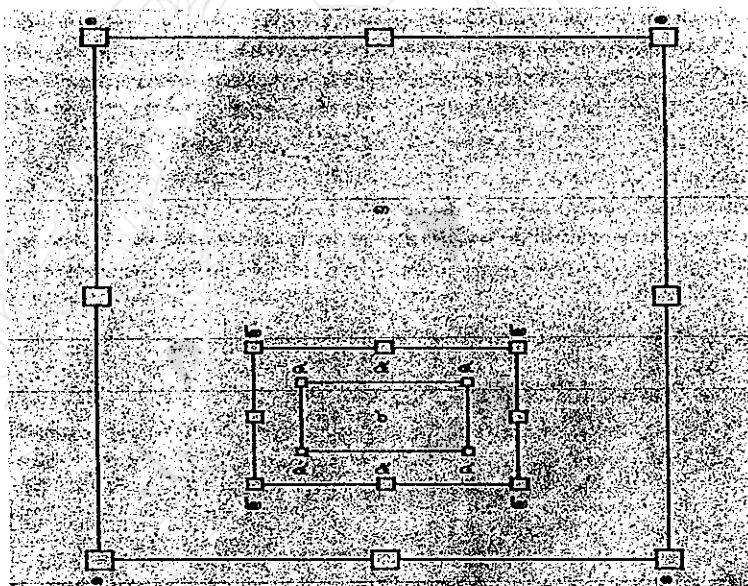
^๙ เรื่องเดียวกัน.

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน.

เขตสังกระ^{๓๓} กันอันจะทำให้สีมาทั้งสองต้องเป็นสีมาวิบัติ จึงมีตัวคั่นให้สีมาดังกล่าวแยกจากกัน ตัวคั่นนั้นก็คือ สีม้นตริก ดังนั้นสีม้นตริกจึงมีลักษณะเป็นบริเวณที่ล้อม โดยรอบสีมาเล็ก และสีมาเล็ก ๆ ที่อยู่ภายในสีมาขนาดใหญ่นี้มีชื่อเรียกเฉพาะว่า **ขันขสีมา**^{๓๔}

รัชกาลที่ ๔ ทรงเล็งเห็นว่าหากจะทำสังฆกรรมต่างลักษณะขึ้นพร้อมๆ กัน ในเวลาเดียวกัน ย่อมไม่สามารถใช้พระอุโบสถที่มีอยู่เพียงแห่งเดียวร่วมกระทำได้ จึงได้ทรงกำหนดให้มีสีมาเป็น ๒ ลักษณะ คือ มหาสีมา สีมาขนาดใหญ่ เพื่อให้ทุกพื้นที่ภายในเขตมหาสีมาสามารถเลือกทำสังฆกรรมได้ เช่น พระวิหาร ศาลาราย ศาลาการเปรียญ หรือแม้แต่กุฏิสงฆ์หากมหาสีมานั้นล้อมหมุดทั้งวัด และขันขสีมา สีมาขนาดเล็ก ได้แบ่งออกเป็น ๒ แบบ คือ ขันขสีมาขนาดใหญ่ หมายถึง สีมาที่กำหนดเขตไม่เฉพาะแต่ตัว โรงอุโบสถเท่านั้น แต่โอบล้อมบริเวณรอบ ๆ โรงอุโบสถให้กว้างออกไปพอประมาณ เพื่อให้สามารถประกอบสังฆกรรมภายนอกโรงอุโบสถได้ด้วยขันขสีมาแบบนี้ไม่ได้ทรงทำไว้ที่วัดที่ทรงสร้างขึ้นใหม่ แต่ทรงทำไว้ในวัดที่ทรงบูรณะ ได้แก่ วัดบวรนิเวศวิหาร ส่วนขันขสีมาขนาดเล็ก คือสีมาที่กำหนดขนาดเขตเฉพาะ โรงอุโบสถ

ภาพที่ ๗ แผนผังมหาสีมาตามแนวพระราชดำริในรัชกาลที่ ๔

ที่มา : สมคิด จิระทัศนกุล, รูปแบบพระอุโบสถและพระวิหารในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๔๗.

^{๓๓}สังกระ หมายถึง คานเกี่ยว เกี่ยวพันกัน

^{๓๔}พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, อ้างแล้ว, หน้า ๒๖.

คำอธิบายภาพที่ ๗ : ๑. นิมิตนอกของมหาสีมา ๒. นิมิตในของมหาสีมา ๓. มหาสีมา ๔. นิมิตชั้นมหาสีมา ๕. สีมันตริก ๖. ชั้นมหาสีมา คือ โรงอุโบสถ

ฉะนั้น วัดที่รัชกาลที่ ๔ ทรงสร้างจึงเป็นวัดที่มีสีมา ๒ ชั้นทั้งนั้น ยกเว้นวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม ซึ่งมีแต่มหาสีมาตลอดทั้งวัด จึงกล่าวได้ว่า ลักษณะพิเศษประการหนึ่งของวัดที่รัชกาลที่ ๔ ทรงสร้าง คือ มีมหาสีมา ๒ ชั้น

๔.๑.๕ นิมิต

นิมิต หมายถึง วัตถุที่ใช้บอกหมายเขตของสีมา ซึ่งการใช้นิมิตในการจำกัดเขตนั้น ไม่มีพุทธบัญญัติกำหนดไว้ว่าต้องใช้จำนวนเท่าใด เพียงแต่บอกว่ามิให้มีต่ำกว่า ๓ จุด ดังนั้นรูปแบบของผังที่จะทำสังฆกรรมจึงมีลักษณะตั้งแต่รูปทรงสามเหลี่ยมเป็นต้นไป ซึ่งในประเทศไทยกำหนดลักษณะของผังสีมาตั้งแต่สมัยทวารวดีลงมา ล้วนมีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าแทบทั้งสิ้น รวมทั้งตัวนิมิต ที่ใช้ใบเสมาแสดงตำแหน่งของนิมิต ก็กำหนดลงบนตำแหน่งที่ชัดเจนของทิศทั้งแปด

นิมิตที่ใช้กำหนดเขตสีมาแต่โบราณมักเป็นวัตถุที่อยู่ตามธรรมชาติ ส่วนใหญ่จะใช้ศิลา เพราะเป็นของหนักเคลื่อนย้ายยาก จากที่ลักษณะของหินศิลาที่ไม่มีรูปทรงตายตัว ต่อมาได้ถูกพัฒนาให้เป็นแผ่นศิลาขนาดใหญ่ปักลงในดิน ซึ่งด้วยลักษณะที่ทำแท่งหรือก้อนศิลาให้เป็นแผ่นปักแสดงที่หมายแห่งสีมา จึงเรียกหลักเขตนั้นว่า ใบสีมา หรือใบเสมา^๕

ในสมัยรัชกาลที่ ๔ คดีการใช้ใบสีมาเป็นเครื่องหมายบอกขอบเขตการทำสังฆกรรมได้สืบเนื่องตามแบบอย่างประเพณีนิยมสืบมาโดยใช้ใบสีมาแสดงตำแหน่งของนิมิตทั้งแปดทิศ การใช้รูปแบบมีทั้งยังใช้ลักษณะที่เป็นแผ่นแบนตั้งบนแท่นสูงหรือชนิดติดผนังอาคาร และการใช้แบบแท่งสี่เหลี่ยมจัตุรัส วัตถุที่ใช้แต่เดิมก็คงใช้หินแกรนิต แต่ในรัชกาลที่ ๔ นี้ได้เริ่มมีการนำหินอ่อนมาใช้เป็นใบสีมาด้วย นอกจากจะมีใบสีมาเป็นสิ่งที่แสดงตำแหน่งของนิมิตเฉพาะเขตอุโบสถแล้วในรัชกาลที่ ๔ ยังมีใบสีมาเป็นสิ่งที่แสดงตำแหน่งนิมิตของเขตมหาสีมาด้วย

ดังนั้น แบบแผนของใบสีมาจึงแบ่งออกเป็น ๒ ลักษณะ คือ ใบสีมาที่ทำเป็นแผ่นแบน มีขนาดความกว้างต่อความหนาค่อนข้างมาก บริเวณเอวเสมามีลักษณะคอค ข้างเสมาสลักเป็นรูปดอกไม้ และใบไม้อย่างเทศ วัสดุทำจากหินอ่อน เช่น ที่วัด โสมนัสวิหาร วัดบรมนิวาส เป็นต้น และแบบเป็นแท่ง คือ สีมาที่ทำเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีความกว้างหนาและสูงเหมือนกันทุกด้าน

^๕เสมา หมายถึง สิ่งซึ่งเป็นเครื่องหมายแสดงเขตพื้นที่ สำหรับทำสังฆกรรม ส่วนสีมา หมายถึง เขตพื้นที่สำหรับสงฆ์ทำสังฆกรรม

บริเวณเอวจะคอคเว้าทุกด้าน ใหญ่กว้าง วัสดุทำจากหินแกรนิต เช่น ที่วัดปทุมวนาราม วัดตรีศเทพ เป็นต้น

สรุป การสร้างวัดในรัชกาลที่ ๔ นั้น เป็นการผสมผสานระหว่างคตินิยมทั้ง ๒ แบบ คือ วัดพุทธเจดีย์และวัดอนุสาวรีย์เข้าด้วยกัน หรือรวมวัดทั้ง ๒ แบบเป็นวัดเดียวกัน กล่าวคือ สร้างวัดพุทธเจดีย์พระราชทานอุทิศเป็นอนุสาวรีย์แก่บุคคลต่าง ๆ ตามพระราชประสงค์ โดยมีรูปแบบการสร้างวัด ๔ แบบ คือ แบบชุกชาน คือ วางเขตพุทธาวาสไว้ตรงกลาง เขตสังฆาวาสขนานบสองข้าง แบบซ้ายขวา คือ วางเขตพุทธาวาสไว้ด้านหนึ่ง เขตสังฆาวาสไว้อีกด้านหนึ่ง เรียกว่า ซ้าย ขวา หรือตะวันออกตะวันตกก็ได้ แบบหน้าหลัง คือ วางเขตพุทธาวาสไว้ด้านหน้า เขตสังฆาวาสไว้ด้านหลัง และแบบครึ่งวงกลม คือ วางเขตพุทธาวาสไว้ตรงกลาง เขตสังฆาวาสโอบล้อมเป็นครึ่งวงกลม

๔.๒ วัดที่สร้างขึ้นตามแนวพระราชดำริเกี่ยวกับการสร้างวัดของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔

๔.๒.๑ แพนผัง

วัดโดยปกติแบ่งขอบเขตพื้นที่วัดออกเป็น ๒ ส่วน คือ เขตพุทธาวาส เป็นเขตที่สงฆ์กระทำสังฆกรรม เช่น พระอุโบสถ พระเจดีย์ พระวิหาร ศาลา หอระฆัง เป็นต้น และเขตสังฆาวาส เป็นเขตที่พักอาศัยของสงฆ์ เช่น กุฏิ กับปียุกฎี หอฉัน เป็นต้น

สำหรับวัดที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างนั้น ทรงกำหนดแบ่งเขตวัดเป็นเขตพุทธาวาสและเขตสังฆาวาส อย่างชัดเจนเป็น ๔ แบบ คือ

๑. แบบชาน หมายถึง ตำแหน่งเขตพุทธาวาสอยู่ตรงกลาง เขตสังฆาวาสวางขนานอยู่ด้านซ้าย และด้านขวาของเขตพุทธาวาส เช่น วัดโสมนัสวิหาร วัดมกุฏกษัตริยาราม เป็นต้น

๒. แบบวางด้านซ้าย หรือด้านขวา หมายถึง ตำแหน่งเขตสังฆาวาสอยู่ด้านซ้าย หรือด้านขวาของเขตพุทธาวาส เช่น วัดตรีศเทพ วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม เป็นต้น

๓. แบบวางด้านหลัง หมายถึง ตำแหน่งเขตสังฆาวาสอยู่ด้านหลังหรือโอบล้อมเขตพุทธาวาส เช่น วัดปทุมวนาราม เป็นต้น

๔. แบบครึ่งวงกลม หมายถึง ตำแหน่งของเขตพุทธาวาสอยู่ตรงกลาง เขตสังฆาวาสโอบล้อมเขตพุทธาวาสเป็นครึ่งวงกลม เช่น วัดบรมนิวาส เป็นต้น

๔.๒.๒ รูปแบบ

วัดที่รัชกาลที่ ๔ ทรงสร้างนั้น วางรูปแบบพระอุโบสถ พระเจดีย์ พระวิหาร อยู่ในแนวเดียวกัน และมีระเบียบคดล้อมเป็นขอบเขต โดยให้ความสำคัญของพระเจดีย์เป็นอย่างมาก และนิยมสร้างเจดีย์ทรงกลมแบบทรงลังกา สำหรับการวางรูปแบบแบ่งออกเป็น ๔ แบบ คือ

๑. วางพระวิหารอยู่หน้าพระเจดีย์ พระอุโบสถ เช่น วัดโสมนัสวิหาร วัดมกุฏกษัตริยาราม เป็นต้น

๒. วางพระอุโบสถอยู่หน้าพระเจดีย์ พระวิหาร เช่น วัดบรมนิวาส วัดตรีทศเทพ เป็นต้น

๓. วางพระอุโบสถอยู่หน้าพระเจดีย์ พระวิหาร และเสริมด้วยทับเกษตรพระศรีมหาโพธิ์ เช่น วัดปทุมวนาราม เป็นต้น

๔. วางพระวิหารอยู่หน้าพระเจดีย์ โดยไม่มีพระอุโบสถ เช่น วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม เป็นต้น

๔.๒.๓ พระอุโบสถ

สมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการสร้างพระอุโบสถนิยมสร้างให้มีขนาดเล็ก โดยแบ่งพระอุโบสถออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. แบบชนบทนิยม หมายถึง พระอุโบสถที่สร้างตามแบบประเพณีนิยมสมัยอยุธยา เช่น วัดปทุมวนาราม วัดบรมนิวาส เป็นต้น

๒. แบบนอกอย่าง หมายถึง พระอุโบสถที่สร้างตามแบบพระราชนิยมในรัชกาลที่ ๔ โดยนำพระอุโบสถแบบชนบทนิยมมาผสมผสานกับพระอุโบสถแบบพระราชนิยมในรัชกาลที่ ๓ ออกมาเป็นพระอุโบสถแบบนอกอย่าง เช่น วัดโสมนัสวิหาร วัดมกุฏกษัตริยาราม เป็นต้น

๔.๒.๔ สี่มา

สี่มาแบ่งออกเป็น พัทธสี่มา คือ เขตที่สงฆ์กำหนดขึ้นเพื่อใช้ทำสังฆกรรม และ วิตุลคามสี่มา คือ เขตที่แยกจากเขตบ้าน เพื่อพระสงฆ์จะใช้ทำการใด ๆ ได้ตามประสงค์ สำหรับในรัชกาลที่ ๔ ทรงให้ความสำคัญกับสี่มาเป็นอันมาก ได้ทรงศึกษาสอบสวนจากพระไตรปิฎก ธรรมดาแล้วจึงนำมาใช้ในวัดที่ทรงสร้าง เพื่อให้ถูกต้องตามพระธรรมวินัย ดังนั้น รัชกาลที่ ๔ จึงกำหนดให้มีสี่มาที่เรียกว่า มหาสี่มา เพื่อให้ทุกพื้นที่ในมหาสี่มาสามารถทำสังฆกรรมได้ เช่น เขตพุทธาวาส พระอุโบสถ พระเจดีย์ พระวิหาร ศาลาการเปรียญ หรือสี่มาล้อมหมดทั้งวัด ซึ่งเป็นลักษณะเด่นเป็นพิเศษในรัชกาลนี้ โดยแบ่งสี่มาออกเป็น ๒ แบบ คือ ขัณฑสี่มากับมหาสี่มา

ขัณฑสี่มา คือ สี่มาขนาดเล็ก กำหนดเฉพาะบริเวณ โรงอุโบสถ หรือเฉพาะตัวโรงอุโบสถ โดยมีใบสี่มาปักไว้เป็นเครื่องหมายแสดงตำแหน่งนิมิต แต่บางวัดก็ไม่มีใบสี่มาปักไว้ให้เห็นเป็นเครื่องหมาย เช่น วัดมกุฏกษัตริยาราม เป็นต้น

มหาสีมา คือ สีมาขนาดใหญ่โอบล้อมซุ้มซัตติมาไว้ภายในอีกทีหนึ่ง โดยมีสีมันตริก คือ พื้นที่กั้นระหว่างมหาสีมากับซุ้มซัตติมาให้แยกจากกัน เป็นเขตแบ่งแยก และมหาสีมานั้นทำเป็น ๒ แบบ คือ โอบล้อมบริเวณทั้งวัด เช่น วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม เป็นต้น และโอบล้อมบริเวณกว้างแต่ไม่หมดทั้งวัด เช่น วัดโสมนัสวิหาร วัดมกุฏกษัตริยาราม เป็นต้น ซึ่งอาจเรียกได้ว่า มหาสีมาขนาดเล็ก กับมหาสีมาขนาดใหญ่

๔.๒.๕ นิमित

นิमित คือ วัตถุที่ใช้บอกหมายเขตของสีมา ส่วนใหญ่ใช้วัสดุเป็นศิลา และได้พัฒนามาเป็นแท่งศิลาปักลงในดินแสดงที่หมายแห่งสีมา ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๔ พระองค์ให้ความสำคัญของสีมาและนิमित และทรงกำหนดให้ใช้วัสดุหลายชนิดเป็นนิमित

สำหรับนิमितนั้น จากการศึกษาพบว่า นอกจากจะใช้ก้อนศิลาเป็นนิमितตามประเพณีนิยมทั่วไปแล้ว พระองค์ยังทรงใช้วัสดุอย่างอื่นเป็นนิमितด้วย เช่น รุกขนิमित คือ ใช้ต้นไม้เป็นนิमित อุทกนิमित คือ ใช้บ่อน้ำเป็นนิमित ปาสาณนิमित คือ ใช้เสาหินเป็นนิमित ดังเช่นที่ทรงผูกพัทธสีมา พระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร เป็นต้น

๔.๒.๖ เขตพุทธาวาสและเขตสังฆาวาส

สำหรับเขตพุทธาวาสของวัดที่รัชกาลที่ ๔ ทรงสร้างนั้น บทบาทของพระวิหารได้ปรากฏเด่นชัดขึ้นกว่าในรัชกาลก่อน ไม่ว่าจะเป็นขนาดหรือตำแหน่งอาคาร พระวิหารเป็นอาคารสำคัญที่จะขาดเสียมิได้ในแผนผังเขตพุทธาวาส (ยกเว้นวัดบรมนิวาส) ขณะเดียวกันบทบาทของพระเจดีย์ในการที่จะใช้เป็นหลักประธานของแนวแกนของวัด ได้กลับมามีความหมายขึ้นอีกครั้งหนึ่งพร้อม ๆ กับการลดความสำคัญของพระอุโบสถลง อย่างไรก็ตามก็ตลอดทั้งรัชกาลของพระองค์องค์ประกอบทั้งสามนี้ก็ยังคงมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันในเชิงของรูปแบบแผนผัง โดยมีลักษณะเป็นแบบ แนวแกนเดี่ยว หมายถึง ออกแบบให้ผังทั้งบริเวณมีแกนประธานเพียงแนวแกนดิ่งแกนเดี่ยว โดยองค์ประกอบที่สำคัญทั้งหมดของผังวางเรียงอยู่บนแนวแกนนี้ ซึ่งความแตกต่างและความหมายของผังประเภทนี้จะขึ้นอยู่กับตำแหน่งและประเภทของอาคาร มีลักษณะแตกต่างกันออกไป ๒ ประเภท คือ

๑. ผังแบบใหญ่ ได้แก่ ผังที่มีองค์ประกอบสำคัญ คือ พระอุโบสถ พระวิหาร และพระเจดีย์ประกอบกันขึ้นบนแกน ๆ เดียว ผังลักษณะนี้เป็นวัดที่ทรงสร้าง ๖ วัด ซึ่งแยกออกได้ ๒ ลักษณะ คือ พระอุโบสถอยู่ส่วนหน้าแนวแกน หมายถึง ผังที่มีพระอุโบสถตั้งอยู่ในตำแหน่งส่วนหน้าพระเจดีย์ โดยมีพระวิหารต่อทางส่วนท้ายถัดจากเจดีย์ออกไป เช่น ผังวัดปทุมวนาราม เป็นต้น และพระวิหารอยู่ส่วนหน้าแนวแกน หมายถึง ผังที่มีพระวิหารตั้งอยู่ในตำแหน่งส่วนหน้าของพระเจดีย์ โดยมีพระอุโบสถต่อทางส่วนหลังพระเจดีย์ เช่น วัดโสมนัสวิหาร วัดมกุฏกษัตริยาราม เป็นต้น

๒. ผังแบบเล็ก ได้แก่ ผังที่มีองค์ประกอบสำคัญเพียงสองอย่างประกอบกันขึ้นบนแนวแกนเดียว ซึ่งผังชนิดนี้แยกออกได้เป็น ๒ ลักษณะเช่นกันคือ พระอุโบสถอยู่ส่วนหน้าพระเจดีย์ หมายถึง ผังที่มีเพียงพระอุโบสถและพระเจดีย์ ปรากฏอยู่บนแนวแกนประธานเท่านั้น เช่น ผังวัดบรมนิวาส เป็นต้น และพระวิหารอยู่ส่วนหน้าพระเจดีย์ หมายถึง ผังที่มีเพียงพระวิหาร และพระเจดีย์ ปรากฏบนแนวแกนประธานเท่านั้น เช่น ผังวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม เป็นต้น

นอกจากนี้แล้วยังปรากฏว่า ได้มีการนำ ดันพระศรีมหาโพธิ์ เข้ามาใช้ร่วมบนแนวแกนหลักเหล่านี้ด้วยอย่างตั้งใจในลักษณะต่าง ๆ กัน แม้ว่าจะวางอยู่นอกแนวกำแพงแก้วหรือนอกแนวเขตพุทธาวาสก็ตาม เช่น อยู่ท้ายแนวแกน อาทิ วัดปฐมวราธรรม วัด โสมนัสวิหาร อยู่หน้าแนวแกน อาทิ วัดบรมนิวาส

สำหรับเขตสังฆาวาส อันเป็นพื้นที่ที่อยู่อาศัยของพระภิกษุสงฆ์ กุฎีถือเป็นสิ่งก่อสร้างที่สำคัญที่สุด และกุฎีโดยทั่วไปมีการจัดวางออกเป็น ๔ แบบ คือ

๑) แบบกระจาย หมายถึง การแยกกุฎีออกเป็นหลังเดี่ยวโคด ๆ

๒) แบบแถว หมายถึง กุฎีที่ปลูกเรียงกันเป็นแนวยาวแนวเดียวตลอด อาจวกหักเป็นแนวฉากตามสภาพของพื้นที่ที่จำกัด

๓) แบบขนาน หมายถึง กุฎีที่ปลูกเรียงกันเป็นแนวยาว ๒ แถว ขนานกัน มีชานเป็นตัวเชื่อมกลาง

๔) แบบกลุ่ม หมายถึง การจัดหมู่กุฎีล้อมเป็นบริเวณรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีชานเชื่อมต่อกันสำหรับเป็นที่ใช้สอยร่วมกัน

ในสมัยรัชกาลที่ ๔ การสร้างวัดได้แบ่งเขตสังฆาวาสออกจากเขตพุทธาวาสอย่างชัดเจน ในเขตสังฆาวาสได้จัดหมู่กุฎีเป็นคณะ และมีอาคารอื่น ๆ ประกอบ โดยมี ๓ รูปแบบ คือ วางเขตสังฆาวาสไว้ขนานด้านซ้าย และขวาของเขตพุทธาวาสแบบหนึ่ง วางเขตสังฆาวาสไว้ด้านซ้ายหรือด้านขวาของเขตพุทธาวาสแบบหนึ่ง และวางเขตสังฆาวาสไว้ด้านหลังเขตพุทธาวาสแบบหนึ่ง และการจัดวางหมู่กุฎีนั้น พระองค์ทรงจัดเป็น ๒ แบบ คือ วางกระจายไปตามพื้นที่ และจัดเป็นกลุ่มล้อมเป็นรูปสี่เหลี่ยม มีศาลาหรือหอนั่งอยู่กลางหมู่

สรุป สำหรับรูปแบบเขตพุทธาวาส มี ๔ แบบ คือ วางพระวิหารไว้หน้าพระเจดีย์ และพระอุโบสถ วางพระอุโบสถไว้หน้าพระเจดีย์และพระวิหาร วางพระวิหารไว้หน้าพระเจดีย์ โดยไม่มีพระอุโบสถ และวางพระวิหารไว้หน้าพระเจดีย์และพระอุโบสถ ต่อด้วยทับเกษตรพระศรีมหาโพธิ์

เรื่องสีมา ทำเป็น ๒ อย่าง คือ มหาสีมาและขันชสีมา และทั้ง ๒ อย่าง ทำเป็น ๒ ขนาด คือ มหาสีมาขนาดใหญ่ ได้แก่ เป็นมหาสีมาหมดทั้งวัด และมหาสีมาขนาดเล็ก ได้แก่ เป็นมหาสีมา

เฉพาะเขตพุทธาวาส สำหรับฆมตสีมาแบ่งออกเป็นฆมตสีมาขนาดใหญ่ คือ ไม่กำหนดเขตสีมา เฉพาะโรงอุโบสถ แต่มีบริเวณโดยรอบโรงอุโบสถตามสมควร พอที่จะใช้ทำสังฆกรรมภายนอก โรงอุโบสถได้ และฆมตสีมาขนาดเล็ก ได้แก่ กำหนดเขตสีมาเฉพาะโรงอุโบสถเท่านั้น

๔.๓ แนวพระราชดำริในการสร้างวัดของรัชกาลที่ ๔

วัดที่รัชกาลที่ ๔ ทรงสร้างนั้น ทรงสร้างโดยใช้รูปแบบแผนผังส่วนใหญ่เป็นแผนผัง แนวแกนเคี้ยวมากที่สุด ซึ่งลักษณะของผังเป็นแบบที่ทรงนำมาจากแบบแผนทั้งสมัยสุโขทัย และสมัยอยุธยาผสมผสานกันกลายเป็นแบบแผนแบบพระราชนิยม รูปแบบลักษณะของอาคาร ยังใช้แบบอย่างสมัยอยุธยาเป็นหลัก โดยเฉพาะพระเจดีย์ที่เป็นเจดีย์ประธานด้วยแล้ว ได้ใช้แบบอย่างพระเจดีย์ทรงกลมสมัยอยุธยา หรือทรงกลมแบบทรงลังกา พระองค์ให้ความสำคัญ ต่อพระเจดีย์เป็นอย่างมาก เมื่อสร้างพระอุโบสถแล้วจะสร้างพระเจดีย์ต่อเนื่องและมีระเบียงคด ล้อมรอบพระเจดีย์ทุกวัดที่ทรงสร้าง เช่น วัดบรมนิวาส วัดปทุมวนาราม วัดตรีทศเทพ วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม วัดโสมนัสวิหาร และวัดมกุฏกษัตริยาราม

ส่วนพระอุโบสถและพระวิหาร นิยมสร้างให้มีขนาดเล็ก ซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็นแบบ พระราชนิยม ตรงกลางหน้าบันประดับพระลัญจกรประจำพระองค์ เป็นภาพมหามณีจักร กระจหน้าบสถองข้างเสมอ ส่วนลวดลายที่ประดับโดยรอบนิยมตกแต่งลายก้านขด ลายเทพพนม แบบ ไทยประเพณี ที่หลังคาประดับช่อฟ้า ใบระกา และหางหงส์ เช่น วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม วัดบรมนิวาส วัดตรีทศเทพ ส่วนหลังคาที่มีลักษณะหลังคา หน้าบัน ก่ออิฐถือปูน ที่เรียกว่าทรง กะเท่เชร และประดับส่วนช่อฟ้าหางหงส์เป็นรูปเสี้ยนนาค ตกแต่งหน้าบันเป็นลายดอกไม้เครือเถา ด้วยกระเบื้องเคลือบที่สั่งทำจากจีน บางวัดตกแต่งหัวเสาพระอุโบสถหรือพระวิหารด้วยลายใบไม้ แบบตะวันตก เช่น วัดบรมนิวาส วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม วัดโสมนัสวิหาร และวัด มกุฏกษัตริยาราม และนิยมทำเสารับชายคาปีกนกครอบพระอุโบสถหรือพระวิหาร มีทั้งเสาทรงกลม และทรงเหลี่ยมย่อมุม สำหรับวัสดุที่ใช้ที่แตกต่างไปจากเดิม เช่น ใช้หินอ่อนตกแต่งผนัง พระอุโบสถ และพระเจดีย์ เช่น วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม เป็นต้น

ในการวางรูปแบบของวัดที่รัชกาลที่ ๔ ทรงสร้าง มีรูปแบบที่สามารถแบ่งเป็น ๓ แบบ คือ ๑) แบบวางพระวิหารอยู่หน้าพระเจดีย์ พระอุโบสถ ได้แก่ วัดโสมนัสวิหาร วัดมกุฏกษัตริยาราม เป็นต้น ๒) แบบวางพระอุโบสถอยู่หน้าพระเจดีย์ พระวิหาร ได้แก่ วัดบรมนิวาส วัดปทุมวนาราม วัดตรีทศเทพ เป็นต้น ๓) แบบวางพระวิหารอยู่หน้าพระเจดีย์ ได้แก่ วัดราชประดิษฐสถิตมหา สีมาราม เป็นต้น

จากการศึกษาพบว่า แนวพระราชดำริในการสร้างวัดของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีทั้งที่ทรงนำเอาขนบประเพณีของเดิมที่ตีมาปรับปรุงให้เหมาะสมและโดดเด่นยิ่งขึ้น และมีทั้งทรงนำสิ่งใหม่มาทำให้ปรากฏ เพื่อเป็นแบบอย่างแก่คนรุ่นหลังจักได้ปฏิบัติได้ถูกต้อง ซึ่งสรุปเป็นประเด็นสำคัญได้ ดังนี้

๑. ด้านการวางแผนผังของวัด ทรงดำเนินตามแบบขนบประเพณีเดิมที่มีมาแต่ครั้งกรุงสุโขทัยและกรุงศรีอยุธยา คือ มีการแบ่งพื้นที่วัดออกเป็น ๒ ส่วน คือ เขตพุทธาวาส และเขตสังฆาวาส แต่ทรงจัดวางเขตพุทธาวาส และเขตสังฆาวาสให้เป็นสัดส่วนชัดเจนยิ่งขึ้น โดยทรงทำเป็น ๔ แบบ คือ

- (๑) แบบคู่มาน คือ วางเขตพุทธาวาสไว้กลาง วางเขตสังฆาวาสขนานสองข้าง
- (๒) แบบซ้ายขวา คือ แบ่งพื้นที่ของวัดเป็น ๒ ส่วน คือ ส่วนหนึ่งเป็นเขตพุทธาวาส อีกส่วนหนึ่งเป็นเขตสังฆาวาส ซึ่งจะเรียกว่าวางในแบบซ้าย-ขวา หรือตะวันตก-ตะวันออกก็ได้
- (๓) แบบหน้าหลัง คือ วางเขตพุทธาวาสไว้เป็นส่วนด้านหน้าของวัด และวางเขตสังฆาวาสไว้เป็นส่วนด้านหลังของวัด
- (๔) แบบครึ่งวงกลม คือ วางเขตพุทธาวาสไว้ตรงกลาง แล้ววางเขตสังฆาวาสโอบล้อมเขตพุทธาวาสเป็นครึ่งวงกลม

๒. ด้านรูปแบบของเขตพุทธาวาส ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งก่อสร้างหลักของวัด ถือได้ว่าเป็นรูปแบบที่ทรงจัดขึ้นใหม่ เป็น ๔ แบบด้วยกัน คือ

- (๑) วางพระวิหารไว้เป็นอันดับหนึ่ง ต่อด้วยพระเจดีย์ และพระอุโบสถ
- (๒) วางพระอุโบสถไว้เป็นอันดับหนึ่ง ต่อด้วยพระเจดีย์ และพระวิหาร
- (๓) วางพระอุโบสถไว้เป็นอันดับหนึ่ง ต่อด้วยพระเจดีย์ พระวิหาร และทับเกษตรพระศรีมหาโพธิ์
- (๔) วางพระวิหารไว้เป็นอันดับหนึ่ง และต่อด้วยพระเจดีย์ โดยไม่มีพระอุโบสถ

๓. เรื่องสีมา ซึ่งทรงถือว่าเป็นสิ่งสำคัญสำหรับการบวชตามพระธรรมวินัย หากสีมาไม่ถูกต้อง การบวชก็ไม่สมบูรณ์ ฉะนั้น จึงได้ทรงสร้างวัดโดยทรงกำหนดเขตสีมาของวัดแต่ละแห่งไม่เหมือนกัน เพื่อแสดงให้เห็นว่าการกำหนดเขตสีมาแต่ละแบบตามพระพุทธานุญาตนั้น ควรทำอย่างไรจึงจะถูกต้อง แบ่งเป็น ๒ แบบ คือ มหาสีมา กับขณทสีมา ดังนี้

- (๑) มหาสีมา ได้แก่สีมาขนาดใหญ่ แต่ไม่เกินกำหนดตามพระพุทธานุญาต ทรงทำเป็น ๒ อย่าง คือ มหาสีมาแบบครอบหมดทั้งวัด และมหาสีมาแบบไม่ครอบหมดทั้งวัด คือครอบเฉพาะเขตพุทธาวาสทั้งหมดโดยโอบเอาขณทสีมาไว้ภายในด้วย ซึ่งอาจเรียกได้ว่า มหาสีมาขนาดใหญ่ และมหาสีมาขนาดเล็ก

(๒) ซันตสิมา ได้แก่สิมาขนาดเล็ก ก็ทรงทำเป็น ๒ อย่าง คือ ซันตสิมาขนาดใหญ่ ได้แก่กำหนดเขตไม่เฉพาะแต่ตัวโรงอุโบสถเท่านั้น แต่โอบล้อมบริเวณรอบ ๆ โรงอุโบสถให้กว้างออกไปพอประมาณ เพื่อให้สามารถประกอบสังฆกรรมภายนอกโรงอุโบสถได้ด้วย เมื่อถึงคราวจำเป็น ซันตสิมาแบบนี้ไม่ได้ทรงทำไว้ที่วัดที่ทรงสร้างขึ้นใหม่โดยตรง แต่ทรงทำไว้ในวัดที่ทรงบูรณะ คือ วัดบวรนิเวศวิหาร ส่วนซันตสิมาขนาดเล็ก คือ สิมาที่กำหนดเขตเฉพาะโรงอุโบสถเท่านั้น ซึ่งสิมาแบบนี้ จะมีใบสิมาติดไว้ที่ผนังด้านนอกของโรงอุโบสถเป็นที่หมาย

ซันตสิมาดังกล่าวนี้ ก็อยู่ในเขตของมหาสิมานั้นเอง โดยมีสิมันตริก คือ บริเวณพื้นที่ว่างระหว่างนิมิตของมหาสิมากับนิมิตของซันตสิมาเป็นที่แบ่งแยก ไม่ให้เป็นสิมาสังกระ คือ สิมาคาบเกี่ยว หรือทับซ้อนกัน

ฉะนั้น วัดที่ทรงสร้างทุกวัดจึงมีสิมา ๒ ชั้น คือ มหาสิมาโอบล้อมซันตสิมาไว้ภายใน ยกเว้นวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม ที่เป็นมหาสิมาทั้งวัด และไม่มีซันตสิมา เพราะไม่มีพระอุโบสถ แต่ใช้พระวิหารเป็นพระอุโบสถในเวลาประกอบสังฆกรรม เช่น อุปัสมบท

ในกรณีของวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม เท่ากับทรงทำให้เห็นเป็นตัวอย่างว่า วัดบางวัดอาจจะมีสิมาโดยไม่ต้องมีโรงอุโบสถก็ได้ หากกำหนดเขตสิมาเป็นมหาสิมาทั้งวัด ซึ่งน่าจะเป็นการสะดวกสำหรับวัดขนาดเล็ก ทั้งไม่ต้องสิ้นเปลืองค่าก่อสร้างอาคารที่เกินจำเป็นด้วย

๔. เรื่องนิมิต คือ สิ่งที่ใช้เป็นเครื่องหมายแสดงเขตสิมาประเภทพัทธสิมา ซึ่งได้มีพระพุทธานุญาตไว้ชัดเจนว่า ควรใช้วัสดุอะไร และควรมีขนาดเท่าใด เมื่อครั้งที่ยังทรงผนวชอยู่ ทรงพบว่า นิมิตที่ใช้กันในครั้งนั้นเล็ก ไม่ได้ขนาดตามพระพุทธานุญาต เป็นเหตุให้ทรงสงสัยว่าในครั้งนั้นคงทำเหมือนๆ กันทั่วไป ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้อง ฉะนั้น จึงมีพระราชประสงค์ที่จะแก้ไขให้ถูกต้องตามพระพุทธรบัตติ และได้ทรงแก้ไขมาแต่ครั้งยังทรงผนวชอยู่ เริ่มแต่ที่วัดบวรนิเวศวิหารที่เสด็จมาอยู่ครองวัดเป็นประเดิม โดยทรงทำพัทธสิมาถึง ๒ ครั้ง เพื่อให้แน่พระทัยว่าเป็นการถูกต้องตามพระวินัย

และในการผูกพัทธสิมาพระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร ทรงทำสิ่งที่เป็นแบบอย่างในเรื่องสิมาและนิมิตไว้ ๒ อย่าง คือ

(๑) ทรงกำหนดเขตซันตสิมาเป็นแบบซันตสิมาอย่างใหญ่ คือ มิได้กำหนดเขตเพียงโรงอุโบสถเท่านั้น แต่ขยายเขตออกมานอกโรงอุโบสถโดยรอบเป็นบริเวณกว้างพอที่จะใช้ทำสังฆกรรม เช่น สวดปาติโมกข์ ภายนอกพระอุโบสถได้

(๒) ทรงใช้นิมิตหลายอย่างนอกเหนือจากก้อนศิลาที่ใช้กันทั่วไป เป็นเครื่องหมายแสดงเขตสิมา ได้แก่ รุกขนิมิต คือ ต้นไม้ อุทกนิมิต คือ บ่อน้ำ ปาสาณนิมิต คือ เสาศิลา

สำหรับวัดที่ทรงสร้าง ทรงกำหนดเขตขัณฑสีมาเป็นแบบขัณฑสีมาอย่างเล็กทั้งนั้น โดยวางนิมิตไว้ที่แนวผนังด้านนอกของพระอุโบสถบ้าง วางนิมิตไว้ที่แนวกำแพงแก้วรอบพระอุโบสถบ้าง แล้วติดใบสีมาไว้ที่ผนังด้านนอกของพระอุโบสถเป็นที่หมาย หรือตั้งใบสีมาไว้บนกำแพงแก้วเป็นที่หมาย

แต่บางวัดที่ทรงสร้าง ไม่มีการติดใบสีมา หรือตั้งใบสีมาไว้เป็นที่แสดงเขตขัณฑสีมา ก็มี เช่น สีมาวัดมกุฎกษัตริยาราม ทั้งนี้ เท่ากับทรงทำให้เห็นเป็นตัวอย่างว่า ใบสีมา หรือใบเสมานั้น จะมีหรือไม่มีก็ได้ เพราะไม่ใช่ส่วนสำคัญในเรื่องสีมา สิ่งที่เป็นส่วนสำคัญในเรื่องสีมาก็คือ นิมิต ซึ่งต้องมี และต้องทำให้ได้ขนาดตามพระพุทธานุญาต

๕. เรื่องต้นพระศรีมหาโพธิ์ เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่ทรงทำให้เห็นเป็นแบบอย่าง ต้นพระศรีมหาโพธิ์นั้น ได้เข้ามาสู่ประเทศไทยตั้งแต่ครั้งกรุงสุโขทัย และมีมาเป็นระยะ ๆ ทั้งในยุคกรุงศรีอยุธยา และยุคกรุงรัตนโกสินทร์ แต่ต้นพระศรีมหาโพธิ์ดังกล่าวก่อนสมัยรัชกาลที่ ๔ ขึ้นไปล้วนเป็นพันธุ์พระศรีมหาโพธิ์จากลังกาทั้งนั้น พันธุ์พระศรีมหาโพธิ์จากอินเดียโดยตรงเพิ่งได้มาในรัชกาลที่ ๔ เป็นครั้งแรก และได้พระราชทาน ไปปลูกไว้ในวัดต่าง ๆ หลายวัด เนื่องจากต้นพระศรีมหาโพธิ์เกี่ยวเนื่องกับพระพุทธองค์ จึงเป็นสิ่งควรแก่การเคารพอย่างหนึ่ง นับเนื่องอยู่ในบริโศกเจดีย์ ฉะนั้น จึงควรปลูกไว้ในที่ที่เหมาะสม จึงโปรดให้ปลูกไว้ในแนวเดียวกับพระอุโบสถ พระเจดีย์ พระวิหาร คือ อยู่ต่อท้ายพระวิหาร พร้อมทั้งสร้างทับเกษตรล้อมรอบเป็นที่หมาย สำหรับเป็นที่สักการบูชาของพุทธศาสนิกชน นับเป็นพระราชดำริที่โดดเด่นอีกเรื่องหนึ่งที่ปรากฏในวัดที่ทรงสร้าง

สรุป แนวพระราชดำริในการสร้างวัดของรัชกาลที่ ๔ นั้น เป็นการรักษาดินนิยมแบบเดิมให้คงอยู่ พร้อมทั้งทรงทำสิ่งใหม่ให้เป็นแบบอย่างสำหรับคนรุ่นหลังจะได้ปฏิบัติตาม ได้อย่างถูกต้องเหมาะสมต่อไป โดยเน้นความถูกต้องตามพุทธบัญญัติเป็นสำคัญ โดยเฉพาะเรื่องนิมิต และสีมา และอนุรักษคตินิยมอันดีที่มีมาแต่โบราณให้คงไว้อย่างมีระเบียบแบบแผน เพื่อเป็นแบบอย่างแก่นุชนรุ่นหลังสืบไป

บทที่ ๕

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผล

การศึกษาการสร้างวัดตามแนวพระราชดำริในรัชกาลที่ ๕ นี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวพระราชดำริในการสร้างวัดของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในด้านรูปแบบ ความหมาย และที่มาของพระราชดำริ จากการศึกษาพบว่า

รูปแบบของการสร้างวัดในพระพุทธศาสนานับแต่ครั้งพุทธกาลมี ๒ แบบ คือ วัดพุทธเจดีย์ ได้แก่วัดที่สร้างบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธองค์ ซึ่งจะมีพระเจดีย์เป็นหลักสำคัญของวัด และมีวิหารสำหรับเป็นที่ชุมนุมของพุทธบริษัทที่มาสักการบูชาพุทธเจดีย์ และวัดอนุสาวรีย์ ได้แก่ วัดที่สร้างเป็นที่บรรจุอัฐิธาตุของผู้ทรงธรรมในพระพุทธศาสนา เช่น ครูอาจารย์ เป็นต้น มีส่วนประกอบเหมือนกับวัดประเภทแรก

ในประเทศไทย นับแต่สมัยสุโขทัยเป็นต้นมา การสร้างวัดก็เป็นไปตามคตินิยมครั้งพุทธกาล คือ มีทั้งวัดพุทธเจดีย์ และวัดอนุสาวรีย์ เพียงแต่องค์ประกอบของวัดแตกต่างกันไปตามความจำเป็นและความเปลี่ยนแปลงของยุคสมัย

ในยุคกรุงสุโขทัย มีการสร้างวัดทั้ง ๒ แบบ แต่วัดอนุสาวรีย์จะมีมากกว่าวัดพุทธเจดีย์ และวัดส่วนใหญ่เป็นวัดไม่มีพระสงฆ์อยู่ มีบางวัดเท่านั้นที่เป็นวัดมีพระสงฆ์อยู่ สิ่งก่อสร้างที่มีเพิ่มขึ้นในวัดยุคนี้คือ อุโบสถ ซึ่งมักสร้างเป็นอาคารเล็ก ๆ ไว้หลังพระเจดีย์ และมีเป็นบางวัดเท่านั้น

ในยุคกรุงศรีอยุธยา การสร้างวัดก็ยังเป็นไปตามคติครั้งกรุงสุโขทัย สิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปคือ วัดทุกแบบล้วนมีอุโบสถและมีพระสงฆ์อยู่อาศัย อันเนื่องมาจากเกิดประเพณีบวชเรียนขึ้นในหมู่ประชาชน ส่วนวัดอนุสาวรีย์นั้น นิยมสร้างสถูป หรือเจดีย์บรรจุอัฐิธาตุไว้ตามบริเวณวัดแทนการสร้างเป็นเจดีย์ใหญ่เพียงองค์เดียว

ในยุคกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น การสร้างวัดก็ยังดำเนินไปตามคตินิยมครั้งกรุงศรีอยุธยา คือ มีทั้งวัดพุทธเจดีย์และวัดอนุสาวรีย์ แต่องค์ประกอบของวัดเปลี่ยนแปลงไปบ้าง กล่าวคือ วัดพุทธเจดีย์ มักเริ่มด้วยการสร้างกุฏิที่อยู่อาศัยของพระสงฆ์ก่อน แล้วจึงค่อยสร้างศาลาการเปรียญเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป แล้วจึงค่อยสร้างอุโบสถต่อมาภายหลัง ส่วนวัดอนุสาวรีย์นั้น มักเริ่ม

จากการสร้างอุโบสถก่อนแล้ว จึงค่อยสร้างกุฏิที่อยู่ของพระสงฆ์ตามมา ส่วนพระเจดีย์และวิหาร ซึ่งครั้งโบราณถือว่าเป็นสิ่งสำคัญนั้น ไม่ค่อยถือว่าเป็นสิ่งจำเป็น แต่ละวัดจึงมีบ้าง ไม่มีบ้าง

สำหรับวัดที่รัชกาลที่ ๔ ทรงสร้างนั้นมีด้วยกัน ๖ วัด ดังนี้

๑. วัดบรมนิวาส เป็นวัดแรกที่รัชกาลที่ ๔ ทรงสร้างครั้งยังทรงผนวชอยู่ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๕ มีการวางแผนผังเป็นแบบครึ่งวงกลม คือตำแหน่งของเขตพุทธาวาสอยู่ตรงกลาง เขตสังฆาวาสโอบล้อมเขตพุทธาวาสเป็นครึ่งวงกลม มีรูปแบบวัดโดยวางพระอุโบสถอยู่หน้าพระเจดีย์ พระวิหาร ส่วนสีมาเป็นแบบสีมา ๒ ชั้น คือ มหาสีมาและขันฑสีมา

๒. วัดโสมนัสวิหาร สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๖ ทรงสร้างขึ้นเป็นวัดแห่งแรกในสมัยรัชกาลที่ ๔ มีการวางแผนผังเป็นแบบขนาน คือตำแหน่งเขตพุทธาวาสอยู่ตรงกลาง เขตสังฆาวาสวางขนานอยู่ด้านซ้ายและด้านขวาของเขตพุทธาวาส มีรูปแบบวัดโดยวางพระวิหารอยู่หน้าพระเจดีย์ พระอุโบสถ ส่วนสีมาเป็นแบบสีมา ๒ ชั้น คือ มหาสีมาและขันฑสีมา

๓. วัดปทุมวนาราม สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๐ มีการวางแผนผังเป็นแบบวางด้านหลัง คือ ตำแหน่งเขตสังฆาวาสอยู่ด้านหลังหรือโอบล้อมเขตพุทธาวาส มีรูปแบบวัดโดยวางพระอุโบสถอยู่หน้าพระเจดีย์ พระวิหาร และเสริมด้วยทับเกษตรพระศรีมหาโพธิ์ ส่วนสีมาเป็นแบบสีมา ๒ ชั้น คือ มหาสีมาและขันฑสีมา

๔. วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม สร้างขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๗ มีการวางแผนผังเป็นแบบแบบวางด้านซ้าย-ขวา คือ ตำแหน่งเขตสังฆาวาสอยู่ด้านซ้ายหรือด้านขวาของเขตพุทธาวาส มีรูปแบบวัดโดยวางพระวิหารอยู่หน้าพระเจดีย์ โดยไม่มีพระอุโบสถ เนื่องจากกำหนดสีมาเป็นแบบสีมาชั้นเดียว คือ มหาสีมา เป็นสีมาขนาดใหญ่ที่โอบล้อมบริเวณวัดทั้งหมด ซึ่งเป็นวัดเดียวที่ทรงสร้างรูปแบบนี้

๕. วัดมกุฏกษัตริยาราม สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๐ มีการวางแผนผังเป็นแบบขนาน คือ ตำแหน่งเขตพุทธาวาสอยู่ตรงกลาง เขตสังฆาวาสวางขนานอยู่ด้านซ้ายและด้านขวาของเขตพุทธาวาส มีรูปแบบวัด โดยวางพระวิหารอยู่หน้าพระเจดีย์ พระอุโบสถ ส่วนสีมาเป็นแบบสีมา ๒ ชั้น คือ มหาสีมาและขันฑสีมา

๖. วัดตรีทศเทพ สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๐ มีการวางแผนผังเป็นแบบวางด้านซ้ายหรือด้านขวา หมายถึง ตำแหน่งเขตสังฆาวาสอยู่ด้านซ้ายหรือด้านขวาของเขตพุทธาวาส มีรูปแบบวัด (แบบเดิม) โดยวางพระวิหารอยู่หน้าพระเจดีย์ พระอุโบสถ ส่วนสีมาเป็นแบบสีมา ๒ ชั้น คือ มหาสีมาและขันฑสีมา

ส่วนการสร้างวัดในรัชกาลที่ ๔ นั้น กล่าวได้ว่าเป็นการผสมผสานระหว่างคตินิยมทั้ง ๒ แบบ คือ วัดพุทธเจดีย์ และวัดอนุสาวรีย์เข้าด้วยกัน หรือรวมวัดทั้ง ๒ แบบ เป็นวัดเดียวกัน กล่าวคือ

สร้างวัดพุทธเจดีย์พระราชทานอุทิศเป็นอนุสาวรีย์แก่บุคคลต่าง ๆ ตามพระราชประสงค์ ฉะนั้น ในการสร้างวัดของพระองค์ จึงเป็นการรักษาคตินิยมแบบเดิมให้คงอยู่ พร้อมทั้งทรงทำสิ่งใหม่ให้เป็นแบบอย่างสำหรับคนรุ่นหลังจะได้ปฏิบัติตามได้อย่างถูกต้องเหมาะสมต่อไป โดยเน้นความถูกต้องตามพุทธบัญญัติเป็นสำคัญ และอนุรักษ์คตินิยมอันดีที่มีมาแต่โบราณให้คงไว้ได้อย่างมีระเบียบแบบแผน เพื่อเป็นแบบอย่างแก่อนุชนรุ่นหลัง ซึ่งสรุปเป็นประเด็นสำคัญได้ดังนี้

๑. ด้านรูปแบบการสร้างวัด ทรงทำเป็น ๔ แบบ คือ

๑.๑ แบบคู่ขนาน คือ วางเขตพุทธาวาสไว้ตรงกลาง เขตสังฆาวาสขนานสองข้าง

๑.๒ แบบซ้ายขวา คือ วางเขตพุทธาวาสไว้ด้านหนึ่ง เขตสังฆาวาสไว้อีกด้านหนึ่ง เรียกว่าซ้ายขวา หรือตะวันออกตะวันตกก็ได้

๑.๓ แบบหน้าหลัง คือ วางเขตพุทธาวาสไว้ด้านหน้า เขตสังฆาวาสไว้ด้านหลัง

๑.๔ แบบครึ่งวงกลม คือ วางเขตพุทธาวาสไว้ตรงกลาง เขตสังฆาวาสโอบล้อมเป็นครึ่งวงกลม

๒. ด้านรูปแบบเขตพุทธาวาส ทรงทำเป็น ๔ แบบ คือ

๒.๑ วางพระวิหารไว้หน้าพระเจดีย์ และพระอุโบสถ

๒.๒ วางพระอุโบสถไว้หน้าพระเจดีย์ และพระวิหาร

๒.๓ วางพระวิหารไว้หน้าพระเจดีย์ โดยไม่มีพระอุโบสถ

๒.๔ วางพระวิหารไว้หน้าพระเจดีย์ และพระอุโบสถ ต่อด้วยทับเกษตรพระศรีมหาโพธิ์

๓. เรื่องสีมา ทรงทำเป็น ๒ อย่าง คือ มหาสีมาและขันฑสีมา และทั้ง ๒ อย่าง ทรงทำเป็น ๒ ขนาด คือ

๓.๑ มหาสีมาขนาดใหญ่ ได้แก่เป็นมหาสีมาหมดทั้งวัด

๓.๒ มหาสีมาขนาดเล็ก ได้แก่เป็นมหาสีมาเฉพาะเขตพุทธาวาส

๓.๓ ขันฑสีมาขนาดใหญ่ คือ ไม่กำหนดเขตสีมาเฉพาะโรงอุโบสถ แต่มีบริเวณโดยรอบโรงอุโบสถตามสมควร พอที่จะใช้ทำสังฆกรรมภายนอกโรงอุโบสถได้

๓.๔ ขันฑสีมาขนาดเล็ก ได้แก่กำหนดเขตสีมาเฉพาะโรงอุโบสถเท่านั้น

ทั้งนี้ เพื่อความสะดวกในการทำสังฆกรรมของพระสงฆ์ ฉะนั้น วัดที่ทรงสร้างทุกวัดจึงมีสีมา ๒ ชั้น คือ มีทั้งมหาสีมาและขันฑสีมา ยกเว้นวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม ที่มีเฉพาะมหาสีมา เพราะเป็นวัดขนาดเล็ก

๔. เรื่องนิมิต ทรงเน้นศิลาณิมิตที่มีขนาดถูกต้องตรงตามพระพุทธบัญญัติ และทรงใช้วัสดุอื่น ๆ นอกจากศิลาณิมิต เป็นนิมิต ในวัดที่ทรงสร้างและทรงบูรณะด้วย คือ รุกขนิมิต อุทกนิมิต และปาสาณนิมิต

๕. เรื่องพระศรีมหาโพธิ์ ทรงให้ความสำคัญแก่พระศรีมหาโพธิ์ ในฐานะที่เป็นบริโศกเจดีย์อย่างหนึ่ง ทั้งเป็นครั้งแรกที่ทรงได้พันธุ์พระศรีมหาโพธิ์มาจากอินเดียโดยตรง จึงทรงกำหนดการปลูกพระศรีมหาโพธิ์ไว้ในแนวเดียวกับสิ่งสำคัญในเขตพุทธาวาส คือ ปลูกไว้ต่อจากพระวิหาร พร้อมทั้งทรงสร้างทับเกษตรล้อมไว้ด้วย

ผลจากการศึกษา ทำให้พบแนวพระราชดำริที่สำคัญในการสร้างวัดของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สรุปได้ดังนี้

๑. ทรงแสดงให้เห็นว่ารูปแบบของวัดที่เหมาะสมควรเป็นอย่างไร ดังจะเห็นได้จากรูปแบบของวัดต่าง ๆ ที่พระองค์ทรงสร้าง ซึ่งมีการจัดแบ่งบริเวณที่เป็นเขตพุทธาวาสกับเขตสังฆาวาสไว้อย่างชัดเจน ทั้งนี้ เพื่อความเป็นระเบียบสวยงามของอาราม ทั้งเป็นสัดส่วนไม่ปะปน เพราะเขตพุทธาวาสนั้นเป็นเสมือนที่ประทับของพระพุทธเจ้า จึงควรเป็นบริเวณที่ได้รับความเคารพ และจัดไว้เป็นสัดส่วนอย่างเหมาะสม ส่วนเขตสังฆาวาสนั้น เป็นเสมือนที่อยู่อาศัยของเหล่าพุทธสาวก จึงควรจัดไว้ให้เป็นสัดส่วนไม่สับสนปนเป และเอื้อต่อการรักษาพระวินัย ดังจะเห็นได้ว่าเสนาสนะที่พักสงฆ์นั้น จัดเป็นหมู่เป็นคณะแต่พอเหมาะ แต่ละหมู่ แต่ละคณะ มีเสนาสนะสำหรับพระเถระผู้เป็นหัวหน้า หรือเจ้าคณะ แวดล้อมด้วยเสนาสนะ หรือกุฎิสำหรับภิกษุสามเณรผู้อยู่ในปกครอง

๒. รูปแบบการสร้างวัดตามแนวพระราชดำริพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงแบ่งเขตพุทธาวาสและเขตสังฆาวาสนั้น แสดงให้เห็นว่าทรงได้แนวพระราชดำรินี้มาจากรูปแบบของอารามในครั้งพุทธกาล ซึ่งปรากฏให้เห็นว่า พระอารามที่พระพุทธเจ้าเสด็จประทับนั้น พระคันธกุฎิจะตั้งอยู่ตรงกลางของพระอาราม ส่วนกุฎิที่พักของพระสาวกจะเรียงรายแวดล้อมพระคันธกุฎิอย่างเป็นระเบียบ นับแต่กุฎิของพระอัครสาวกลดหลั่นกันไปตามลำดับ ฉะนั้น รูปแบบการสร้างวัดในรัชกาลที่ ๔ จึงทรงวางไว้เป็น ๓ แบบ กล่าวคือ แบบแบ่งครึ่งหรือซ้าย-ขวา คือเขตพุทธาวาสกับเขตสังฆาวาสอยู่ซ้ายขวาของกันและกัน แบบคู่ขนาน คือเขตพุทธาวาสอยู่กลางเขตสังฆาวาสขนานสองข้าง และแบบครึ่งวงกลม คือเขตสังฆาวาสโอบล้อมเขตพุทธาวาส

๓. การวางผังเขตพุทธาวาสของวัดที่ทรงสร้างในรัชกาลที่ ๔ ซึ่งทรงวางไว้เป็น ๓ แบบ คือแบบพระวิหารอยู่หน้า พระเจดีย์อยู่กลาง พระอุโบสถอยู่ท้าย แบบพระอุโบสถอยู่หน้าพระเจดีย์พระวิหาร และแบบที่วางพระวิหารไว้หน้า พระเจดีย์อยู่หลัง โดยไม่มีพระอุโบสถนั้น แสดงให้เห็นแนวพระราชดำริว่า ทรงเรียงลำดับตามหลักพระรัตนตรัย กล่าวคือ พระวิหารอันเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธปฏิมา นั้น เปรียบเสมือนพระพุทธ พระเจดีย์โดยทั่วไปมักเป็นที่ประดิษฐานพระธรรมคำสอนนั้น เปรียบเสมือนพระธรรม ส่วนพระอุโบสถซึ่งเป็นที่สำหรับทำสังฆกรรมของสงฆ์นั้น เปรียบเสมือนพระสงฆ์ ฉะนั้น ผู้ที่เข้ามาสู่พระอาราม เมื่อมีมัสการกราบไว้พระพุทธปฏิมาในพระวิหารอันตั้งอยู่เป็นประธานของวัด จึงเท่ากับ ได้กราบไหว้พระรัตนตรัยครบทั้ง ๓

แบบพระอุโบสถอยู่หน้าพระเจดีย์ พระวิหาร ถิ่นยเดียวกัน คือ ถือว่าพระอุโบสถ ได้แก่ ที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมาอันเป็นหลักของวัด เปรียบเสมือนพระพุทธร พระเจดีย์เปรียบเสมือน พระธรรม พระวิหาร คือ ที่ประกอบศาสนกิจของพระสงฆ์ เปรียบเสมือนพระสงฆ์

ส่วนแบบที่มีแต่พระวิหาร และพระเจดีย์นั้น ทรงมีแนวพระราชดำริว่า พระวิหาร และพระอุโบสถนั้นใช้ร่วมกันได้ ดังเช่นวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม เป็นต้น เพราะพระพุทธร และพระสงฆ์นั้น หมายถึง บุคคลประเภทเดียวกัน คือ พุทธะ ผู้ตื่นผู้เบิกบาน หรืออรหันต์ ผู้ไกลจากกิเลส หรือบริสุทธิหมดจดจากกิเลสเหมือนกัน

๔. แนวพระราชดำริที่ปรากฏชัดเจนในวัดทุกวัดที่ทรงสร้างในรัชกาลที่ ๔ อีกอย่างหนึ่งก็คือ เรื่องสีมา ดังจะเห็นได้ว่า วัดที่ทรงสร้างมีสีมา ๒ แบบ คือ สีมา ๒ ชั้น กับสีมาชั้นเดียว วัดที่มีขนาดใหญ่ทรงสร้างเป็นวัดมีสีมา ๒ ชั้น คือ มีทั้งมหาสีมาและชั้นทสีมา ส่วนวัดที่มีขนาดเล็กทรงสร้างเป็นวัดมีสีมาชั้นเดียว คือ มหาสีมา ซึ่งมีวัดเดียว คือ วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม ทั้งนี้ น่าจะทรงแสดงให้เห็นเป็นตัวอย่างว่า เรื่องสีมานั้น ในทางปฏิบัติจริงควรทำอย่างไรจึงจะถูกต้อง ฉะนั้น วัดที่ทรงสร้างแบบมีสีมา ๒ ชั้น หรือมีสีมาชั้นเดียวนั้น จึงเท่ากับเป็นการที่ทรงแสดงตัวอย่างในเรื่องสีมาตามที่ทรงศึกษาจากพระคัมภีร์ให้คนรุ่นหลัง ได้ดูเป็นแบบ

๕. แนวพระราชดำริสุดท้ายที่จะเห็นได้จากวัดที่ทรงสร้างในรัชกาลที่ ๔ คือเรื่องนิมิต ซึ่งเป็นองค์ประกอบที่สำคัญอย่างหนึ่ง ในเรื่องสีมาตามพระพุทธรูปบัญญัติ กล่าวคือ สีมาในวัดที่ทรงสร้าง และทรงบูรณะนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงใช้วัสดุหลายอย่างเป็นนิมิต ในการผูกพัทธสีมา ได้แก่ ศิลานิมิต คือ ก้อนหิน ปาสาณนิมิต คือเสาหิน รุกขนิมิต คือ ต้นไม้ อุทกนิมิต คือ บ่อน้ำ ทั้งนี้ เพื่อทรงแสดงให้เห็นเป็นตัวอย่างว่า การใช้วัสดุแต่ละอย่างเป็นนิมิตนั้น ควรทำอย่างไรจึงจะถูกต้องตามพระพุทธรูปบัญญัติ

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

จากการศึกษางานวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยพบว่า แนวพระราชดำริในการสร้างวัดในรัชกาลที่ ๔ สามารถนำมาประยุกต์ใช้ให้เป็นประโยชน์ในปัจจุบันได้ โดยหน่วยงานด้านการคณะสงฆ์ ต้องให้การสนับสนุน เพื่อนำแนวพระราชดำริในการสร้างวัดของรัชกาลที่ ๔ ที่มีประโยชน์โดยสื่อเน้นถึงนามธรรม คือ การให้พุทธศาสนิกชนได้เข้าถึงแก่น หรือหลักของพระพุทธศาสนา โดยการมองผ่านรูปธรรม คือ วัด หรือสิ่งก่อสร้างตามแบบพระราชนิยมที่สร้างขึ้น ดังนี้

๑. นำแนวพระราชดำริในการสร้างวัดมาเป็นแบบอย่างในการสร้างวัดในปัจจุบัน

๒. รัฐบาล คณะสงฆ์ ควรส่งเสริมสนับสนุนในการสร้างวัด โดยการนำแนวพระราชดำริดังกล่าวมาประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับปัจจุบัน

๓. ในการสร้างวัด เน้นการใช้งานของสิ่งก่อสร้างที่ก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่พุทธศาสนิกชน

๔. ข้อเสนอแนะเชิงวิจารณ์ในสังคมปัจจุบัน เนื่องจากการสร้างวัดในปัจจุบันเน้นอาคารสิ่งก่อสร้างที่ใหญ่โต ใช้งบประมาณในการสร้างมาก และทำให้ขาดการบำรุงรักษา รวมทั้งผู้ดูแลจึงควรนำหลักการสร้างวัดตามแนวพระราชดำริในรัชกาลที่ ๔ มาประยุกต์ ให้สร้างวัดมีขนาดที่เหมาะสมกับสังคม ชุมชน เศรษฐกิจ และเป็นไปตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย

จากการศึกษาวิจัยนี้ ผู้วิจัยพบว่ามีอีกหลายประเด็นที่ควรจะไปศึกษา เนื่องจาก ผลของการวิจัยนี้ได้วิจัยเฉพาะวัด หรือพระอารามหลวงที่รัชกาลที่ ๔ ทรงสร้าง และอยู่ในกรุงเทพมหานคร เท่านั้น ดังนั้น จึงควรนำแนวทางนี้ไปศึกษาค้นคว้าวิจัย เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจยิ่งขึ้นต่อไป ดังนี้

๑. ศึกษาวิเคราะห์แนวพระราชดำริในการสร้างวัดในรัชกาลที่ ๔ ทั้งที่อยู่ในกรุงเทพมหานคร และต่างจังหวัด และทั้งที่เป็นพระอารามหลวง และวัดราษฎร์

๒. ศึกษาเปรียบเทียบแนวพระราชดำริในการสร้างวัดในรัชกาลที่ ๓ รัชกาลที่ ๔ และรัชกาลที่ ๕ ว่า มีประเด็นเหมือน หรือแตกต่างกันอย่างไร

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ข้อมูลปฐมภูมิ

มหามกุฏราชวิทยาลัย, มูลนิธิ. พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลี เล่มที่ ๗, ๑๐. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, พ.ศ. ๒๕๓๘.

หอสมุดแห่งชาติ. จดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๓๐ (สมุดไทย). ประกาศเขตวิสุงคามสีมาวัด

พระนามบัญญัติและวัดศรีเทพพล, จ.ศ. ๑๒๓๐.

_____ . จดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๔๔ ข้อ ๔ (สมุดไทย). ประกาศเขตวิสุงคามสีมาวัด

พระนามบัญญัติและวัดศรีเทพ, จ.ศ. ๑๒๓๐.

_____ . จดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๕๘ (สมุดไทย). ประกาศเรื่องวัดราชประดิษฐ์, ม.ป.ป.

_____ . จดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๑๕๓ (สมุดไทย). ประกาศเขตวิสุงคามสีมาวัดโสมนัส

วัดปทุม วัดบุญศิริอำมาตย์ และวัดราชประดิษฐ์, จ.ศ. ๑๒๒๗.

ข้อมูลทุติยภูมิ

๑) หนังสือทั่วไป

การศาสนา, กรม. ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม ๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา,

๒๕๒๖.

_____ . ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕.

_____ . ประวัติสำคัญทางพุทธศาสนา ตอน ๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๖.

ขจร สุขพานิช. “หมอบรัดเลย์และมิชชันนารีอเมริกัน”. ใน พระเกียรติประวัติพระบาทสมเด็จพระ

พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระนคร : โรงพิมพ์มหาดไทย, ๒๕๐๐ : ๑๑-๑๗.

เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔. พระนคร : การพิมพ์

เกื้อกูล, ๒๕๐๗.

โชติ กัลยาณมิตร. สถาปัตยกรรมแบบไทยเดิม. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๕.

น. ณ ปากน้ำ. สีมากลา สมุดข่อยวัดสุทัศน์เทพวราราม. กรุงเทพมหานคร : ศรีบุญอุตสาหกรรรม การ

พิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๔๐.

นฤมล ศรีกิจการ. “พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”. ใน รวมบทความทางประวัติศาสตร์ไทย. กรุงเทพมหานคร : คณะอักษรศาสตร์ และสมาคมนิสิตเก่าอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕ : ๑๑๓, ๑๑๕-๑๑๖, ๑๒๐, ๑๒๔ ๑๓๓, ๑๔๖.

ประยูร สิทธิพันธ์. สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม เล่มต้น. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มิตรสยาม, ๒๕๑๖.

_____. สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม เล่มปลาย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มิตรสยาม, ๒๕๑๖.

ประยูร อุสุชาภู (น. ณ ปากน้ำ). ศิลปะในกรุงเทพมหานคร ภาคแรก. กรุงเทพมหานคร : พีระพัชรา, ๒๕๒๑.

พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. (กรุงเทพมหานคร : ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๓๑.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). จาริกบุญจาริกธรรม. กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมมิก, ๒๕๓๕.

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. “พระนามพระราชโอรสพระราชธิดาในรัชกาลที่ ๔”. ใน เรื่องพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตการพิมพ์, ๒๕๒๖ : ๕.

มานิต ชุมสาย, หม่อมหลวง. พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตามหลักฐานประวัติศาสตร์ไทยในต่างประเทศ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ตรีมิตร, ๒๕๑๘.

ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ศิลปกรรม อักษร ก, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๒๖.

วิลาศวงศ์ พงสะบุตร. “การสืบราชสมบัติ”. ใน ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม ๒ รัชกาลที่ ๔- พ.ศ. ๒๔๗๕. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘ : ๑๒.

วัดมกุฏกษัตริยารามราชวรวิหาร. ประวัติวัดมกุฏกษัตริยารามราชวรวิหาร. พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๑๑.

ศิลปากร, กรม. โบราณวัตถุสถานสมัยทวารวดีแห่งใหม่. พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๔๗๘.

_____. ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม ๒ รัชกาลที่ ๔ – พ.ศ. ๒๔๗๕. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๕.

_____. เรื่องพระปฐมเจดีย์. พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดคิวกพร, ๒๕๐๖.

_____. “วัดบรมนิวาสราชวรวิหาร”. ใน ศิลปวัฒนธรรมไทยเล่ม ๔ วัดสำคัญกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ยูไนเต็คโปรดักชั่น, ๒๕๒๕ : ๒๗.

- _____ “วัดปฐมวณารามราชวรวิหาร”. ใน ศิลปวัฒนธรรมไทยเล่ม ๔ วัดสำคัญกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ยูไนเต็ดโปรดักชั่น, ๒๕๒๕ : ๓๓.
- _____ “วัดมกุฏกษัตริยารามราชวรวิหาร”. ใน ศิลปวัฒนธรรมไทยเล่ม ๔ วัดสำคัญกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ยูไนเต็ดโปรดักชั่น, ๒๕๒๕ : ๖.
- _____ “วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร”. ใน ศิลปวัฒนธรรมไทยเล่ม ๔ วัดสำคัญกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ยูไนเต็ดโปรดักชั่น, ๒๕๒๕ : ๕๔.
- _____ “วัดโสมนัสวิหารราชวรวิหาร”. ใน ศิลปวัฒนธรรมไทยเล่ม ๔ วัดสำคัญกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ยูไนเต็ดโปรดักชั่น, ๒๕๒๕ : ๖๑.
- ส. พลายน้อย. “สังฆราชปาเลอกัว”. ชาวต่างชาติในประวัติศาสตร์ไทย. กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตการพิมพ์, ๒๕๒๓.
- ส. ธรรมยศ. พระเจ้ากรุงสยาม. พิมพ์ครั้งที่ ๒. สหรัฐอเมริกา : ศูนย์ความรู้ไทย-อเมริกา, ๒๕๒๒.
- สมคิด จิระทัศนกุล. รูปแบบพระอุโบสถและพระวิหารในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๔๗.
- คำรจราชานุภาพ, กรมพระยา, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ. ความทรงจำของสมเด็จพระยาคำรจราชานุภาพ. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ปจำกัด, ๒๕๓๐.
- _____ ประชุมพระนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๑๔.
- _____ มูลเหตุแห่งการสร้างวัดในประเทศสยาม.พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๑.
- นริศรานุกัตติวงศ์, กรมพระยา, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรจราชานุภาพ. สำนัสมเด็จ เล่ม ๑๔, ๑๖, ๑๘. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๒๖.
- พระญาณสังวร (สุวฑฺฒ โน), สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ. พุทธศาสนวงศ์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑.
- ปวเรศวริยาลงกรณ์, กรมพระยา, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า “เรื่องพระราชประวัติในรัชกาลที่ ๔ ตั้งแต่แรกทรงผนวชตลอดสวรรคาลัย”. อ้างใน ชุมนุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาค ๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๑.
- วชิรญาณวโรรส, กรมพระยา, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า. พุทธประวัติ เล่ม ๒. พิมพ์ครั้งที่ ๒๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

_____ พระประวัติศรีสเลา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๕.

_____ วินัยมุข เล่ม ๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

สิริวัฒน์ คำวันสา. สงฆ์ไทยใน ๒๐๐ ปี. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ศรีอนันต์, ๒๕๒๔.

สุจิตรา อ่อนค้อม. พระพุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์สหธรรมิก, ๒๕๔๓.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. พระไตรปิฎกฉบับประชาชน. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา
มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

แสง จันทร์งาม. พระพุทธศาสนาในล้านนาไทย. กรุงเทพมหานคร : ทิพย์เนตรการพิมพ์, ๒๕๒๓.

เอ.บี. กริสโวลด์. พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. แปลโดยหม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล.
พระนคร : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๔.

อามรุ่ง โกมลวรรณะ. เจ้าฟ้ามงกุฎแห่งกรุงสยาม. พระนคร : โรงพิมพ์พัฒนาการพิมพ์, ๒๕๐๖.

๒) บทความในวารสาร

แปลก สนธิรักษ์. “ฝังลูกนิมิต”. วารสารวัฒนธรรมไทย. ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๓ (พฤษภาคม ๒๕๐๖) :
๓๗.

พระศรีวิสุทธิกวี (พิจิตร จิตตวณฺโณ). “ของดีวัดโสมนัสวิหาร”. โสมนัสสาร ฉบับพิเศษ. ครอบรอบ
๒๕ ปี กันยายน ๒๕๓๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สุทธินิสารการพิมพ์, ๒๕๓๑ : ๕๗.

_____ “พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”. โสมนัสสารฉบับพิเศษ. ครอบรอบ ๒๕ ปี
กันยายน ๒๕๓๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สุทธินิสารการพิมพ์, ๒๕๓๑ : ๒๒, ๒๔.

มนตรี ชลาชนเดชะ. “วัดแห่งพระพุทธศาสนาในประเทศไทย”. รัฐสภาสาร. ปีที่ ๑๘ ฉบับที่ ๑๒
(พฤศจิกายน ๒๕๑๓) : ๕.

วิมล พงศ์พิพัฒน์. “เมืองไทยยุคปฏิรูปครั้งแรก”. วารสารเมืองโบราณ. ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๔ (กรกฎาคม-
กันยายน, ๒๕๒๐) : ๓๒, ๓๕.

วิไลเลขา ถาวรชนสาร. “ผู้นำไทยสมัยรัชกาลที่ ๓ กับการรับวัฒนธรรมตะวันตก”. วารสาร
ศิลปวัฒนธรรม. ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๑๑ (กันยายน ๒๕๓๗) : ๑๑๘-๑๑๙, ๑๒๒-๑๒๔.

สาวิตรี ทัพพะสุต. “ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนชาวไทย จีน และตะวันตก ในกรุงเทพมหานคร
พ.ศ. ๒๓๙๘-๒๔๕๓”. วารสารอักษรศาสตร์. ปีที่ ๑๗ ฉบับที่ ๑ (มกราคม ๒๕๒๘) : ๗๘.

๓) วิทยานิพนธ์/สารนิพนธ์

ประสิทธิ์ พงศ์อุดม. “การถ่ายทอดวิทยาการตะวันตกในสังคมไทย : ศึกษาบทบาทของมิชชันนารี โปรเตสแตนต์ ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๗๑- ๒๔๑๑”. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

พงศัธิดา เกษมสิน. “พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการชำระพระมหากษัตริย์”. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๑.

สันติ บัณฑิตพรหมชาติ. “ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับสถาบันสงฆ์ : ศึกษากรณี พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๘.

ศุทธิกา วัลลภาพันธุ์. “จิตรกรรมฝาผนังวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม”. สารนิพนธ์หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต. ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๖.

๔) เอกสารอื่น ๆ ที่ยังไม่ได้อัปเดต

เกรียงศักดิ์ เศรษฐพัฒน์นิช. “ประวัติหมอบรัดเลย์”. เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง หมอบรัดเลย์ กับสังคมไทย เสนอที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ๑๖-๑๗ กรกฎาคม, ๒๕๒๘, (อัครา).

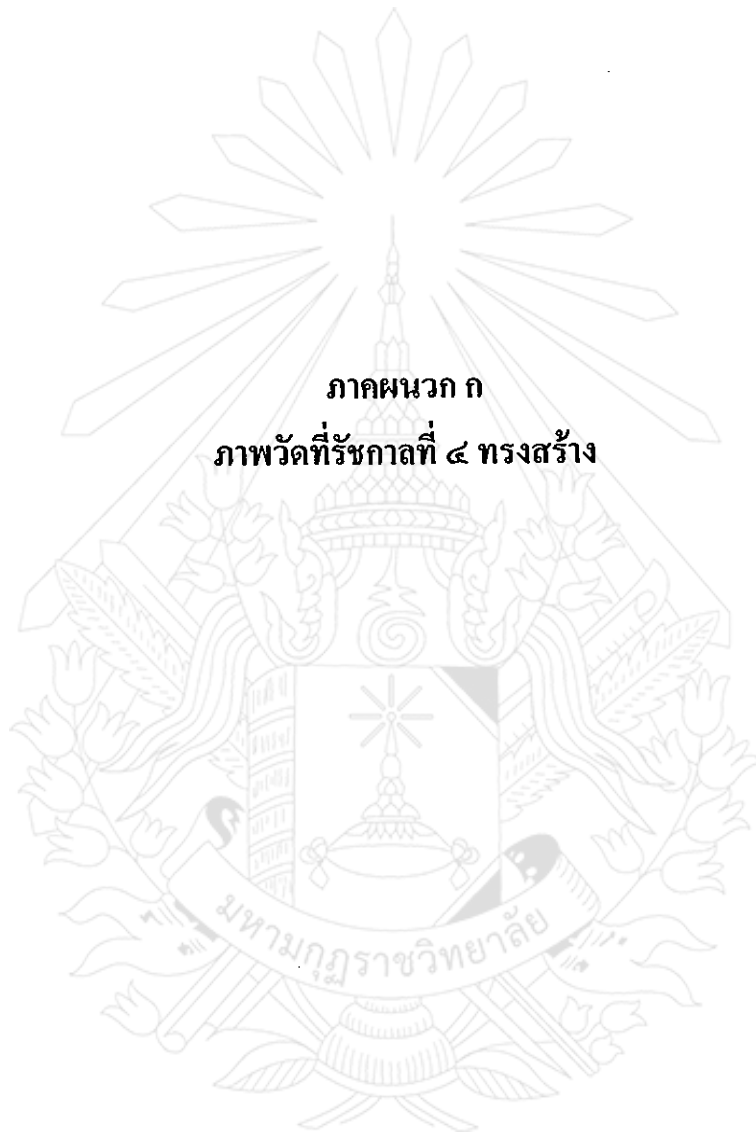
สายชล วรรณรัตน์. “ผลกระทบของหมอบรัดเลย์ต่อสังคมไทย”. เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง หมอบรัดเลย์กับสังคมไทย เสนอที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๑๖-๑๗ กรกฎาคม ๒๕๒๘, (อัครา).

ภาคผนวก

มหามกุฏราชวิทยาลัย

ภาคผนวก ก
ภาพวัดที่รัชกาลที่ ๔ ทรงสร้าง

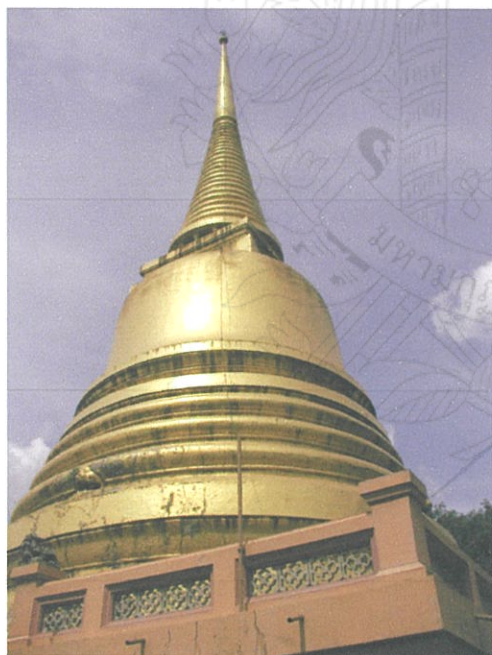
๑. วัดบรมนิวาส

พระอุโบสถ

พระประธาน

พระเจดีย์

ตีมา

๒. วัดโสมนัสวิหาร

พระวิหารและพระเจดีย์

พระอุโบสถ

พระประธานในพระวิหาร

สีมา

๓. วัดปทุมวนาราม

ภาพมุมสูง

พระเจดีย์

พระอุโบสถ พระเจดีย์ พระวิหาร

สีมา

๔. วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม

พระวิหารหลวง

พระเจดีย์

พระบรมรูปรัชกาลที่ ๔

สีมา

๕. วัดมกุฏกษัตริยาราม

พระวิหาร

พระเจดีย์

พระอุโบสถ

สีมา

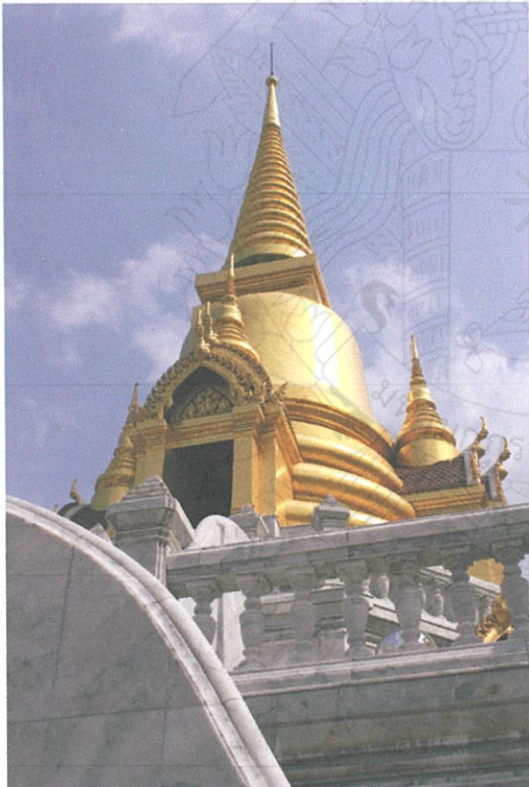
๖. วัดศรีทศเทพ

พระอุโบสถ

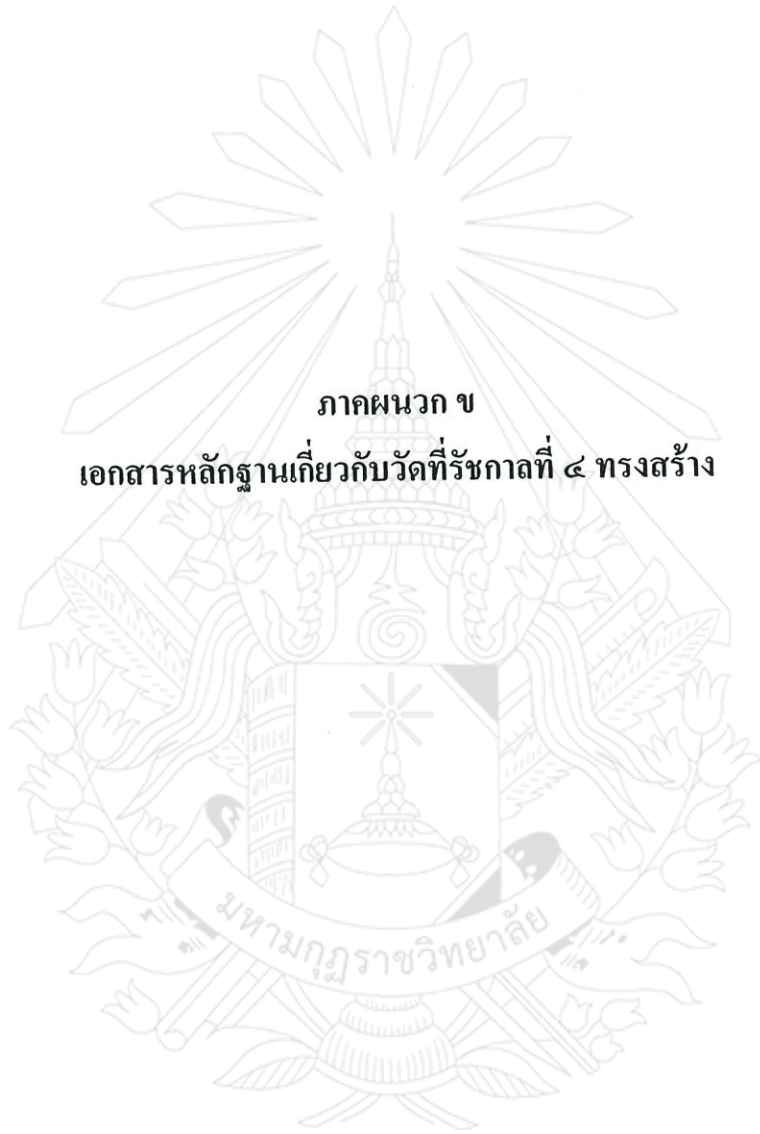
สีมา

พระเจดีย์

พระวิหาร

ภาคผนวก ข
เอกสารหลักฐานเกี่ยวกับวัดที่รัชกาลที่ ๔ ทรงสร้าง

๑. วัดบรมนิวาส

จารึกดวงชะตาฤกษ์สร้างวัดบรมนิวาส

๒. วัดโสมนัสวิหาร

ประกาศไว้ที่วัดโสมนัสวิหาร ทนทานจกกรมมณฑลพม่าเหนือมาตั้งมณฑล
 กว้าง ๓ เส้น ๑๖ วา ทนทานจกกรมมณฑลพม่าเหนือมาตั้งมณฑลเหนือไกลยาว ๓ เส้น ๑๓ วา ๓ ศอก
 ทนทานจกกรมมณฑลพม่าเหนือมาตั้งมณฑลเหนือไกลยาว ๓ เส้น ๑๖ วา ทนทานจกกรมมณฑล
 มณฑลพม่าเหนือ ตั้งมณฑลจกกรมมณฑลพม่าเหนือ ยาว ๓ เส้น ๑๓ วา ๓ ศอก ทนทานจกกรม

จกกรมมณฑลพม่าเหนือ ยกเป็นแผนกหนึ่งตั้งที่ทกทกพระภรรยาเจ้า เป็นที่
 วัดที่สำคัญเป็นที่สถิตพระพุทธรูป มีวิโบสถการมเป็นต้น พระภรรยาเจ้า
 ทนทานจกกรมมณฑลพม่าเหนือ ทนทานจกกรมมณฑลพม่าเหนือ ๑๓๙๙ ๑๓๙๙ ๑๓๙๙

ประกาศ เขตวิสุงคามสีมาวัด โสมนัสวิหาร

แผนผังเดิมวัดโสมนัสวิหาร ที่ฝาผนังพระอุโบสถวัดโสมนัสวิหาร

๓. วัดปฐมวณาราม

สมัยสุโขทัยและสมัยอยุธยา

๗๖๓๓

๑. ประตูกว้างที่วัดปฐมวณาราม กั้นทางออกของถนนมาทางเหนือมาถึงมณฑล
ทางเดิน ๖๕ ว. กั้นกำแพงมาทางใต้มาถึงมณฑลกำแพงเมือง ๒๓๔ เส้น ๔ ว.
กั้นถนนกำแพงเมืองมาทางเหนือถึงมณฑลกำแพงเมือง ๑๕๔ ว. กั้นเหนือกำแพง

มณฑลเมืองเหนือถึงมณฑลออกนอกกำแพง ๒๓๔ เส้น ๔ ว. พระเจ้าแผ่นดินสยามได้
ทรงพระราชพิธีสถาปนาให้เป็นที่ยิ่งตามลัทธิ ยกเป็นแผ่นดินนี้ตั้งตามท้าวเจ้าเมือง
เป็นพิธีสถาปนาหรือเป็นศิลาจารึกพระธรรม มีโดยถาวรเป็นคุณ กำหนดกันแก่คน
ขึ้นเมืองนครหลวง กว้างด้านหน้า ๕๐๐ เมตร เป็นวัดที่ราษฎรบูชาพิธีการแผ่นดิน ๗

ประกาศ เจตวิสุตคามสีมาวัดปฐมวณาราม

๔. วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม

นี้แลบรรณภาว ธรรมสาร สรรพคุณทศ ให้ประภทศกตพร
วษนพช หตพัชกรณ หอย ๖๕๕ ๖๖๖ ๖๗๗ ๖๘๘ ๖๙๙ ๗๐๐
๗๐๑ ๗๐๒ ๗๐๓ ๗๐๔ ๗๐๕ ๗๐๖ ๗๐๗ ๗๐๘ ๗๐๙ ๗๑๐
๗๑๑ ๗๑๒ ๗๑๓ ๗๑๔ ๗๑๕ ๗๑๖ ๗๑๗ ๗๑๘ ๗๑๙ ๗๒๐
๗๒๑ ๗๒๒ ๗๒๓ ๗๒๔ ๗๒๕ ๗๒๖ ๗๒๗ ๗๒๘ ๗๒๙ ๗๓๐
๗๓๑ ๗๓๒ ๗๓๓ ๗๓๔ ๗๓๕ ๗๓๖ ๗๓๗ ๗๓๘ ๗๓๙ ๗๔๐
๗๔๑ ๗๔๒ ๗๔๓ ๗๔๔ ๗๔๕ ๗๔๖ ๗๔๗ ๗๔๘ ๗๔๙ ๗๕๐
๗๕๑ ๗๕๒ ๗๕๓ ๗๕๔ ๗๕๕ ๗๕๖ ๗๕๗ ๗๕๘ ๗๕๙ ๗๖๐
๗๖๑ ๗๖๒ ๗๖๓ ๗๖๔ ๗๖๕ ๗๖๖ ๗๖๗ ๗๖๘ ๗๖๙ ๗๗๐
๗๗๑ ๗๗๒ ๗๗๓ ๗๗๔ ๗๗๕ ๗๗๖ ๗๗๗ ๗๗๘ ๗๗๙ ๗๘๐
๗๘๑ ๗๘๒ ๗๘๓ ๗๘๔ ๗๘๕ ๗๘๖ ๗๘๗ ๗๘๘ ๗๘๙ ๗๙๐
๗๙๑ ๗๙๒ ๗๙๓ ๗๙๔ ๗๙๕ ๗๙๖ ๗๙๗ ๗๙๘ ๗๙๙ ๘๐๐
๘๐๑ ๘๐๒ ๘๐๓ ๘๐๔ ๘๐๕ ๘๐๖ ๘๐๗ ๘๐๘ ๘๐๙ ๘๑๐
๘๑๑ ๘๑๒ ๘๑๓ ๘๑๔ ๘๑๕ ๘๑๖ ๘๑๗ ๘๑๘ ๘๑๙ ๘๒๐
๘๒๑ ๘๒๒ ๘๒๓ ๘๒๔ ๘๒๕ ๘๒๖ ๘๒๗ ๘๒๘ ๘๒๙ ๘๓๐
๘๓๑ ๘๓๒ ๘๓๓ ๘๓๔ ๘๓๕ ๘๓๖ ๘๓๗ ๘๓๘ ๘๓๙ ๘๔๐
๘๔๑ ๘๔๒ ๘๔๓ ๘๔๔ ๘๔๕ ๘๔๖ ๘๔๗ ๘๔๘ ๘๔๙ ๘๕๐
๘๕๑ ๘๕๒ ๘๕๓ ๘๕๔ ๘๕๕ ๘๕๖ ๘๕๗ ๘๕๘ ๘๕๙ ๘๖๐
๘๖๑ ๘๖๒ ๘๖๓ ๘๖๔ ๘๖๕ ๘๖๖ ๘๖๗ ๘๖๘ ๘๖๙ ๘๗๐
๘๗๑ ๘๗๒ ๘๗๓ ๘๗๔ ๘๗๕ ๘๗๖ ๘๗๗ ๘๗๘ ๘๗๙ ๘๘๐
๘๘๑ ๘๘๒ ๘๘๓ ๘๘๔ ๘๘๕ ๘๘๖ ๘๘๗ ๘๘๘ ๘๘๙ ๘๙๐
๘๙๑ ๘๙๒ ๘๙๓ ๘๙๔ ๘๙๕ ๘๙๖ ๘๙๗ ๘๙๘ ๘๙๙ ๙๐๐
๙๐๑ ๙๐๒ ๙๐๓ ๙๐๔ ๙๐๕ ๙๐๖ ๙๐๗ ๙๐๘ ๙๐๙ ๙๑๐
๙๑๑ ๙๑๒ ๙๑๓ ๙๑๔ ๙๑๕ ๙๑๖ ๙๑๗ ๙๑๘ ๙๑๙ ๙๒๐
๙๒๑ ๙๒๒ ๙๒๓ ๙๒๔ ๙๒๕ ๙๒๖ ๙๒๗ ๙๒๘ ๙๒๙ ๙๓๐
๙๓๑ ๙๓๒ ๙๓๓ ๙๓๔ ๙๓๕ ๙๓๖ ๙๓๗ ๙๓๘ ๙๓๙ ๙๔๐
๙๔๑ ๙๔๒ ๙๔๓ ๙๔๔ ๙๔๕ ๙๔๖ ๙๔๗ ๙๔๘ ๙๔๙ ๙๕๐
๙๕๑ ๙๕๒ ๙๕๓ ๙๕๔ ๙๕๕ ๙๕๖ ๙๕๗ ๙๕๘ ๙๕๙ ๙๖๐
๙๖๑ ๙๖๒ ๙๖๓ ๙๖๔ ๙๖๕ ๙๖๖ ๙๖๗ ๙๖๘ ๙๖๙ ๙๗๐
๙๗๑ ๙๗๒ ๙๗๓ ๙๗๔ ๙๗๕ ๙๗๖ ๙๗๗ ๙๗๘ ๙๗๙ ๙๘๐
๙๘๑ ๙๘๒ ๙๘๓ ๙๘๔ ๙๘๕ ๙๘๖ ๙๘๗ ๙๘๘ ๙๘๙ ๙๙๐
๙๙๑ ๙๙๒ ๙๙๓ ๙๙๔ ๙๙๕ ๙๙๖ ๙๙๗ ๙๙๘ ๙๙๙ ๑๐๐๐

ประกาศเรื่องวัดราชประดิษฐ์

จารึกว่าคราวประดิษฐ์ อยู่ด้านหลังพระวิหารหลวง

๕. วัดมกุฏกษัตริยาราม

ประกาศวัดมกุฏกษัตริยาราม

ที่วัดมกุฏกษัตริยาราม ตั้งถนนราชดำเนินนอกเหนือมกุฏกษัตริยาราม ๖ เส้น
 ๑๑ ก. ถนนในถนนราชดำเนินนอกเหนือมกุฏกษัตริยาราม ๕ เส้น ๑๒ ก. ถนนในถนนราช
 มกุฏกษัตริยาราม ๖ เส้น ๑๓ ก. ถนนในถนนราชดำเนินนอกเหนือมกุฏกษัตริยาราม
 ออกเหนือหน้าวัด ๕ เส้น ๑๔ ก. ที่กำหนดถนนนี้ ทบพระราชวังดุสิต
 ให้เป็นที่ตั้งตามสัญญา ยกเป็นแขวงหนึ่งตั้งหากทบกพระราชวังดุสิต เป็นที่วัดมกุฏกษัตริยาราม

พ.ศ. ๒๔๖๖ วันที่ ๑๕ พฤษภาคม ๒๔๖๖
 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
 พระราชทาน

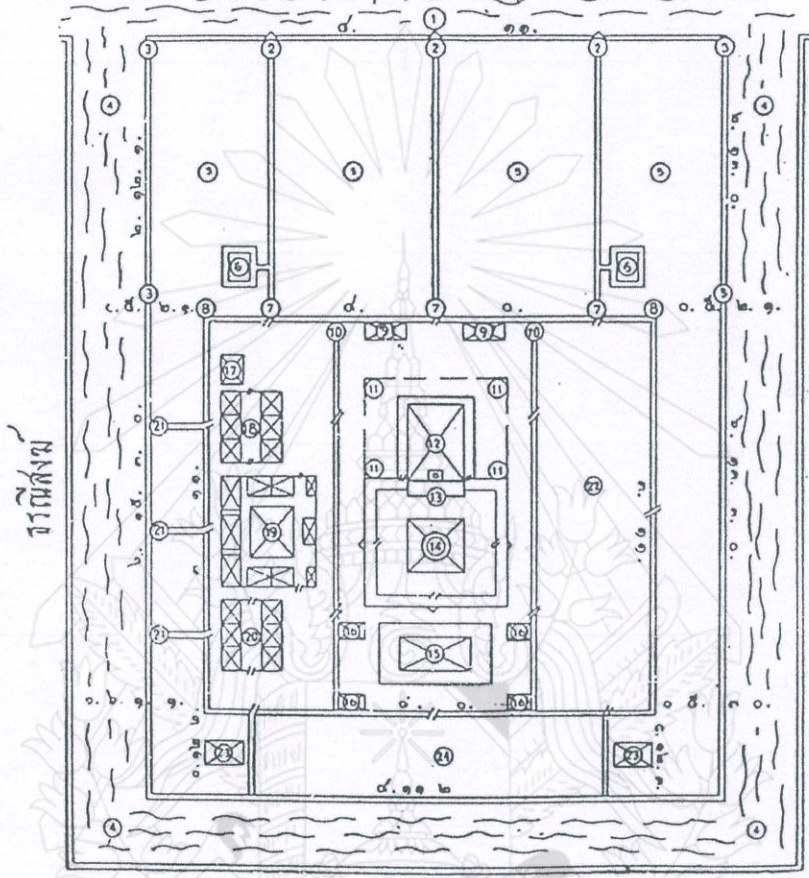
ประกาศ ๒๔๖๖ ในราชกิจจานุเบกษา

ประกาศ เขตวิสุงคามสีมาวัดมกุฏกษัตริยาราม

วัดมกุฏกษัตริยาราม :

พ.ศ. ๒๔๑๑

ค ก อ ง ผ ด ง ก ร ร ง เ ก ช ม

วัดสังฆ

แผนผังวัดมกุฏกษัตริยาราม พ.ศ. ๒๔๑๑

๖. วัดศรีทศเทพ

ประกาศวัดศรีทศเทพ

ที่เขตกวักกริดเทศ ทนทวนรอกกรเทมเนอวอเทนิวเทกิงเนวรอกโต กรง ๓๕๖
 ๕๓ ทนโตเทมเนอวอโต นลิมมมกโตยว ๕๖๖ ทนทวนรอกกรเทมเนอวอโต

สังฆมณีนลวินนทอโต โดงมโตยกรกรกรขาบสือเปต ทอเป็นปอชทอโตเป็นลนทอ
 ไปแกเขตขมมณยพิงม ปนทกโตเนมมกกร เจวกรนทอปอชทอกรโตศรีทศเทพ
 นนททอโตงตงนปอชทอโตยวโตงโตง ทอเนจทอเนมกรกรโตยวโตงโตง

ในทอชทอกรโต ยกรนโตยเป็นนทอชทอเวทวโตงโตง แลนทอชทอกรโตงโตง
 ลนทอชทอกรโต พลโตเป็นนทอชทอกรโตยวโตงโตง โตงมกรโตงโตงโตงโตงโตง
 ทอชทอกรโตยว โตงมกรโตงโตงโตงโตง โตงมกรโตงโตงโตงโตง

นทอชทอกรโต ยกรนโตยเป็นนทอชทอเวทวโตงโตง โตงมกรโตงโตงโตงโตงโตง
 โตงมกรโตงโตงโตงโตง โตงมกรโตงโตงโตงโตงโตง

ทุกประการ เถว

ประกาศ เขตวิสุงคามสีมาวัดศรีทศเทพ

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ – นามสกุล : นายพจนารถ สุพรรณกุล
วัน เดือน ปีเกิด : วันที่ ๒๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๘
ภูมิลำเนา : ๗๑ หมู่ ๗ ตำบลมะขามเต่า อำเภอวัดสิงห์ จังหวัดชัยนาท
ที่อยู่ปัจจุบัน : ๒๓๕/๖ หมู่ ๓ แขวงสีกัน เขตดอนเมือง กรุงเทพมหานคร ๑๐๒๑๐

การศึกษา

พ.ศ. ๒๕๓๐ : Diploma of Electronic Industry สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้า
พระนครเหนือ
พ.ศ. ๒๕๔๑ : นิเทศศาสตรบัณฑิต (นศ.บ.) มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
พ.ศ. ๒๕๔๕ : ธรรมศึกษาเอก (ธ.ศ.เอก) สำนักเรียนวัดบวรนิเวศวิหาร
กรุงเทพมหานคร

หน้าที่การงาน

พ.ศ. ๒๕๔๔ : ผู้ช่วยบรรณาธิการ นิตยสารธรรมจักษุ มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย
ในพระบรมราชูปถัมภ์

